

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ BÖLÜMÜ

TRABZON MUHAFAZA-İ HUKUK-I MİLLİYYE CEMİYETİ
VE
FAALİYETLERİ

(Doktora Tezi)

Mesut PİYALE

Danışman
Doç.Dr.Hülya BAYKAL

İstanbul 1992

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
KISALTMALAR	I
ÖNSÖZ	II
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: MİLLİ MÜCADELE'DE TRABZON'DA KURULAN CEMİYETLER.....	6
1- Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti.....	6
a) Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin Şubeleri.....	23
b) Cemiyetin Yayın Organı "İstikbâl" Gazetesi.....	26
c) Trabzon'da Çıkmış Diğer Gazeteler.....	32
2- Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ve Bu Cemiyetle Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti Arasındaki Fikir Ayrılıkları.....	50
3- Trabzon ve Havalisi Müdafâa-i Milliye Cemiyeti.....	56
4- Laz Tekamül-i Milli Cemiyet-i Hayriyesi...	57
5- Trabzon-Rize Cemiyet-i Hayriyesi.....	58
II. BÖLÜM: TRABZON MUHAFAZA-İ HUKUK-I MİLLİYYE CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ.....	59
1- Erzurum Kongresi ve Trabzon.....	59
a) Atatürk'e Karşı Muhalefet.....	92
b) Trabzon'da İlk Tahkik Hey'eti.....	97
2- Sivas Kongresi ve Trabzon.....	98
a) Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin Anadolu ve Rumeli Müdafâa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin Şubesi Haline Gelmesi.....	105
b) 1920 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı Çalışmaları ve Trabzon.....	106
III. BÖLÜM: TRABZON MÜDAFAA-I HUKUK-I MİLLİYYE CEMİYETİ'NDEN HALK FIRKASI'NA.....	115
1- Trabzon'daki İttihatçılık çalışmaları ve Enver Paşa Olayı.....	115

	<u>Sayfa</u>	<u>No</u>
2- Kayıkçılar Kâhyası Yahya Olayı.....	119	
3- Trabzon Meselesi ile İlgili Tahkikât.....	121	
a) Tahkikât Sonrası Meclis Görüşmeleri.....	129	
4- Komünist Faaliyetlerin Önlenmesi ve Mustafa Suphi Olayı.....	132	
5- Kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın Öldürülüşü..	137	
6- Ali Şükrü Bey'in Öldürülüşü ve Yankıları..	138	
7- Cemiyetin, 1923 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Halk Fırkası'na Dâhil Edilmesi.....	140	
SONUÇ	143	
EKLER.....	146	
1- Bazı Belgelerin Çevirisi.....	146	
2- Belgelerin Asıllarından Örnekler.....	159	
BİBLİYOGRAFYA.....	184	

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.g.	: Adı geçen gazete
A.Ü.T.İ.E.A.	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
bk.	: Bakınız
B.T.T.D.	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D.	: Dosya
F.	: Fihrist
H.T.V.D.	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
K.	: Klasör
ks.	: Kısım
P.M.	: Ponsut Meselesi
s.	: Sayfa
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
v.d.	: ve devamı
yay.haz.	: Yayına hazırlayan

ÖNSÖZ

Milli Kurtuluş Savaşımızın kazanılmasında mahalli teşkilatların büyük rolü olmuştur. Bu dönemde Trabzon ve yöresindeki Milli hareketlerin plânlanması ve başlatılmasında olduğu kadar, mensuplarının Erzurum ve Sivas kongrelerindeki faaliyetleri dolayısıyla da bütün ülkemizin kurtuluşunda haklı bir pay sahibi olan Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti ise, bu teşkilâtların en önemlilerinden biridir. Zira bu Cemiyetin kuruluşu ve faaliyetlerinin incelenmesi ile, İstiklâl Harbimizin bir bölümü de gün ışığına çıkmaktadır.

Tezimizde, arşivlerde bulunan belgeler ile, Cemiyetin yayın organı olan "İstikbal" Gazetesi başta olmak üzere, değerli araştırmacılarımızın eserlerinden yararlanılarak, bu teşkilatın tarihin akışı içindeki konumunu belirlemeye çalıştık. Araştırmalarımız ilerledikçe, konunun çok yönlü olduğunu ve Milli Mücadelemizin tamamını ilgilendirdiğini müşahade ettik. Olaylar arasındaki bu bağlantılar, bizi zevkli bir çalışmaya sevketmiştir.

Tez konusunun belirlenmesinde emeği bulunan ve çalışmama vesile olan değerli hocam Prof.Dr.İsmet Giritli ve bu çalışmanın hazırlanmasında başından sonuna kadar yardım ve desteğini esirgemeyen, değerli fikirleriyle çalışmayı yönlendiren hocam ve danışmanım Doç.Dr.Hülya Baykal'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu çalışmanın gerçekleşmesinde büyük katkıları bulunan Karadeniz Teknik Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Merkezi görevlilerine, arşivinden yararlandığım Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı mensuplarına, Trabzon Tarihi konusunda fikirlerinden ve özel kitaplıklarından faydalandığım sayın Arslan Pulathaneli ve Sayın Hakkı Boğuşlu'ya ve diğer kütüphane ve arşiv görevlilerininin tümüne şükran borçluyum.

Çalışmanın ilgilenenler için yararlı olmasını diliyorum.

GİRİŞ

1461'da Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilerek öz evlâtları olan Türklerin yönetimine giren ve 450 yıl Doğu Karadeniz Bölgesinin tek vilâyeti olan Trabzon, bir ara, kapı komşusu olan Rusya'nın saldırısına uğrayarak iki yıla yakın zaman işgal altında kalmış 24 Şubat 1918'da düşman işgalinden kurtulup işgal ve muhacirliğin yaralarını sarmaya başlamıştı. Bu sırada Birinci Dünya Savaşı da sona ermiş, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütârekesi imzalanmıştı(1). Osmanlı Devleti imzaladığı Mondros Mütârekesiyle mağlup kabul edilmişti. Bundan sonra İtilâf Devletleri, daha önce aralarında anlaştıkları gibi, Osmanlı topraklarını paylaşmaya başlamışlardı. Ancak, Anadolu'nun paylaşılmasına, İngilizlerin tesiriyle Yunanlılar da katılmışlardı. İtilâf Devletleri, Mütârekeyle tesbit edilen hükümleri çiğnemişler ve özellikle 7. maddeye dayanarak Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardı(2).

Bunun yanında Mütârekenâmenin İngilizce metnindeki 24. maddesinde ayrıca "in the six armenian vilâyets"(altı Ermeni vilâyetinde) diye bir deyim de vardı. Buna göre Anadolu'nun doğusundaki bir kısım topraklar bir ermeni memleketi olarak kabul olunuyordu(3).

- (1) Mahmut Goloğlu, Atatürk ve Trabzon, Trabzon 1981, s.1.
- (2) Gotthard Jachske, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, C.1, Ankara 1970, s.35; Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.2.
- (3) Selâhattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C.1, Ankara 1977, s.30; Tefik Bıyıklıoğlu, Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara 1961, s.41.

Frits Rössler'e göre, bu Mütâreke ile Türkiye'nin yıkılışı imzalanmış oluyordu. Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal'e göre ise, "Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye bu mütâreke ile kendisini kayıtsız şartsız düşmanlara teslim etmeğe razı olmuştu"(4).

Mondros Mütârekesini takip eden günlerde İstanbul Rum Patrikhânesinde kurulan "Mavri Mira" adlı cemiyet vilâyetlerde çeteler kurmak ve idâre etmekle, mitingler ve propagandalar yaptırmakla uğraşmaktaydı. Yunan Salîb-i Ahmeri(Kızılhaç) ve Resmi Muhacirin Komisyonu, Mavri Mira cemiyetinin çalışmalarını kolaylaştırmaya devam ediyor, bu cemiyet tarafından idâre olunan Rum mekteplerinin izci teşkilâtları, yirmi yaşını aşmış gençleri de içine alarak her yerde geliştiriliyordu(5).

Ermeni Patriği Zaven Efendi de, Mavri Mira cemiyetiyle hemfikir olarak çalışıyor, Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyordu(6).

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde teşkilâatlanmış olup, İstanbul'daki merkeze bağlı olan Pontus Cemiyeti de kolaylıkla ve başarıyla çalışıyordu(7).

Bu cemiyet ilk defa Merzifon'daki Amerikan Koleji'nin yardım ve kışkırtmalarıyla 1904'te kuruldu. Bundan sonra da Kolej, bine yakın Rum gencini Pontus hayaliyle yetiştirdi. 1908'de "Müdâfaa-i Meşrûta" adında bir "ihtilal teşkilâtı" kuran bu gençler, 1910'da Pontus adlı bir risale(bülten) yayımlamağa başladılar. Bundan başka, zengin Rumlardan para toplayabilen ve gerektiği vakit ölüm cezası bile verebilen "Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti" adında bir kuruluş da mevcuttu. 1920 sonlarında Merzifon Koleji'ne yapılan baskında büyük Yunanistan, büyük Ermenistan ve

- (4) Selâhattin Tansel, a.g.e., C.1, s.35; Ergün Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, İzmir 1984, s.109.
- (5) M.Tayyib Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, Ankara 1959, s.154-155; Selâhattin Tansel, a.g.e., C.1,s.98-99.
- (6) Gazi Mustafa Kemâl, Nutuk, C.1, İstanbul 1973, s.3.
- (7) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e., C.1, s.4; Mahmut Goloğlu, a.g.e. s.2; Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, İstanbul 1976, s.249.

Pontus'a ait haritalarla, bu işlerle ilgili birçok kitap ele geçirildi. "Pontus Cemiyeti" tarafından bastırılan bir haritaya göre Pontus Rum Cumhuriyeti, merkezi Samsun olmak üzere Batum'dan İnebolu'nun batısına kadar olan Karadeniz kıyıları ile Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane ve kısmen de Erzincan vilâyetini kapsamaktadır(8).

Mondros Mütarekesinden sonra yapılan bütün işgaller ve hareketler, Mütâreke hükümlerine aykırı idi. İtilâf Devletleri şeref ve namusları üzerine imzalamış oldukları bu Mütârekenin hiçbir noktasına saygı göstermek niyetinde olmadıklarını isbat etmiş oldular.

Vaziyetin dehşet ve vehameti karşısında, her mıntıka bazı kişiler tarafından kurtuluş çareleri düşünülmeğe başlanmış idi. Bu düşünce ile girişilen çalışmalar sonunda bazı cemiyetler doğdu(9).

İstanbul'un düşman işgalinde olmasına rağmen, 23 Kasım 1918'de türlü adlar altında ellibir dernek, "Millî Kongre" adı altında toplanmış ve beyannâmesinde bu Millî Kongre, maksadını özetle şöyle tesbit etmiştir: "Devlet, bir milletin geçirdiği bu en zor ve tarihi anlarda, vatanın yüksek menfaatlerini ve hukûkunu müdâfaa etmek üzere faaliyete geçen Kuvâ-ı Milliye'nin müşterek gayeye doğru sevk ve idaresini sağlamak için müessese, cemiyet ve fırkaları bir araya getirmektedir".

Milli Kongre, "Kuvâ-ı Milliye" tabirini kullanan ilk siyasi kuruluştur. Mensuplarının çoğu sonradan Anadolu'ya katıldığından, bu kuruluş gerçek anlamı ile millidir. Milli Kongre, bir federasyon mahiyetindedir(10).

(8) Selâhattin Tansel, a.ge., C.1, s.91; Mahmut Goloğlu, a.ge.e., s.5.

(9) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e., C.1, s.5.

(10) Trabzon'dan Atatürk'e, Atatürk'ün Doğumunun 100. yılı Sebebiyle Trabzon İl Kutlama Komitesince Hazırlanıp Yayınlanmıştır, Trabzon 1981, s.98.

İstanbul'un siyasi havasının dışında değerlendirilmesi gereken Anadolu'daki Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyetlerini diğer siyasi teşekküllerden ayıran en önemli özellikler, bu cemiyetlerin bölge esasına dayanmaları ve siyasetle ilgileri olmadığını ilân etmeleridir. Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyetlerinin asıl söylemek istedikleri, "İttihad ve Terakki" ile de, "Hürriyet ve İtilâf Cemiyeti" ile de resmen bir bağlantıları olmadığı hususudur(11).

Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyetlerinin ortak gayesi, teşkil ettikleri bölgelerin tarih, coğrafya ve nüfus bakımından Türklere ait olduğunu ispat etmek ve Osmanlı Devletlerinden ayrılmamayı sağlamaktır. İlk teşekküllerinde, haklarının müdâfaasını silahla yapmayı düşünmemişlerdir. İlmî araştırmalarla, istatistiklerle büyük devletlere haklı olduklarını anlatabileceklerini zannediyor, propaganda ve yayın faaliyetlerini bunun için yeterli görüyorlardı. Ancak işgallerin fiilen başlaması, Müdâfaa-ı Hukûk-un kuvvete dayanması gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştı(12).

Bu cemiyetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- A. Trabzon Mühafaza-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti,
- B. Trakya-Paşaeli Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti,
- C. Vilâyât-ı Şarkıye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti,
- D. İzmir Müdâfaa-ı Hukûk-ı Osmaniye Cemiyeti,
- E. Kilikyalılar Cemiyeti.

Tezimiz bir Giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Ayrıca vardığımız neticeyi ise bir sonuç başlığında özetledik.

(11) Trabzon'dan Atatürk'e, a.g.e., s.99.

(12) Trabzon'dan Atatürk'e, a.g.e., s.99-100; Enver Ziya Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İstanbul 1971, s.12.

Giriş kısmında, Mütârekeden sonra meydana gelen teşekkülleri, kısa ve genel olarak vermeye çalıştık.

Birinci Bölümde, Rumların ve Ermenilerin Trabzon üzerindeki hayalleri, buna karşılık kurulan Trabzon Mühafaza-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti ve şubelerini, Trabzon'da çıkmış gazeteleri ve Cemiyete muhalif bulunan Hürriyet ve İtilâf Fırkasına eğilimli, "Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni açıklamaya çalıştık.

Cemiyetin faaliyetleri başlığı altında incelediğimiz İkinci Bölümde, Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki Trabzon, İstanbul Hükümeti tarafından Trabzon'a gönderilen tahkik hey'etinin çalışmaları, cemiyetin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin şubesi haline gelmesi, açılacak 1920 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne meb'us seçilmesi için yapılan çalışmaları ve Trabzon'daki zorlukları, Mustafa Kemâl'e karşı muhalif hareketleri belirtmeye çalıştık.

Üçüncü Bölümde ise, Trabzon'da İttihadçılık çalışmalarını, Kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın Cemiyet adına yaptığı çalışmaları ve öldürülmesi olayını, Ankara Hükümeti tarafından Trabzon meselesi sebebiyle, gönderilen tahkik hey'etinin çalışmalarını ve Meclisteki tartışmaları, komünist faaliyetlerine karşı beliren tepkileri ve Mustafa Suphi olayını, Cemiyetin Meclisteki en büyük savunucusu olan Ali Şükrü Bey'in öldürülmesini ve bu olaya tepkilerden sonra, "Trabzon Müdafaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin "Halk Fırkası"na dahil edilmesini ele alıp aydınlatmaya çalıştık.

I. BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'DE TRABZON'DA KURULAN CEMİYETLER

1. Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti

İstiklâl Harbimiz öncesinde, Trabzon vilâyeti ile doğudaki Hopa bölgesinin gerek iç, gerekse dış tehlikeler bakımından çok nazik bir durumu vardı. Gürcüler Rize bölgesini almak istiyorlardı. Ermeniler, Trabzon vilâyetinin bir kısmını, kurmayı hayal ettikleri büyük Ermenistan'ın sınırları içine katmaya çalışıyorlardı(13). 18 Ocak 1919 Paris Barış Konferansı'nda Ermeniler Anadolu'dan pay almak niyetinde idiler(14). Hatta Ermeni hudutları hakkında müzakerelerde bulunarak çeşitli gazetelerde neşriyatta bulunuyorlardı(15). Ayrıca 21 Ocak 1919 tarihli Amerikan Dışişleri Bakanlığının raporunda, Kars'ı, Erivan'ı ve Trabzon'u içine alan bölgede bir Ermeni Devleti'nin kurulması öngörülmüyordu(16). Rumlar ise, başkenti Samsun olmak üzere Karadeniz'e sahil olan mıntikalarda kurmayı tasarladıkları Pontus devletinin sınırları içinde, Trabzon'un da olması için çırpınıyorlardı. Bu sebeple Pontusculuk gayretlerinin merkezi Trabzon'du. Başında da Trabzon Rum Petropolitisi Gümülcineli Hrisantos vardı(17).

- (13) Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1976, s.675; Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, 3. Baskı, Ankara 1985, s.248-249; Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ankara, 1968, s.10; Mahmut Goloğlu, Atatürk ve Trabzon, s.2 Trabzon 1981.
- (14) İngiltere'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Rusya'nın Mezopotamya yönünde ilerlemesini durdurmak amacıyla Karadeniz ve İran arasında kurulmasını tasarladığı muhtar Ermenistan'ın sınırları içinde Trabzon Vilâyeti de bulunmaktadır(bk. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.VIII, 2.Baskı, Ankara 1983, s.326).
- (15) Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Ves.No: 132/19641.
- (16) Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, Birinci Kitap, İstanbul 1974, s.323, Harry N.Heward, The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913-1923, Norman University of Oklahoma Press-1931, s.225 den naklen.
- (17) Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., C.1, s.9; Dimitri Kitsikis, Yunan Propagandası, İstanbul 1964, s.232-335.

Böylece Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Trabzon ve yöresinde bir Pontus (18) Rum Cumhuriyeti kurma (19) çalışmaları hızlanmıştı.

- (18) Antik yazarlar Pontos(Pontus) kelimesini çoğunlukla kıyı boyunca yer alan şehirleri kapsayacak şekilde Karadeniz kıyıları için kullanmışlardır. Daha sonra sadece Karadeniz'in güney kıyıları için, Pontos krallığının kurulmasından sonra ise bu krallığın kapladığı alanların temeli anlamında kullanılmıştır. Buna göre Pontos kelimesi coğrafi olarak Kuzey Küçük Asya'nın kıyı sıradağlarını, aşağı yukarı, Coruh ırmağının denize döküldüğü yerden Bartın Çayına kadar uzanan yerleri ve küçük Asya yaylalarının kuzey bölümlerini içine almaktadır(bk.Mehmet Özsait, Anadolu'da Hellenistik Dönem, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, C.II, İstanbul 1982, s. 296. Pontus Eski Yunanlıların Karadeniz'e verdikleri isimdir. Bu kelime Karadeniz sahilinde bulunan Trabzon vilayetiyle Ordu, Giresun, Samsun livâlarını ve içte Amasya ve Sivas'ın bir kısmını kapsayan arazi parçasının eski adıdır(bk. Hakimiyet-i Milliye, 9 Mart 1922, 451-28 Mart 1922, 467; Ali Karakurt Fener Patrikhanesinin İç Yüzü, İstanbul 1955, s.27; Kadir Mısıroğlu, Yunan Mezâlimi, İstanbul 1968, s. 256-314).
- (19) Mahmut Goloğlu, Anadolu'nun Milli Devleti Pontos, Ankara 1973, s.16-17; Selâhattin Sâlışık, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eterya, İstanbul 1968, s.40).

İlk çağda bu bölgede kurulan Pontus Krallığının (İ.Ö.298-İ.S.63) Yunanlılarla bir ilgisi yoktur. Bu Krallığın sona ermesinden asırlarca sonra Aleksi Komnen tarafından kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu (1204) ise hiçbir zaman bağımsız olamamış, sırasıyla Selçuklulara, Moğollara vergi ödeyerek, daha sonra Türkmen Beylerine kız vermek suretiyle varlığını sürdürmeye çalışmıştı(bk. Türk İskiklâl Harbi, 26 Ekim 1461'de bu Rum Devletine son vermesiyle Türk topraklarına katılmıştı(bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.II, 4. baskı, Ankara, 1983, s.55).

Biran için tarihte bu topraklar üzerinde Yunan devlet veya devletlerinin kurulduğu farzedilse bile, bir Yunanlı yazarın deyimiyle: "Hukuk-ı düvelde, bir mahalde evvelce yaşamış bir millet sonradan hakkını inkak eder diye bir madde yoktur" (Dimitri Timoleondes Ambelas, Yeni Onbinlerin İnişi, İstanbul 1943, s.5).

Trabzon'un sayılı zenginlerinden Niko Kabayanidis'in yayınladığı "Epochi" adındaki gazete ile "Pharostis Anatólis" adlı Rum gazetesi, Pontus devletinin propagandasını yapıyordu(20).

Giresun'da yıllarca belediye başkanlığı yapmış olan Kaptan Yorgi'nin Marsilya'daki oğlu Konstantin Kontandinidis ise, Londra'ya giderek Pontus Devleti kurma yolundaki faaliyetlerin gerçekleşmesine çalışıyordu(21).

Bölgedeki Rum çeteleri harekete geçmek üzere hazırlanmışlardı. Göçmen adı altında Rusya'dan gelen Rumlara da çetelere katılıyor ve Yunan Kızılhaç gemileri, Doğu Karadeniz limanlarına ilaç sandıkları içinde silâh ve cephale getiriyorlardı(22).

"İstiklâl Harbi" Gazetesi 26 Haziran 1919 tarihinde, bu konu ile ilgili şu şekilde haber veriyordu:

Trabzon ile Samsun'a Rum muhacirleri gönderiliyor. Karadeniz havalesinden şehrimize gelen haberlere göre Rum Pontus hükümeti tesis ve teşkil gayesi ile Trabzon ve Samsun havalisinde Rum çoğunluğunu vücuda getirmek için Rusya ve diğer taraflardan celbedilmiş Rum muhacirlerin yekûnu arttırmaktadır.

Geçenlerde Samsun'a yeniden 800 kişilik bir Rum muhacir kafilesi sevk edilmiştir. Aynı zamanda Adalar Denizi'ndeki adaların Rum ahalisinden büyük gruplar, Rusya ve Romanya'ya gitmek üzere şehrimize sevk edilmekte ve bunlar Karadeniz'e çıktuktan sonra, Rusya ve Romanya limanlarına gidecekleri yerde, istikamet değiştirerek oramlardan geliyormuş gibi Trabzon havalisine indirilmektedir.

(20) Cumhur Odabaşoğlu, Trabzon Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları, Trabzon 1987, s.11-13.

(21) Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.10.

(22) Cengiz Orhonlu, Yunanlı İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları "Techir'in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler, Belleten, C.37, No 148, Ankara (Ekim 1973), 489.

Trabzon ve Samsun havalisinde beliren bu duruma dair gelen raporların vehameti, Kabinenin toplanarak bu hususu konuşacağı "İleri" gazetesi (23) tarafından bildirilmektedir(24).

"Trabzon'a Rum muhacirleri akını endişe yaratıyor."

İstikbâl Gazetesi "Hükümetten Hayır Yok" diyerek Trabzonluları, Rusya'dan gelen bu istilâya karşı memleketlerini korumaya davet ediyor.

Trabzon şehrimizde yayınlanmakta olan İstikbâl gazetesi, Trabzon'a Rusya'dan akın akın Rum muhacir getirilmekte olduğunu, Damat Ferit Hükümetinin acz içinde kalarak buna karşı hiçbir tedbir almadığını yazarak, Trabzonluları bizzat bu işle meşgul olmaya ve Trabzon'la hiçbir ilgisi olmayan bu Rum muhacirlerin memlekete sokulmasını önlemeye davet etti.

Faik Ahmet Bey makalesinde, Damat Ferit Hükümetinden hayır gelmeyeceğini bilhassa belirterek diyor ki;

Trabzon'a çok sayıda Rum getiriliyor. Bunların avdetti sulhun bir neticesi gibi görünüyorsa da, bunların arasında memleketimize külliyyen yabancı ve kısmen Trabzon'u ta çocukluğundan terkederek Rusya'ya gitmiş ve orada yerleşmiş ecnebi Rumlar da bulunmaktadır. Bu alelcale muhacir akınına muhacirlerin iskânı süsü verilmek isteniyor.

(23) İleri Gazetesi, 1918-1924 yılları arasında, Celâl Nuri İleri ve kardeşi Suphi (Suphi Nuri) tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır. Bu gazete Milli Mücadele'nin İstanbul sözcüsü haline gelmişti. Atatürk tarafından yazılan ve bu gazeteye yollanan birçok yazı başka isimler altında bu gazetede yayımlanmıştır. Bu nedenle Celâl Nuri, 1920 Mart'ında İngilizler tarafından yakalanarak Malta'ya sürgün edilmişti. Celâl Nuri, Malta'dan döndükten sonra, TBMM.'na milletvekili olarak katılmıştı(bk.M.Nuri İnüçür, Basım ve Yayın Tarihi, İstanbul 1982, s.337-338).

(24) Ömer Sami Coşar, İstiklâl Harbi Gazetesi, 26 Haziran 1919, Çarşamba, No: 38.

İstikbâl Gazetesi, hükûmetin üzerine eğilmediği bu çok mühim konuya Trabzonluların dikkatini çekerek ilâve ediyor;

Tehcir edilmiş Rumların işleri ile muhacirlerin Osmanlı topraklarına tekrar iadeleri meseleleri ile uğraşmak için Yunanistan tarafından İstanbul'a bir hey'et gönderildi. Bu hey'et, Yunan Siyasî Komiserliği ve Patrikhâne hey'etleri mütemadiyen çalışıyorlar(25).

"Pontusçu Rumlar Trabzon'u Ermenilere verecekmiş.

Atina'da bir Pontus hey'eti, Trabzon'u Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağışlayan Venizelos'u protesto etti".

"Atina; Türkiye'nin Karadeniz sahillerinde müstakil Pontus Rum Cumhuriyetini kurma emeli peşinde koşmakta olan bir hey'et, dün Venizelos'a yeni bir muhtıra vermiştir.

Trabzonlu Konstantinidis ile Ökonamas tarafından burada açıklandığına göre, Karadeniz Rumları, Trabzon Limanını Ermenistan Cumhuriyeti'ne bırakmak hususunda Bogos Nubar Paşa'ya vaadde bulunan Yunan Başbakanı Venizelos'u protesto etmektedirler. Muhtıradaki, Venizelos'un, Rumlara ait bir liman olduğu iddia edilen Trabzon'u Ermenilere vermek hakkına haiz bulunmadığını bilhassa belirtmekte ve şöyle denilmektedir; Pontus Rum Cumhuriyeti ile müstakil Ermenistan Cumhuriyeti arasında işbirliği olacaktır, Ermeniler Trabzon limanından faydalanabilirler; fakat, Trabzon Pontus Rumlara aittir ve Ermenistan Cumhuriyeti'ne katiyyen bırakılmayacaktır.

(25) Ömer Sami Coşar, a.g.e., 5 Temmuz 1919 Cumartesi, No: 47.

Konstantinidis'in malûmatına göre, yalnız Trabzon vilayetinde 350 bin Rum ve 50 bin kadar Ermeni vardır (26).

Kazım Karabekir'in, 10.8.1335(1919)'de Harbiye Nezareti'ne çektiği şifreli telgrafta şöyle deniliyor:

"Rumların da Pontus Hükûmeti teşkil emeliyle nasıl çalıştıkları ve bu gayeyi temin için, Trabzon ve Samsun havalisine akın akın çetelerle esliha ve mühimmât çıkardıkları ve Sohum'da mütemadiyen Rum gönüllüleri toplandı-ğı ve şu suretle Urmiye gölünden Karadeniz sevâhiline kadar Ermeni ve Rumların fiilen silahlandıkları ve fikren de emellerini istihsale çalıştıkları ahalinin tamamen malûmudur"(27).

Trabzon, memleketin felaketlerle dolu, koyu karanlık günleri içinde Millî Mücadeleye bayrağını açan ilk yer oldu. Rum ve Ermeni tehlikesi karşısında teşkilatlanma yoluna gittiler(28).

Bütün bu tehlikeler karşısında Trabzonlular 10 Şubat 1919'da Hukûk-ı Milliyyeyi temin ve tesis için, "Muhafaza-ı Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti'ni kurdular ve nizamnamesini hükûmete tasdik ettirdiler(29). Bu cemiyet gerçek bir eşraf teşkilâtı idi. Diğer illerde olduğu gibi, üst yöneticiler bu teşkilâtın kurulmasına öncülük etmemişlerdi. Fakat cemiyet yöneticileri, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in kişiliğinde büyük destek buldular(30).

(26) Ömer Sami Coşar, a.g.e., 9 Temmuz 1919 Çarşamba, No: 1914 yılı Türk resmi istatistiğine göre ise, Trabzon'da 921.128 Müslüman, 161.574 Rum ve 68.899 Ermeni bulunmaktadır. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Klasör No: 133, Belge No: 1969/A.

(27) Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, s.110.

(28) Kâmil Erdeha, Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler, İstanbul, 1975, s.176.

(29) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No: 132/19641; Kâmil Erdeha, a.g.e., s.176; Trabzon'dan Atatürk'e, a.g.e., s.102; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul 1952, s.506 (bk.Ek-1).

(30) Kâmil Erdeha, a.g.e., s.177.

Cemiyetin kuruluşu, Trabzonluların bölge üzerindeki karanlık emellere karşı Türk ve Müslüman halkın haklarını korumak amacıyla giriştikleri teşkilatlanma faaliyetlerinin en anlamlısı ve en etkilisi oldu. Mahalli amaçlarla kurulmuş olmasına rağmen, Milli Mücadeleye önemli katkılar sağladı. Erzurum Kongresinin toplanmasına öncülük eden iki cemiyetten biri olma onurunu paylaştı(31).

Tüzüğü 14 Şubatta hükümete verilen (32), kuruluşu 15 Şubat'ta İstiklâl Gazetesiyle müjdelenen(33) cemiyetin kurucuları şu isimlerden oluşmuştur(34),(35),(36).

- (31) Kâmil Erdeha, a.ge., s.176; Ergün Aybars, a.g.e., s.131.
- (32) Vakıf, 17 Şubat 1919, 475.
- (33) Ömer Sami Coşar, Milli Mücadele Basını, s.218.
- (34) Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.18-19. Goloğlu'nun verdiği liste, Kâzım Karabekir'in 21 kişi olarak ifade ettiği merkez üyesi sayısından(bk. aynı eser, s.19) bir noksanıdır. Tarık Zafer Tunaya'nın verdiği kurucu listesi 17 kişi olup, Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi, Hatipzade Emin ve Kazazade Hüseyin adlarına yer verilmemiş, Goloğlu'nun Mollabekirzade Mehmet Ali olarak verdiği isim Mollabekirzade Mehmet Avni şeklinde kaydedilmiştir(bkz. Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul 1952, s.506).
- (35) İstanbul'da yayınlanan 4 Mart 1919 tarihli İstiklâl Gazetesinin Trabzon İstikbâl Gazetesineden aldığı bir haberde cemiyetin 10 Şubat'ta kurulduğunun açıkça ifade edilmektedir(bk. İzzet Öztoprak, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1988, s.339). Ayrıca, sayıları az da olsa cemiyetin 10 Şubat'ta kurulduğunu kaydeden kaynaklara rastladık(bk.Halis Asarkaya,Ulusal Savaşta Tokat, Tokat 1936, s.11, Ömer Sami Coşar, Mustafa Kemâl'in Muhafızı Osman Ağa "Topal Osman", s.22). Buna karşılık Milli Mücadele literatüründe cemiyetin 12 Şubat'da kurulduğuna dair Tarık Zafer Tunaya'nın kaydı(bk. Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul 1952, s.506) benimsenmiş görünmektedir. Tunaya'nın cemiyet hakkında verdiği bilgiler daha ziyade Ahmed Barutçu ve Zeki Kardirlioğlu'ndan aldığı bilgilere dayanmakta olup, yazar, eserinin ikinci baskısında bilemediğimiz bir nedenle adı geçen cemiyete yer vermemiştir(bkz. Türkiye'de Siyasi Partiler, c.11, Mütareke Dönemi, genişletilmiş ikinci baskı, İstanbul 1986). İzzet

1. Barutçuzâde Hacı Ahmet Efendi: Eşrâftan, Cemiyet Reisi, aynı zamanda Trabzon Belediye Reisi.
2. Barutçuzâde Faik Bey(Faik Ahmet): Belediye Reisi Hacı Ahmet Efendi'nin oğlu, hukûk öğrencisi ve gazeteci, daha sonra ve Trabzon meb'usu olmuştur.
3. Hafız Mehmed: Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'nda Trabzon mebusu. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde mebusluk yapmış ve Adalet Bakanlığı görevinde de bulunmuştur.
4. Eyüpzâde İzzet: Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'nda Trabzon meb'usluğu yapmıştı.
5. Eyüpzâde Ömer Fevzi: Gazeteci, avukat.
6. Abonozzâde Hüseyin: Eşraftan, Ömer Fevzi'nin Kayınbabasıdır.
7. Murathanzâde Ziya
8. Nemlizâde Sabri
9. Nevlizâde Şevki
10. Çulhuzâde Hacı Kadri
11. Hatipzâde Emin
12. Hacı Ali Hafızzâde Mehmed Salih
13. Kazazzâde Hüseyin
14. Mollabekirzâde Mehmet Ali

Öztoprak işaret ettiğimiz bildirisindeki açık ifadeye rağmen, cemiyet nizamnamesinin üzerindeki 12 Şubat tarihini muhtemelen nizamnamenin vilâyetçe onaylandığı tarih olarak düşünmüş ve cemiyetin kuruluş tarihini 12 Şubat olarak vermiştir(bk.aynı yer). Metin kısmında belirttiğimiz gibi cemiyet tüzüğü'nün vilâyete 14 Şubat'ta verilmiş olması, Öztoprak'ın düşündüğü ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Cemiyetin 12 Şubat'ta kurulduğuna dair bazı kayıtlar için bk. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbinin Esasları, İstanbul, 1981, s.77, Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da (1919-1921), 1981, s.31, Ahmed Bedevi Kuran, aynı eser, s.624, Cemal Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara 1973, s.37, Sebahattin Selek, aynı eser, s.95, Mahmut Goloğlu, aynı eser, s.18, Kadir Mısıroğlu, Ali Şükrü Bey, İstanbul 1978, s.153.

- (36) Milliyet Gazetesi, 4 Ağustos 1962; Mahmut Goloğlu Erzurum Kongresi, Ankara 1968, s.19.

15. Müftüzâde Hacı Mehmet
16. Şubaşızâde Münir
17. Zehirzâde Zühtü
18. Hocazâde İbrahim Cûdi
19. Kulaksızzâde İbrahim
20. Ustazâde Nazmi

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyetinin kuruluşunda İstikbâl Gazetesinin bayraktarlığı(37), Trabzon esnaf ve aydınlarının gösterdiği birlik yanında, şehirdeki sivil-asker resmi görevlilerin teşviklerinin de rolü olmuştu(38). Cemiyetin kuruluş amaçları şöyle belirtilmişti(39): Vilayetin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını korumak amacıyla ilmi vesikalarla gerekli savunmalarda bulunmak ve milli haklarımızı koruyacak vasıtaları sağlamaya çalışmak. Bunun için tarihi, sosyal ve iktisadi vesikaların toplanması ve istatistikler düzenlenmesiyle İtilâf hükümet ve temsilcilerine muhtıralar verilmesi, Wilson prensiplerine göre Barış Konferansında muhabir ve vekiller

- (37) Ömer Sami Coşar, İstiklal Savaşı Gazetesi, 17 Mayıs 1919.
- (38) Bu konuda o günlerde Trabzon polis müdürü olan Refik Koraltan için (bk.Refik Koraltan, B.T.D., sayı: 31, s.26; Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyân, C.11, 4.Baskı, İstanbul 1973, s.298), Jandarma Alay Komutanı Kazım Bey(Yurdalan) için (bk.Cevat Dursunoğlu, aynı eser, s.24). Dursunoğlu, Aralık 1918'in son günlerine dayandırdığı hatıraların zamanı konusunda yanlışmıştır. Zira, cemiyet o günlerde henüz kurulmamıştı.
- (39) İkdâm ve Söz'de yayınlanan metin için bk.Ek-2. Tarık Zafer Tunaya(bk.aynı eser, s.508-509).ve Goloğlu'nun (bk.aynı eser, s.143-144) tam metninin verdikleri onüç maddelik cemiyet tüzüğü'nün diğer maddeleri (md.3-13) teşkilâtla ilgilidir. Cemal Kutay'ın Muhafaza-i Hukuku'un kuruluş amaçları olarak kaydettiği bilgiler(bk.Mütarekede Pontus Suikastı, s.18) daha çok Adem-i Merkeziyet'in kuruluş amaçlarına uygun düşmektedir.

gönderilmesi, eski millî haklarımızın milletlerin kendi mukadderatını belirleme hak ve yetkilerine dayanarak ihlâl edilmemesi hususunda etkili girişimlerde bulunulması. Ayrıca, cemiyetin kuruluş amaçlarından başka hiçbir siyasetle meşgul olmaması, her türlü parti kavgalarından uzak kalarak birlikte milli varlık ve emellerimizin korunması için gerekli meselelerle uğraşması kararlaştırılmıştı(40).

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği iki kongreden ilki, 23 Şubat 1919'da yapılmış(41), Nemlizâdelerin Uzunsokaktaki evinde, Trabzon müftüsü İmadeddin Efendi'nin başkanlığında tüm kurum ve delegelerin katılmasıyla toplanan kongrede, onbir kişilik merkez kurulu ile dokuz kişilik yönetim kurulu seçilmiş ve cemiyet başkanlığına da Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi getirilmişti(42).

İstikbâl Gazetesinin veridiği habere göre(43), kongre sekiz toplantı yapmış ve şu kararları almıştı; Cemiyetin tüzüğünde belirtilen amacın sağlanması için 100.000 liralık

(40) İzzet Öztoprak, a.g.e., s.340.

(41) Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.19, Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.506; Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.172.

(42) Cemiyetin Merkez Kurulu: Barutçuzâde Ahmet, Eyübzâde İzzet, Eyübzade Ömer Fevzi, Abonozzâde Hüseyin, Murathanzâde Ziya, Nemlizâde Sabri, Hatipzâde Emin, Kazazzâde Hüseyin, Hacı Ali Hafızzâde Mehmet Salih, Mollabekirzâde Mehmet Ali, Müftüzâde Mehmet, Yönetim Kurulu: Hafız Mehmet, Barutçuzâde Faik, Çulhazâde Kadri, Nemlizâde Şevki, Subaşızâde Münir, Zehirzâde Zühdü, Hocazâde Cûdi, Kulaksızzâde İbrahim, Ustazâde Nazmi Bey ve Efendilerinden oluşturulmuştu(bk. Mahmut Goloğlu, aynı eser, s.18-19). Goloğlu'nun eserinde cemiyet merkez kurulu üyesi Müftüzâde Mehmet adına yönetim kurulunda da sehven yer verildiği anlaşılıyor. Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadele'de Erzurum, s.24). A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves. No: 132/19641.

(43) İzzet Öztoprak, a.g.e., s.341.

bir bütçe düzenlenmiş(44), daha fazla harcama gerektiğinde Merkez Kurulu'na kongreyi toplantıya çağırması için yetki verilmişti. Avrupa'ya bir heyet gönderilmesi, ayrıca, gönderilecek heyetin tesbiti için ileri gelen siyasilere danışmak ve görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a beş kişilik bir heyetin gönderilmesi kararlaştırılmıştı (45), gönderilecek heyetin yetkileri Avrupa'ya gönderilecek delegelerin tesbitiyle sınırlanmıştı. Beş kişilik heyet, İtilâf Devletlerinin sempatisini kazanmış kişilerden, özellikle eski elçilerden iki veya üç kişiyi seçerek Paris'e gönderilmesini sağlayacaktı. Bunlar diplomasi yoluyla durumu lehimize çevirmeye çalışacaklar, gazetelerde parayla Türkiye lehine yazılar yazdıracaklardı. Kongrenin diğer kararları arasında beyanname yayınlanması, Trabzon vilayetinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını, toprak üzerindeki milli hakları ve meşru emelleri destekleyen tarihi, sosyal ve ekonomik belgeleri toplayıp birleştirmek bulunuyordu. Cemiyteni fikirlerini yayma görevini Faik Ahmet Bey'in başyazarlığını yaptığı İstikbâl Gazetesi üstlenmişti. Görüldüğü gibi, Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti kuruluşunu takip eden ilk dönemde yayın yoluyla propaganda ve mücadeleyi amaçlamıştı.

I. Trabzon Kongresinde bir taraftan İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılan beş delegenin seçimi yapılır-

- (44) Tarık Zafer Tunaya'nın üç yüz bin lira kadar bir paranın toplandığı kaydı (bk. aynı eser, s.506). Yanında, Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in hatıralarında, öncelikle on beş gün içinde 200.000 liranın toplanmasıyla ilgili varidat ercümene raporunun genel kurala verildiği nakledilmektedir (bk. Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.173).
- (45) Öztoprak, bu konuda İstikbâl Gazetesinin bir rakam vermediğini, Tunaya ve Goloğlu'nun beş, Karabekir'in üç kişilik bir heyetten söz ettiklerini ifade etmektedir (bk. aynı eser, s.341). Yukarıda bu konuyu açıklığa kavuşturduğumuzu ümit ediyoruz.

ken(46), diğer taraftan cemiyet Avrupa'ya gönderilmesi düşünülen heyet için Hariciye Nezaretine başvurmuştu(47). Bu arada İstanbul'a gönderilmek üzere seçilen beş kişiden üçü İstanbul'a giderek (48) Avrupa'ya gönderilecek heyet için girişimlerde bulunmuşlar, üç kişilik bir heyetin gönderilmesi için sonuç aşamasına da yaklaşmışlardı(49). Hatipzaâde Emin, Eyüpzaâde Ömer Fevzi ve Hacı Alizâde İsmail Bey'lerden oluşan üç kişilik heyet İstanbul'da bulunduğu süre içinde 27 Nisan 1919 günü Huzura da kabul edilmişti(50). Delegelerin Padişah'a sadakat ve bağlılıklarını, kongre adına Trabzon vilayetinin Osmanlı Devleti'nden ayrılma hususundaki kesin kararını arzetmelerine karşı-

- (46) Birkaç defa tekrarlanan ve çekişmeli geçen seçimde Trabzon'dan Hatipzade Emin, Eyüpzade Ömer Fevzi, Gümüşhane'den Kadirbeyzade Zeki, Rize'den Mustafa ve Ordu'dan İsmail (Hacı Alizâde) Beyler seçilmişlerdi (bk. Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.19).
- (47) İkdâm, 26 Haziran 1919, 8039.
- (48) Kongrede seçilen beş delegeden Zeki Bey, anlaşılan Ömer Fevzi Beyle Mustafa Efendi'nin kurula girme konusundaki ısrarları ve karşı hizipte yer almaları sebebiyle cemiyet başkanı Hacı Ahmet Efendiye böyle bir heyetle İstanbul'a gidemeyeceğini bildirmiş, heyet yetkilerini sınırlandırması için yaptığı girişimde de başarılı olmuştu(bk. Mahmut Goloğlu, aynı eser, s.173). Ergün Aybars, kanımızca Goloğlu'nun verdiği bilgilerden çıkardığı sonuçlarla İstanbul'a dört kişinin gönderildiğini kaydetmişse de (bk.aynı eser, s.162), Mustafa Efendi de bilemediğimiz bir sebepten dolayı bu heyette yer almadığından üç kişi gönderilmiştir. Metin kısmında görüldüğü gibi heyet mensuplarını ve faaliyetlerini İstanbul basını vasıtasıyla tesbit ekmiş bulunuyoruz.
- (49) Vakit, 14 Mayıs 1919, 555. Haberde, cemiyetin adı hatalı olarak "Trabzon Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" şeklinde verilmiştir.
- (50) Tasvir-i Efkar, 28 Nisan 1919, 2708, İkdâm, 28 Nisan 1919, 7890, Söz, 28 Nisan 1919, 151.

lık(51), Padişah da Trabzon'lulara selâm-ı şâhânelerinin tebliğini ferman buyurmuştu(52). İkdâm gazetesini; "Trabzon Murahhasları Huzur-ı Şahanede" başlıklı baş makalesinde bu konuyu ele almıştı(53). Kendilerinin reyini ve fikri alınmadan, hatta haberleri olmaksızın kendi mukadderatlarının başkaları tarafından kendi çıkarlarına halledilmesi girişimleri üzerine heyecana gelen halkın derhal harekete geçerek kurdukları cemiyetlerle çoğunluğun fikir ve arzularını göstermeye başladıklarını, bu milli cemiyetlerin Müslüman halkın hakiki tercümân-ı efkâr ve hissiyatı olduklarından, bunların diliyle ifade edilen fikirlerin halkın fikirleri olduğunu ifade etmişti. Diğer taraftan da Kâzım Karabekir, Avrupa'ya gönderilecek heyet için şunları söylemiştir; "Hey'et, vaziyetin dehşetinden yılgın ve müteessir. Durumlarını olduğu gibi değil de, çok büyük felâket gibi görüyor. Bütün ümitleri Avrupa'ya yalvaracak hey'ette. Harb-i Umûmîde, Rus istilasında ezilmiş, şimdi de Ermeni veya Pontus belâsının başlarında döndüğünü görerek kan ağlıyorlar. Ben bu muhterem insanlara dedim ki: Avrupa'ya, Amerika'ya yalvarmak, hastanın başında mersiye okumaktadır. Memleketin tehlikede olduğu muhakkaktır. Fakat kuvvetimiz bu tehlikeyi def'e kâdirdir(54).

Daha önce bahsettiğimiz gibi cemiyet, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın desteğiyle daha da güçlenmişti. Zaten önceleri coğrafi, tarihi, ilmi, sosyal, ekonomik vesika ve delillerle savunma amacını güdüyorlardı. Daha sonraları bu savunma, fiiliyata da dökülecekti.

(51) Söz, 28 Nisan 1919, 151 (bk.Ek-3).

(52) İkdâm, 29 Nisan 1919, 7981.

(53) İkdâm, 29 Nisan 1919, 7981.

(54) Kâzım Karabekir, a.g.e., s.19.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, İzmir'in işgali üzerine, Avrupa'ya özel bir heyetin gönderilmesi fikrinden vazgeçmişti. Cemiyet başkanlığı İstanbul'daki delegelerine gönderdiği bir telgrafla Trabzon'a dönmelelerini bildirmişti(55). Anlaşıldığına göre, İstanbul'daki delegelerin yetkilerini aşan faaliyetlerde bulduklarını öğrenen Trabzon'daki kongre heyeti bunların görevinin 23 Mayıs 1919'da sona erdiğini açıklamıştı(56). Bu arada cemiyetin Avrupa'ya gönderilecek heyetle ilgili olarak Hariciye Nezareti'ne yaptığı başvuruya, bunun mümkün olmadığı cevabı verilmişti(57).

Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti, I.Kongresinde alınan kararlar çerçevesinde, sonuna kuruluş amaçlarını da eklediği bir beyanname yayımlamıştı(58). Beyanname: Wilson İlkeleri'nin uyandırdığı ümittten, Türkiye'nin ve Trabzon vilayetinin uğradığı yıkımdan, Trabzon vilayetinin büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman olan halkının gelişmeye olan istidat ve medeni kabiliyetinden, bölgedeki Türk ve Müslüman halkın beş asırdır Hristiyanlarla dostluk içinde yaşadığından söz edilmiş; Cemiyetin, Barış Konferansında Trabzon vilayetini Osmanlı Devleti'nden ayırmak için çalışan ve halen dışarda bulunan bazı akılsız Rum ve Ermenilerin haklı olmayan iddialarının ilmi belge ve vasıtalarla çürütülmesi için kurulduğu belirtilmişti. Ayrıca, unsurlar arasındaki sevgi ve dostluğu bozmaya söz ve hareketle zerre kadar zarar verenlerin vatanı ihanet suçunu işlemiş sayılacakları ifade edilmişti.

(55) İkdâm, 5 Haziran 1919, 8018.

(56) İkdâm, 1 Mayıs 1919, 7983.

(57) İkdâm, 26 Haziran 1919, 8093 (bk.EK-4).

(58) Bk. Ek-5.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Heyeti, 1 Mayıs 1919'da Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin daha önce hakkındaki açıklama ve iddiasına (59) cevap vermiş, vilayetteki bütün siyasi ve sosyal sınıfların mensuplarından oluşan milli bir cemiyetin merkezîyetçilik veya diğer bir parti fikriyle ilgili sayılmasının isabetli ve uygun olmadığını ifade etmişti (60).

İlk kongre biter bitmez Trabzon'da çalışmaya başlayan Cemiyet, bütün imkânlarını seferber ederek bir taraftan halkı uyanık olmaya, birlik halinde bulunmaya, cemiyet etrafında toplanmaya çağırarak yayınlar yaparken, bir taraftan da cemiyet kuruluşlarını vilayetin her köşesine yayıp yerleştirmeye gayret ediyordu(61).

Cemiyet, çalışmalarına devam ederken, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine, faaliyetlerini daha fazla arttırmıştı. Bir taraftan İtilâf Devletleri başkanlarına, bir taraftan Amerika Cumhurbaşkanı'na müracaat edilmiş ve 28 Mayıs 1335(1919) tarihinde fevkalâde kongreye bütün cemiyet murahhasları katılmışlar, uzun ve heyecanlı tartışmalardan sonra alınan karara göre, işgalci azınlıklara karşı silahla mukabele edilmesi, asker toplanması, "Vilâyât-ı Sitte" ile çalışmak üzere, her vilayetten gönderilecek temsilcilerin iştiraki ile büyük bir kongrenin toplanması ittifakla kabul edilmişti (63).

Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti, ikinci kongresinden sonra, yani Erzurum Kongresi henüz teşekkül etmeden evvel, 7-8 Haziran 1919'da, biri Padişah'a ve

(59) İkdâm, 1 Mayıs 1919, 7983.

(60) İkdâm, 1 Mayıs 1919, 7983.

(61) Trabzon'dan Atatürk'e, a.g.e., s.108.

(62) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No: 132/19641.

diğeri Sadrazam'a olmak üzere iki telgraf çekmiştir(64). Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bulunan bu telgrafları aynen veriyoruz:

"Atabe-i Hilâfet-penâhiye

Paris Sulh Konferansı Hükûmet-i Seniyye-i Mülûkâle-rinin mukadderâtı hakkında kat'î karârını i'tâ eylemek üzere Osmanlı hey'et-i Murahhasını da'vet ediyor. Ec-dâd-ı azametinizin size ve teb'a-ı sâdikalarına tevdi buyurdukları istiklâl ve hâkimiyetin takyît ve tahdîdi anın kemâl-ı mutlakiyeti yolunda her türlü varlığından tecrid eden Müslüman ve Türk vicdânının her neyede mal olsa kabul edemeyeceği bir zillet ve taht-ı Hilâfete izâfe edilemeyecek bir mezelletdir.

Fatih'in, Sultan Selîm'in vâris-i hakikisi saydığımız Zât-ı Hilâfet-penâhilerinin mevcûd istiklâli ref'edecek bir tâca tenezzül buyurmayacakları hususunda izzet-i nefis-i Humâyunlarına emniyetimiz berkemâldir. Ya müstakillen milletinizle yaşayacağınızı veya şerefsiz bir saltanata hâtır çekeceğinizi şân-ı izzetü'l-beyân-ı ecdâda yakışır bir celâdetle Avrupalılara i'lâm buyurunuz, sevgili Padişâhımız, sevgili Padişâhımız.

Fî 7 Haziran 1335"

(63) Trabzon Atatürk'e, a.g.ee., s.128.

(64) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No: 132/19631.

"Makâm-ı Sedârete

Devlet-i Osmâniyye'nin müdafaa-ı hukûk-ı meşrûası için da'vet buyurdukları Paris Sulh Konferansında altıyüz senelik müstakil ve hâkim bir hükûmetin sâme-i istiklâl hârisinde hiç bir kayd ile mukayyed olamayacağını beyan ve efkâr-ı kat'i-i milliyenin gayr-ı kabil-i red delâili bir kere daha kemâl-i ehemmiyetle tekrar buyurmalarını ve hukûk-ı ekseriyyenin fedâ edilemeyeceği husûsunda cihân-ı medeniyete ilân edilmiş ve sınır-ı millet ve memleketimiz için lâ-tefyîr bir sened ittihâz ettiğimizi ve aksi hâlin ahvâl ve hissiyât-ı müteheyyicesi ma'lûm bulunan memleketimizce hoş telâkki edilemeyeceğini terehhüm eylemelerini ve sulh konferansında bize dâir mevzû-ı bahs olacak mesâilin hayat ve memaatla şiddet-i alâkası ciheyitle taht-ı riyâset-i sadâret-penâhîlerinde ki hey'et-i murahhasanın bu bâbdaki programından bi'l-cümle Müslüman ve Türklerin haberdâr edilmesini şiddetli taleb ve istirhâm ve cevabnâme-i devletlerine intizâr eyleyiz.

Fî 8 Haziran 1335"

Aslına muvâfıktır.

Muhafaza-i Hukûk Reisi

(İmza)

7 Haziranda Padişah'a çekilen telgrafta, Paris Sulh Konferansının aldığı kararlara göre Osmanlı murahhaslarının davet edildiğini, Müslüman-Türk milletini küçük düşürecek bir isteğin kabul edilemeyeceğini ve Padişah'tan, Fatih ve Sultan Selim'den beklenen celâdeti beklediklerini, istiklâli ref'edilecek bir saltanata tenezzül etmeyeceğine inândıklarını ve bunun ecdâda yakışır biçimde Avrupalılara i'lâm buyurulmasını istiyorlardı.

Yine 8 Haziranda Sadarete gönderilen telgrafta ise, Osmanlı Devletinin hukûkunu müdafaa için davet edilen Paris Sulh Konferansı'nda, altıyüz senelik müstakil ve hakim bir hükümetin, istiklâl haricinde hiçbir kaydı kabul edemeyeceğini, çoğunluğun hukûkunun bütün dünyaya ilan edilmesini, aksi halde millet ve memleket için kabul edilemeyecek bir senedi kendilerinin de kabul etmeyeceğini ve murahhasların bu hususlardaki programlarından Müslüman ve Türklerin haberdar edilmesini istemektedirler.

a) Trabzon Muhafaza-ı Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti'nin Şubeleri;

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyeti bölgesiyle ilgili olarak kurulmuş diğer cemiyetlerin aksine yörede kısa zamanda yaygınlaşmış(65), bütün Trabzon Vilayeti'nin gücünü birleştirdiği bir teşkilat haline gelmişti. Esasen, İstanbul'da delegelerini huzura kabul ettirebilecek kadar itibar kazanmasının başlıca sebebi de bu olmuştu(66).

(65) Cemiyetin, bütün mülhakatta birer şubesi açılmıştı (bk. Kemal Atatürk, Nutuk, C.III, ves. 6).

(66) Trabzonlular, Milli Mücadele döneminde Türk Milletinin en büyük handikaplarından biri olarak görünen İttihatçı ikiliğini aşmayı başarmışlardı. Meselâ, Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti'nin kurucuları arasında Barutçuzade ailesi, Hacı Ali Hafızzade Mehmed Salih, Hafız Mehmed Efendi gibi İttihatçılar, Hatipzade Emin, Zehirzade Zühdü ve Murathanzade Ziya Bey gibi İtilafçılar bulunmaktaydı (Bu konuda Ali Sait Paşanın hazırladığı özel rapor için bk. Ergün Aybars, aynı eser, s.179 v.d.).

Rize'de "Muhafaza-ı Milliye Heyeti" adında bir teşkilat görülmektedir. Cemiyetin Rize şubesinin kurucuları şunlardır(67):

1. Mataracızâde Mehmet Efendi
2. Tuzcuzâde Süleyman Tefvik Bey
3. Lâzoğlu Mustafa Bey
4. Mataracızâde Hakkı Bey
5. Güvelioğlu Ahmet Bey
6. Hacı Ömeroğlu Ahmet Efendi

Bu şubeler içinde özellikle Rize Şubesi Nisan 1919 yılı başlarında sadarete çektiği telgrafla dikkati çekmişti(68). Telgrafta, Paris Barış Konferansına Yunan Karadeniz Rumları adına gönderilen heyetlerin gerçekleştirmeye kalkışmalarının Trabzon ve havalisini, özellikle Rize sancağı halkını büyük bir heyecana düşürdüğü, hemen tamamen Müslüman olan Liva halkının kısmen misafir 100-200 Rumun egemenliği altına girmesinin, milletlerin hürriyeti gibi adalet kurallarına aykırı olduğu ifade edilmiş; İtilaf Devletlerinden, dillerinden düşürmedikleri adaletin beklendiği, Osmanlı hakimiyetinden başka hiçbir yönetimin kabul edilmeyeceği, bu milli isteğin aksine verilecek kararların elim facialar doğuracağı ve bölgede uygulanamayacağı belirtilmişti.

Bu cemiyet daha sonra Müdâfaa-ı Hukûk adını alarak çalışmalarına devam etmiştir(69).

Trabzon'daki merkezî cemiyetin Giresun şubesi de, millî mücadeledeki yarışına katılmak istiyordu. Kurucuları şu kişilerden oluşmakta idi(70).

(67) İlyas Sami Kalkavanoğlu, Milli Mücadele Hatıralarım, İstanbul 1957, s.33.

(68) Ergün Aybars, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti, Tarih İncelemeleri Dergisi II, İzmir 1984, s.162.

(69) Trabzon'dan Atatürk'e, a.g.e., s.109.

(70) Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.26.

1. Dr.Ali Naci Bey
2. Dizdarzâde Eşref Bey(Giresun şubesinin Reisi)
3. Niyazi Tayyib(Öğretmen)
4. Ethem Nazif(Hukuk öğrencisi)
5. İbrahim Hamdi(Mühendis)
6. Cemil Bey (Trabzonlu ve Giresun'da avukatlık yapar, eski bakanlardan Muğla meb'usu Nuri Özsan'ın kayınpederi)
7. Kulaksızoğlu Bekir Sükûti Bey (Dava vekili)

Bu kurucuların ilk beşi idâre kurulunu oluşturuyordu.

Erzurum Kongresi'nde Trabzon'un Giresun delegesi olarak bulunan Dr.Ali Naci (Duyduk) çalışmalarını şöyle anlatmaktadır(71).

"Cemiyetin Trabzon merkezi, artan tehlikelerin yarattığı endişelerle, gerekirse silahlı mukavemete girişme kararı vermişti. Bu karara nasıl uyacağımızı düşünüyorduk. Çünkü Müslüman halkta silah yoktu. Rum çeteleri ise tepeden tırnağa silahlanmışlardı. Aklımıza Osman Ağa geldi. Onun da silahlı bir çetesi vardı. Fakat, Ermeni tehcirinden sorumlu olarak İstanbul hükümetince aranıyordu. Bu sebeple Keşap taraflarına gitmişti. Gidip kendisi ile görüşmek ve Giresun'a gelmesini sağlamak kararına vardık. Önce Giresun Kaymakamı Perteve Bey'le anlaştık. Sonra Keşap'a gidip Osman Ağa'yı bulduk, durumu anlattık. Kaymakamın göz yumacağını bildirdik. Birlikte çalışmayı teklif ettik. Kabul edip Giresun'a geldi".

Erzurum Kongresi'ne Giresun'dan da iki delege katılmıştır. Bunlar Dr.Ali Naci Bey ve Mühendis İbrahim Hamdi'dir(72).

Trabzon'un Of kazasında ise, Sarıalizâde Ömer Ağa ile yardımcısı Çakırzâde Hasan Tahsin Ağa önderliğinde,

(71) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.156-157.

(72) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.156-157.

cemiyetin şubesi çalışmalarına başladı. İsmailçelebizâde Hacı Osman Efendi Sürmene şubesinin kuruluşunu sağladı (73).

Ordu'daki şube faaliyetlerinde ve çalışmalarda İsmail Bey'le (74) Ordu müftüsü Yusuf Ziyaeddin (Işık)'ın hizmetleri geçmişti(75).

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kurulmasıyla Rumların ve Ermenilerin bölge üzerindeki emellerine karşı Türk ve Müslüman halkın haklarını koruyacak güçlü bir cemiyet doğmuştu. Trabzon ve yöresinde kısa zamanda teşkilatlanan bu cemiyet, Türk ve Müslüman halkın özellikle zor günlerde gösterdiği yüksek birlik ve beraberlik tavrının, Rum ve Ermeni emellerine karşı koyma konusundaki kararlılığının bir simgesi olmuştu.

b) Cemiyetin Yayın Organı "İstikbâl Gazetesi"

İstiklal Savaşı'nın çetin mücadeleli döneminde bile, Trabzon'da çeşitli yayınların yeniden çıkması oldukça önemlidir. Bir yandan eli silah tutan gençler vatanın kurtuluşu ve istiklali için savaşıırken, öte yandan geride kalanlar da istiklalden emin olmanın verdiği soğukkanlılıkla basın hayatının canlı kalmasını sağlamışlardı. Bu özelliğiyle de Trabzon, ayrı bir anlam taşımakta ve kültür hayatının ne kadar köklü olduğunu ortaya koymaktadır.

Milli Mücadele başlarında, Rum ve Ermeni basınına karşı Trabzon'da en etkili mücadeleyi veren gazetelerin başında, İstikbâl Gazetesi gelmektedir.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti başkanı, Barutçuzade Ahmet Efendi'nin oğlu, Faik Ahmet Barutçu tarafından 10 aralık 1918 tarihinde İstikbâl Gazetesi

(73) İlyas Sami Kalkavanoğlu, a.g.e., s.33.

(74) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.20.

(75) Cemal Kutay, a.g.e., s.355.

çıkarılmaya başlanmıştır(76).

İstikbâl Gazetesi'nin ilk sayısında aşağıdaki bilgiler bulunmaktadır:

"İstikblâl (Siyasi, ilmi, müstakil halk gazetesi)
Şimdilik Pazar ve Çarşamba günleri, haftada iki defa yayımlanır.

İmtiyaz sahibi ve ser-muharriri: Dava vekili Faik Ahmet

Tesis Tarihi: 10 Kânunievvel 1334(10 Aralık 1918)

İdare ve Basım Yeri: Uzun Sokak'ta Yorgo Mihailidi

Matbaası.

Fiatı: 2 Kuruş.

Milletimiz için faydalı olan yazılara sayfalarımız açıktır".

"İstikbâl Gazetesi, iki sayfa olarak günde 300 nüsha basılmaktaydı. Gazete için en büyük güçlük, Trabzon'da elverişli bir Türk matbaasının bulunmayışından gelmekteydi. Vilâyet Matbaasında ise, özel gazete basımına izin verilmiyordu. Bu sebeple bir Rum matbaası olan, Yorgo Mihailidi Matbaasında, bir odada gazete hazırlanıyor ve aynı matbaada basılıyordu. Bu duruma, söz konusu davanın büyüklüğü bakımından katlanılması gerekiyordu. Gazetenin çıkmasınının

(76) İstikbâl Gazetesi'nin 10 Aralık 1334(1918) tarihli sayısı; Hülya Baykal, Türk Basın Tarihi 1831-1923, İstanbul 1990, s.289.

Faik Ahmet Barutçu;(1894-1959) 1894 yılında Trabzon'da doğmuştur. Rüşdiye ve İdadi okullarını daha sonra da Hukuk Fakültesini bitirmiş, Birinci Dünya Savaşının çıkması üzerine Trabzon ve Samsun karargâhlarında askerlik görevini yerine getirmiştir. Savaşın sona Trabzon'da Milli Teşkilatın kurulmasında büyük hizmetleri olmuştur. Babası Hacı Ahmet Efendi ile Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliyye Teşkilatı'nın kuruluşunu sağlamıştır. Milli Mücadele fikrinin canlı tutulması için, İstikbâl Gazetesi'ni çıkarmıştır. 1933-1934 ve 1938-1939 dönemlerinde Trabzon Baro Başkanlığı ve 1939-1954 yılları arasında Trabzon Milletvekilliği görevini sürdürmüştür. Ömer Akbulut, Trabzon Meşhurları Bibliyografyası, Ankara, 1970, s.37.

aksamaması ve herhangi bir baskının olmaması için, haftalarca Pontus-Rum çalışmalarıyla ilgilenilmemiş, sadece Milli birlik ve genel konular üzerinde durulmuştu'(77).

İki aylık bir uğraşmadan sonra, İstikbâl, kuruluşunun 75. gününde Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin 12 Ocak 1919'da kurulmuş olduğunu belirtmiştir(78).

Trabzon'da çıkan İstikbâl Gazetesi'nde, Faik Ahmet Barutçu, bu bölgede türeyen Pontusçularla yiğitçe döğüşüyor, Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti, Karadeniz sahillerinde fikirleri bir araya topluyor ve tesir alanını her gün biraz daha genişletiyordu(79).

Vatan'ın bütünlüğüne kastetmiş bir azınlığın elindeki Rum matbaasında, tamamen zıt görüşler içindeki bir Türk Gazetesinin, İstikbâl'in çıkarılmasının zorluğu ortadaydı. Bunu en iyi ifade eden durum, 15 Mayıs 1919 arifesinde meydana gelmiş, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali karşısında bayram yapmaya başlayan matbaa mensupları, 17 Mayıs günü gazetenin çıkış günü olmasın arağmen, kutlama şenliklerine katıldıkları için gazeteyi basmamışlar, İstikbal Gazetesi ancak 19 Mayıs 1919 günü ikinci vakti çikabilmişti(80).

Bu olumsuz durumlar karşısında yeni bir matbaa kurulması çalışmaları başlamıştır. İstanbul'dan gerekli makine ve malzemelerin getirilmesiyle 1920 yılının ilk günlerinde çalışmalar tamamlanmış, Sakız Meydanı'nda yeni Türk Matbaası(İstikbâl Matbaası) hizmete girmiştir.

(77) Ömer Sami Coşar, Milli Mücadele Basını, İstanbul 1963, s.219; Fuat Süreyya Oral, Türk Basın Tarihi, İstanbul 1965, s.52; Cumhur Odabaşioğlu, Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları 1869-1928, s.28-29.

(78) İstikbal Gazetesi'nin 15 Şubat 1335(1919) tarihli sayısı.

(79) Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara, 1946, s.43.

(80) Ömer Sami Coşar, a.g.e., s.219.

Yeni matbaanın kuruluşuyla, İstikbâl endişesiz bir biçimde dış ve iç olaylara el atmaya başlamıştır. Faik Ahmet Barutçu "Kızıl Tehlike" başlıklı makalesinde; Bolşeviklikten sakınılması gerektiğini belirtmiştir(81).

Trabzon'un öncülüğünde 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum Kongresi toplanmıştır. İstikbâl Gazetesi, kongrenin sözcülüğünü yaparak, kongrenin çalışmaları hakkında Trabzon halkını aydınlatmıştır. Damat Ferit Hükümeti'nin Milli Mücadeleyi destekleyen Anadolu Basını'na karşı uygulamak istediği sansüre İstikbâl Gazetesi karşı çıkmış ve 14 Temmuz 1919 tarihli sayısında Nebiye Sacit imzasıyla baş makalede şöyle denilmiştir:

"Ali Kemal gibiler işbaşına gelince, onlar da matbuat hürriyetini yok ettiler. Ferit Paşa Hükümeti her tarafta yükselen amal ve metalibi milliyeyi boğmak için elinden gelen herşeyi yapmış ve bu yolla gayrimantıki ve gayri kanuni icraattan olarak taşra gazetelerini sansüre tabi tutmak suretiyle maksadını istihsal edeceğini ümit etmiştir"(82).

17 Ekim 1920 tarihli İstikbâl Gazetesi'nde, baş yazar Faik Ahmet Barutçu 'nun yazdığı "Şark Cephesinde Ermeni Taarruzları" başlıklı makalede; Kars mıntıkasında 13 Ekim'de Ermenilerin başlattığı genel taarruzun Türk Kuvvetleri tarafından büyük bir muvaffakiyetle püskürtüldüğü ifade edilmiştir. Aynı gazetede, Ebül Hamit Hüsnü tarafından yazılan "Bolşevizm Mes'elesi" başlıklı makalede de Bolşevikler'in Anadolu'yu ele geçirebilmek için Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine destek verdikleri ifade edilmiştir(83).

(81) İstikbal Gazetesi'nin 10 Şubat 1336(1920) tarihli sayısı.

(82) İstikbal Gazetesi'nin 14 Temmuz 1335(1919) tarihli sayısı.

(83) İstikbal Gazetesi'nin 17 Ekim 1336(1920) tarihli sayısı.

Baş yazar Faik Ahmet Barutçu, "Kaçıyorlar" başlıklı makalesinde şöyle demektedir:

"Yunan Ordusu nihayet Türk'ün, kalbi çok geniş ve zengin bir azim ve iman yatağı olan, o pek çok asil kahraman milletin perişan ve müzmehil bir halde Yunanistan yolunu tutmuş kaçıyor. Evet kaçıyor"(84).

İstikbâl Gazetesi, Birinci İnönü Zaferi'nden sonra günde 500 adet basılmaya başlanmıştır. Bu defa haftada üç defa çıkan gazete, ihtiyaca cevap veremeyince, 27 Ocak 1921 tarihinden itibaren günlük çıkmaya başlamıştır. Bu durum, o günkü gazetenin başlıca altındaki bilgilerden bilinmektedir. "Cumartesi'den maada her gün neşrolunur. Siyasi, ilmi, müstakil Türk Gazetesidir"(85).

İstikbal Gazetesi günlük olarak çıkışından iki ay kadar sonra da, İkinci İnönü Zaferi'nin müjdesini 2 Nisan 1921 Cumartesi günü vermişti. Böylece gelenek bozulmuş, bu önemli haber için Cumartesi günü gazete çıkarılmıştı (86).

Trabzon halkı, doğudaki Ermeni olayları ile, batı cephesinde Yunanlılara karşı verilen mücadeleleri İstikbal Gazetesi'nin manşetlerinden öğrenmiştir(87).

İstikbal Gazetesi'nde, Sakarya Zaferi'nin kazanılmasından sonra, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet İnönü'ye ve Fevzi Çakmak'a çektiği başarı telgraflarına da yer verilmiştir(88).

(84) İstikbal Gazetesi'nin 2 Nisan 1337 (1921) tarihli sayısı.

(85) İstikbal Gazetesi'nin 27 Ocak 1337(1921) tarihli sayısı.

(86) İstikbal Gazetesi'nin 17 Ekim 1336(1920) tarihli sayısı.

(87) Fuat Süreyye Oral, Türk Basın Tarihi, 1915-1965, Cumhuriyet Dönemi, İstanbul 1965, s.52.

(88) İstikbal Gazetesi'nin 26 Eylül 1337 (1921) tarihli sayısı.

Trabzon halkı, Sakarya ve Büyük Taarruz Zaferlerini yine İstikbal Gazetesi'nden öğrenmiştir. Gazete sayesinde, Trabzon'da Milli ruh ve heyecan canlı kalmıştır.

Cumhuriyet'in ilanına yaklaşıldığı bir dönemde, İstikbal Gazetesi'nin yurt dışına da gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Böylece Anadolu'nun sesi yurt dışında da duyulmuştur(89).

Faydalı her olayda sesini duyuran İstikbal Gazetesi, Cumhuriyet'in ilanından sonra da Cumhuriyet'in yerleşip kökleşmesi için neşriyatta bulunmuştur. Bu sebeple, gazetenin 2 Kasım 1923 Cuma günü çıkan 1054. sayısı, Cumhuriyet'in fazileti ve geleceği konusunda geniş bilgi vermiştir(90).

İstikbal Gazetesi, Cumhuriyet dönemi ilk yıllarında, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in liderliğini yaptığı "İkinci Grup'un tarafını tutmuş ve Trabzon'dan sözcülüğünü yapmıştır. Birinci grubun teşvikleriyle, Kayıkçılar Kahyası Yahya'nın öldürülmesi, Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti ve taraftarlarının sindirilmesinden sonra, İstikbal'in karşısına Ali Becil tarafından yayımlanan "Güzel Trabzon" Gazetesi çıkarılmıştır. Böylece Trabzon'da iki gazete arasında kıyasıya bir basın kavgası başlamıştır. Ankara'da cereyan eden ve Giresunlu Topal Osman tarafından tuzaga düşürülerek öldürülen Ali Şükrü olayından sonra, İstikbal Gazetesi üzerindeki baskılar artmış ve Ali Şükrü Bey'in cenazesinin Trabzon'a getirilmesi sırasında, İstikbal Gazetesi, birinci gruba karşı çok ağır ifadelerle ithâm-kâr yazılar neşretmiştir(91).

(89) İstikbal Gazetesi'nin 13 Eylül 1339(1923) tarihli sayısı.

(90) İstikbal Gazetesi'nin 2 Kasım 1339(1923) tarihli sayısı.

(91) Damar Arıkoğlu, Hatıralarım, İstanbul, 1961, s.223.

1925 yılında kabul edilen Takrir-i Sukûn Kanununun uygulanmasına geçildi. 6 Mart 1925'de Bakanlar Kurulu kararıyla, İstanbul'da yayımlanan belli başlı gazetele-
rin yanında, 3 gün sonra İstikbal Gazetesi de kapatıl-
mıştır(92).

Böylece, 10 Aralık 1918'de çıkan İstikbal Gazetesi,
6 yıl, 2 ay, 29 gün yayım hayatını sürdürdükten sonra,
9 Mart 1925 tarihinde kapanmıştır.

c. Trabzon'da Çıkmış Diğer Gazeteler

Trabzon'da XIX. yüzyılın son çeyreği kültür faaliyet-
leri açısından oldukça canlı ve hareketli geçmiştir. Ye-
ni yeni okullar açılmış, matbaalar kurulmuş ve ilk Türk
gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır.

Trabzon tarihinde ilk matbaa, devlet eliyle kurulmuş
olan "Trabzon Vilâyet Matbaası"dır. Bu matbaanın kuruluş
tarihi 1866'dır(93).

Matbaanın, önce Islahane binasında, daha sonra da Hü-
kümet Konağı karşısında hizmet verdiği kesin olarak tes-
bit edilmektedir(94).

Trabzon Vilâyet Matbaasında "Trabzon" adı ile ilk
Türk gazetesi (13 Nisan 1869) çıkarılmıştır. 1870 yılın-
da da bu matbaada ilk vilâyet sahnamesi basılmıştır.
Matbaada, valilik onayından geçen resmi evrak, kitap ve
broşürler ile Vilâyet Salnameleri basılmıştır(95).

(92) Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri, Ankara 1982,
s.107.

(93) Mahmut Goloğlu, Fetihden Kurtuluşa Kadar Trabzon
Tarihi, Ankara 1975, s.188.

(94) Trabzon Gazetesi'nin 18 Kasım 1297 (1881) ve 6 Ma-
yıs 1308 (1892) tarihli sayıları.

(95) Hüseyin Albayrak, "Trabzon Basın Tarihi" Kuzey Ha-
ber Gazetesi yıl 1, sayı 65, 18 Kasım 1983 Trabzon.

1294 (1878) Trabzon Vilâyet Salnamesinde, Vilâyet matbaasının kadrosu şöyle gösterilmiştir(96):

Matbaa Müdürü	: Mehmet Efendi
Yazar	: Emin Hilmi
Mürettip	: Mehmet Nuri
Kâtip	: Bilâl Efendi
Ustabaşı	: Panayord
Müvezzi	: İsmail Ağa ve arkadaşı Hurşit Ağa.

Birinci Dünya Savaşına kadar faal durumda çalışan matbaa, Rus işgali sırasında tahrip olmuş, daha sonra da elden çıkarılmıştır(97).

Osmanlı devrinde resmi vilâyet matbaalarının yanında, resmi destek olmaksızın, ilk özel Türk matbaası Trabzon'da kurulmuştur. Ortahisardaki Vilâyet matbasının dışında, Semerciler Çarşısındaki Serasi Dimitraki tarafından kurulan (1887) Serasi Matbaası, Hükümet Konağı karşısında Hacı Hüseyin tarafından kurulan (1887) Hacı Hüseyin Matbaası, Mihalidi Matbaası (1900), Üsküdar Matbaası ve Mirkoviç Matbaası'dır(98).

1883 yılında Sofuoğlu Mücellit İsmail Hakkı tarafından kurulan özel matbaa, uzun yıllar Trabzon'un kültür hayatına ışık tutmuştur. İlk kurulan İsmail Efendi matbasının yanında, belirtilen diğer özel matbaalarda basılan birçok kitap, Trabzon'un eğitim ve kültür hayatına canlılık getirmiştir. Trabzon'lu kitapçı Kitabî Hamdi (Başman)'nin Lügat-ı Ecnebiye'si 1329(1913) yılında Serasi Matbaasında, Kıraat-ı İptidaiyye'si (Ahlâka ve sağlığa dair bilgileri öğreten, küçük çocuklar için bir öğüt kitabıdır)

(96) 1294(1878) tarihli Trabzon Vilâyet Salnamesi, s.147.

(97) Hüseyin Albayrak, a.g.e., yıl 1, sayı 65.

(98) 1321 (1905) tarihli Maarif Salnamesi, s.608.

1326(1910) yılında yine bu matbaada basılmıştır.

Trabzon basın hayatını belirtmeden önce, konunun daha iyi açıklığa kavuşması için Türkiye'deki ilk basın hayatına değinmek gerekir.

"Ülkemizde matbaanın kuruluşundan 103 yıl sonra, 1 Kasım 1831'de özel emirle çıkmaya başlayan Takvim-i Vekâyi adlı resmi gazete görülmektedir. Haftada bir kere çıkan bu gazetede resmi ilanlar, dış olaylar, ticaret ve sanayii ilgilendiren ilanlar yayınlanıyordu(99).

Takvim-i Vekâyi'i takip eden yıllarda, memleketin diğer vilâyetlerinde canlanmaya başlayan basın hayatına, Trabzon'un da Meşrutiyetin ilânına yakın bir tarihte katılmaya başladığı görülmektedir. Bu tarihten sonra Trabzon'da gazete ve mecmua sayılarında önemli bir artış kaydedilmiştir. Cumhuriyete kadar Trabzon'da yayınlanan bu basın organları, kronolojik sıralamaya göre şöyledir:

aa. Trabzon Gazetesi

Trabzon Gazetesi, yukarıda belirtildiği gibi, Trabzon'da yayımlanan ilk gazetedir. 13 Nisan 1896 yılında ilk sayısı yayımlanan gazete, yayım hayatına Takvim-i Vekâyi'den 38 yıl sonra başlamıştır. Gazetenin ilin adını almasında Trabzon Valiliğinin rolü olmuştur. Gazete haftada bir defa, Perşembe günleri çıkıyordu. Bu gazete, 30x40 eb'adında (cm) ve dört sayfa idi. Trabzon gazetesi sahil boyu Doğu'da Batum'a, Batıda Samsun'a kadar uzanan iller içerisindeki haberleri "VUKUAT-I VİLÂYET", yani, "İlden Olaylar" başlığı altında vermekte; ayrıca resmi ilanlara mahkeme ilâmlarına, ölüm duyurularına, edebi ve fikri yazılara yer vermekteydi(100).

(99) Orhan Koloğlu, Takvim-i Vekâyi, Ankara 1981, s.17. Adı geçen eserlerle birlikte Hekim Mecmuası ve Feyz Gazetesi'nin de Serasi Matbaasında basıldıkları, bu gazetelerin tetkikinden anlaşılmıştır.

(100) Seyit Bilâl Seyalioğlu, Damla, Trabzon 1953, s.110.

Trabzon'un bu ilk gazetesi, Birinci Cihan Harbine kadar çıkmasıyla uzun ömürlü olmuş, Rusların Trabzon'u işgal etmeleri sırasında yerli Rumlar ve Ermeniler tarafından tahribata uğramıştır. Bu olaylardan sonra, gazeteyi çıkarmak bir daha mümkün olamamıştır. Trabzon gazetesinde, valilik arşivlerinden elde edilen bilgilere göre, Tayyipzâde Hafız Sühdü, Giritli Ali Reşit Bey, İbrahim Cûdi Efendi gibi Osmanlı aydınlarının görevlendirildiği anlaşılmaktadır(101).

Çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, Trabzon Gazetesi şu özelliklere sahiptir:

1. 1294 (1878) Tarihi Trabzon Vilâyet Sahnemesine Göre;

Vilâyeti	: Trabzon
Çıkış günleri	: Perşembe
Gazete adı	: Trabzon
Yıllık abone ücreti	: 48 kuruş (102).

2. Muallim İbrahim Cûdi Efendi'nin Genç Anadolu Mecmuasında çıkan bir yazısına göre(103);

"Merhum (Tayyipzâde Hafız Sühtü Efendi) bir aralık Matbayı Vilâyet müdüriyetini dahi uhde-i kıyafetine almıştı. Aynı zamanda, Trabzon gazetesi muharrirliği dahi uhdesinde bulunmakla beraber, kendi kalem-i icâzı mahsulu olmak üzere ahlâkı tezhip, ukulu tenvir, hissiyat-ı diniyeyi tenmiye, muhabbet-i vataniyeyi tenbih yolu gâyet-ül gâye selîs olduğu kadar da, nefis makaleler derci ile gazeteyi gerçekten bir rehber-i yegâne haline koymuştu. Hatta, birçok müşvikâne makaleleri teşebbüsât-ı fiilliyesiyle de vücûda getirmişti".

(101) Seyit Bilâl Seyalioğlu, a.g.e., s.111.

(102) 1294 (1878) tarihli Trabzon Vilâyet Sahnemesi, s.74.

(103) Genç Anadolu Mecmuası, 31 Mart 1338 (1922), Trabzon, Sayı 6, s.3.

3. Seyit Bilâl Seyalioğlu'na Göre;

Tayyipzâde Hafız Zhd Efendi'nin vilâyet matbaası müdürlüğü sırasında Trabzon gazetesinin yazarlığı görevini bir süre Giritli Ali Reşit Bey de yürütmüştür(104).

4. Gazetenin 18 Teşrinisâni 1297 Tarihli rneği
Trabzon Gazetesi
Numara : 603

Bilcümle mebahis ve havadisi nâşir vilâyet gazetesidir. Muharrem 9, sene 1298 (Teşrinisani 18, sene 1297) 18 Kasım 1881 1 nüsha 40 para.

Yevm ve merkezi mahsusı: Haftada bir defa Perşembe günleri çıkarılır. Matbaası, umum vilâyet-i Celile matbaalarının merkezi olan İsrafil Efendi'nin kiraathanesidir.

Bedelât-ı Maktuası: Seneliği 48 kuruş ve altı aylığı 24 kuruştur. Merkezi vilâyetten maade mahaller için senevi 12 kuruş posta creti zam olunur.

İlânat'ın beher santimi 3 kuruştur. Tekerrür ettikçe 1 kuruş zam olunur.

Trabzon Gazetesinde, birinci sayfanın baş tarafından, ereve içinde 'Mevad-ı Mnderice' başlıca altında gazete-
de yer alan haber yazı ve ilânlar şöyledir:

Nuzl-u matar, Muvasalat, Taltif, Azimet, Musabehat cetveli, Muharrerat-ı umumiye-yi vilâyet-penahı, Kısım-ı gayri resmi, İrtihal, Tedabiri-i İnzibatiye, Karar-ı Meclis, Kaza, Harık, Orman müzayedesi, Tonbeki rejisi, Berat ziyası, İlânat-ı adliye(105).

(104) Seyit Bilâl Seyalioğlu, a.g.e., s.110.

(105) Trabzon Gazetesi'nin 18 Teşrinisâni 1297(1881) tarihli sayısı.

bb. "Trabzon'da Meşveret" Gazetesi

Trabzon'da çıkan en eski Türk gazetelerinin ikincisi, "Trabzon'da Meşveret" gazetesidir. Bu gazete Trabzon'da ilk özel gazetedir. 30 Mayıs 1325 (1909) tarih ve 80. nüshasının baş tarafında yazılı 2. sene ifadesinden, gazetenin 1907 yılında çıkmaya başladığı anlaşılmaktadır (106). Bu nüsha incelendiğinde, gazete hakkında aşağıdaki bilgiler görülmektedir.

Trabzon'da Meşveret

Fikrî hürriyete hâdim Osmanlı gazetesidir.

Numara: 80

30 Mayıs 1325 (1909) Cumartesi-ikinci sene

İmtiyaz Sahibi : Naci

Mahalli idare : Uzun Sokak Caddesinde Meşveret
Matbaası.

Gönderilecek evrak sahip-i imtiyaz namına gönderilmelidir.

İmzasız mektup kabul olunmaz.

Abone Şartları:

Seneliği Trabzon'da 30, taşra için 40 kuruştur.

İlânat pazarlığa tabidir.

Mesleğine muvâfık âsâra sahifelerimiz açıktır.

Yayımlanmayan evrak iade olunmaz.

Nüshası 10 paradır.

Şimdilik haftada iki(Çarşamba-Cumartesi) günü neşr olunur.

36x50 ebadında (cm) ve 4 sahife olan 78 önceki, bu nüsha baskı bakımından oldukça güzel ve okunaklıdır. Bugünkü taşra basını ile kıyaslandığında, büyük bir emek mahsulü olduğu anlaşılmaktadır.

(106) Trabzon'da Meşveret Gazetesi'nin 30 Mayıs 1325(1909) tarihli sayısı; Cumhuriyet Odabaşıoğlu, a.g.e., s.36.

Trabzon'da Meşveret Gazetesinde "Vatanın Hayatına Dair" başlıklı yazı, M.Sadık imzası ile yayımlanmıştır. Bu yazıda özetle, Trabzon'un önemli bir Osmanlı Vilâyeti olduğu belirtilmekte, Trabzon'un nüfusu 1.281.786 kişi, yüzölçümünün 32.895 km. den ibaret olduğu ifade edilmiştir. Bu bilgilerin yanısıra, vilâyet arazisinin 36.147.845 dönümden meydana geldiği, bu arazinin 6.299.720 dönümünün orman, 9.437.050 dönümünün de tarla ve bahçelerin, 20.411.582 dönümünün de ziraata pek elverişli olmadığı belirtilmektedir.

Vatanın kalkınmasında demir yollarının önemi ve gerekliliği belirtilerek, Trabzon sahil şeridinde demiryolu açılması için çalışmaların derhal başlatılması savunulmaktadır.

"Kalelerin Hamdi" başlığı altında, Trabzon kalelerinin dahiliye Nezaretinden alınan izin ile tamir edileceği belirtilmektedir.

Trabzon Kalelerinin tamirine ait haber günümüz için oldukça ilgi çekicidir. Trabzon'da tarihi eserlere verilen değeri belirtmektedir.

Meşveret Gazetesi, Trabzon'daki maarif faaliyetlerini de yakından takip etmiştir. Maarif müdürü Ferit Bey'in okulları teftişinden sonar görülen öğretmen açığının giderilmesi için, çalışmalara başlandığını, yine önemli bir haber olarak Meşveret Gazetesi duyurmuştur(107).

Trabzon'un içtimai hayatının gelişmesine, Meşveret Gazetesinin büyük bir destek verdiği anlaşılmaktadır.

1908-1909 yıllarında, İkinci Meşrutiyet'in ilânı sebebiyle yeni yeni gazeteler ve mecmualar çıkarak, Trabzon'un basın hayatı bir anda hareketlenmiştir.

(107) Trabzon'da Meşveret Gazetesi'nin 30 Mayıs 1325 (1909) tarihli sayısı.

cc. Feyz Gazetesi

İlk yayıma başladığı zaman haftada bir defa olmak üzere Salı günleri çıkarılıyordu. Ancak, kısa bir süre sonra baskı adedini çoğaltarak, haftada üç defa (Salı-Suma-Pazar) çıkmaya başlamıştır(108).

Gazete, Serasi matbaasında basılmış ve 16 sayfadan ibarettir. Gazetenin idarehanesi Trabzon'da Ortahisar caddesinde numara 4'de bulunuyordu. Fiyatı 10 paraydı. Abone şartları; Trabzon için yıllık 40, altı aylık için 22 kuruştur. Taşra için yıllık 60, altı aylık için 35 kuruştur. 13 Ağustos 1324 (1908) tarihinde Eyyüpzâde Osman Nuri tarafından yayın hayatına başlatılmıştır(109).

Feyz Gazetesinin yayın hayatına girmesiyle ilgili olarak Hamamizâde İhsan bey şöyle demektedir(110):

"Ömrünü kitapçı, gazeteci, matbaacı olarak geçiren ve Trabzon'da Feyz adı ile özel gazeteyi 13 Ağustos 1324 (1908) de çıkaran Osman Nuri Eyüboğlu'nun zaman zaman Avrupa'da bastırıp getirttiği, 500 den çok renkli Trabzon ve civarı kartlarından bugün bir seri arayalım demeyin, bulamazsınız".

Gazete, ittihatçı bir görüşe sahip olmakla birlikte, taassuba karşı olmuştur. Meşrutiyet öncesi sık sık yaşanan, Jurnal olaylarının ittihatçılar döneminde de devam etmesinin, devletin geleceği açısından sakıncalar doğuracağına işaret etmiştir(111).

Meşrutiyetin tatbik edilmesi konusunda da, önemli fikirler ileri sürmüş ve hükümeti uyarmaya çalışmıştır.

(108) Feyz Gazetesi'nin 1324 (1908) senesine ait 8,16, 18 numaralı sayıları(Millî Kütüphane, 1971, SC 180).

(109) a.g.g.

(110) İhsan Hamamioğlu, Trabzon'da ilk kitapçı Kitabî Hamdi Efendi ve Yayınları, İstanbul 1947, s.22.

(111) Feyz Gazetesi'nin 29 Eylül 1324 (1908) tarihli sayısı.

Meselâ, 16 Eylül 1324 (1908) tarihli Feyz Gazetesinde, Kadri Mesut imzasıyla yayımlanan bir makalede "Bazı kanunlar Batıdan alınmış olabilir, fakat bunların tatbik edilmesinde, Osmanlı toplumunun ve Türk milletinin özellikleri dikkate alınmalıdır" denilmektedir(112).

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, Osmanlı kamuoyu ve basınında başlayan "Adem-i Merkeziyet" tartışmalarına da şiddetle karşı çıkarak, bu konuda önemli makaleler yayımlanmıştır. Gazetenin 2 Kânunievvel 1324 (2 Ekim 1908) tarihli nüshasında, Osman Vasfi imzasıyla çıkan bir makalede, Adem-i Merkeziyetçiler sert bir dille eleştirildiği gibi (113), 19 Eylül tarihli ve Kadri Mesut imzalı bir makalede de, Prens Sebahattin'in İstanbul'da vermiş olduğu konferansa ateşli bir biçimde karşı çıkılıyordu(114).

Gazete, bazı kimselerin Abdülhamit döneminde siyasi faaliyetleri yüzünden hiç sıkıntı çekmediği halde, meşrutiyetin ilanı ile birlikte yüksek mevkilere gelmesine de karşı çıkmıştır. Bu konuda da Giresunlu Mehmet Hamdi, 31 Eylül 1324 (1908) tarihli Feyz Gazetesi'nde "Program Hakkında" başlıklı makalesinde şöyle yazmaktadır. "Devr-i İstibdattaki altı aylık mahkûmiyetim sırasında, bir defa bile ziyaretime gelmeyen arkadaşlarımı, meşrutiyetin ilânı ile kaymakamlık gibi makamlarda görmek bana gerip gelmiyor değil(115).

Feyz Gazetesi, Trabzon'da Meşveret Gazetesi gibi Trabzon'un siyasi ve kültürel yapısında etkili olmuştur.

(112) Feyz Gazetesi'nin 16 Eylül 1324 (1908) tarihli sayısı.

(113) Feyz Gazetesi'nin 2 Kanuni evvel 1324 (2 Ekim 1908) tarihli sayısı.

(114) Feyz Gazetesi'nin 19 Eylül 1324 (1908) tarihli sayısı.

(115) Feyz Gazetesi'nin 31 Eylül 1324 (1908) tarihli sayısı.

dd. Temkin Gazetesi

1909 yılında Tayyipzâde Hafız Zühtü tarafından çıkarılmıştır(116). Ortahisar'daydı. Günlük sayısı 10 para olup, sorumlu yazı işleri müdürü Faik Bey idi. Senelik abone bedeli Trabzon için 15, taşra için 22 kuruştur. Haftada bir kere ve Pazar günleri yayımlanıyordu. Siyasi ve fenni bir Osmanlı gazetesiydi. Gazete daha çok yörede eğitime ağırlık vererek, Trabzon'daki okulların çoğaltılmasına çalışmıştır. Meselâ, 8 Mart 1325 (1909) tarihli Temkin Gazetesi'nde, dünya eğitiminden örnekler verilerek, Trabzon'da tam bir eğitim sağlayabilmek için gerekli olan okullar şu şekilde belirtilmiştir(117).

- 1 Mekteb-i Ali
- 4 Mekteb-i İdadi
- 4 Mekteb-i Muallimin
- 4 Mekteb-i Muallimat
- 50 Rüşdiye

Diğer bir sayısında da "Maarif Meselesi Memalik-i Osmaniye için ve bilhassa vilayetimiz için mesail-i hayatiyedendir. Her nevi terakkiyatın rûhudur. Ondan her eli kalem tutan bahsetmelidir". denilerek, eğitimin önemine işaret edilmiştir(118).

- (116) Tayyipzâde Hafız Zühtü Efendi (1845-1914), Trabzon'da doğmuştur. Babası, Trabzon'un baş hafızlarından Hafız Tayyip Efendi'dir. Trabzon İslahane, Rüşdiye ve Hamidiye mekteplerinde Farsça ve Kavaid öğretmenliği yapmıştır. Trabzon Vilayet Matbaası müdürlüğü, Trabzon Gazetesi'nde yazarlık yapmış, daha sonra Temkin adlı Gazete'yi çıkarmıştır. En önemli eserleri, Nazm-ı Siyer ve Zînet-ül Efededir. Genç Anadolu Mecmuası, Trabzon 1338 (1922), Sayı 6, s.3.
- (117) Temkin Gazetesi'nin 8 Mart 1325(1909) tarihli sayısı (Milli Kütüphane 1971 SC 179).
- (118) Genç Anadolu Mecmuası, Trabzon 1338(1922), Sayı 6, s.3.

Gazete, yayın hayatında fazla kalamamış, bir sene kadar çıkabilmiş, maddî imkânsızlıklar yüzünden kapanmıştır (119).

ee. İkbâl Gazetesi

1325 (1909) yılında çıkarılmaya başlanan İkbâl Gazetesi, ticari, ilmi, siyasi ve tarafsız bir gazetedir. Haftada iki gün (Pazar ve Çarşamba) yayımlanan gazetenin fiyatı 10 para olup, senelik abone bedeli Trabzon için 25, taşra için 30 kuruştur. Ecnebi memleketler için 10 frank, Rusya için 4 ruble idi. Gazetenin sahibi Eyüpzâde Osman Nuri Bey'di. İdarehanesi, Ortahisar'da numara 2 olup, İkbâl Matbaasında basılıyordu.

İkbâl Gazetesi, İkinci Meşrutiyetin getirdiği Hürriyet ortamı içerisinde oldukça ölçülü bir yayın politikası izlemiştir. Zaman zaman, Mehmet Akif (Ersoy)'in sosyal muhtevalı şiirlerini de yayımlayan gazete, her önüne gelenini politika yapmasına da karşı çıkmıştır. Böylece, gazete İkinci Meşrutiyeti benismemekle birlikte, acemi politikacılığa karşı cephe almıştır. Balkan savaşları sırasında, cepheden elde ettiği bilgileri günü gününe halka ulaştırmaya çalışmış, imzalanan anlaşmalar hakkında da fikirlerini belirtmiştir. Gazetede, dönemin büyük şairlerinin, yazarlarının şiir ve makaleleri yayımlandığı gibi, Trabzon dahilinde de Hamamizâde İhsan Bey, Üçüncüoğlu Kemal Ahmet Bey gibi kalemler gündelik yazılar yazmışlardır (120).

İkbâl Gazetesi, 23 Mayıs 1935'den sonra "OLCAY" adını almıştır. Gazete, aynı gün çıkan sayısında, adının Olcay olacağını duyurmuştur(121).

(119) İkbâl Gazetesi, 6 Mart 1329 (1913) tarihli sayısı (Milli Kütüphane 1962 SC 68).

(120) Aynı Gazete, 9,13 Mart 1329 (1913) tarihli sayıları.

(121) İkbâl Gazetesi, sayı 1587, 23 Mayıs 1935 Trabzon.

ff. Tarık Gazetesi

Şatırzâde Hasan Hicabi tarafından 1326 (1910) senesinde, "Tarık" gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır. Haftada bir defa Salı günleri yayımlanıyordu. Siyasi bir gazeteydi. Abone şartları, Trabzon için 30, taşra için 33,5 kuruştı. Ecnebi devletler için 6 Franktı(122).

İttihatçılar tarafından çıkartılan "Trabzon'da Meşveret" gazetesine karşılık olarak çıkarılmıştır. Hakkı Tuncay, Tarık'ın basın hayatında epeyce hareket uyandırdığını, koyu itilafçılardan Arif Oruç'un da, bu gazete-ye İstanbul'dan yazılar gönderdiğini belirtmektedir(123).

Gazete, İkinci Meşrutiyetin getirmiş olduğu hakları kendi lehlerine alıkoyduklarını ileri sürerek, bu konuda karşı bir tavır içerisine girmiştir. Özellikle seçimlerde, iktidarda bulunan İttihatçıların, kendi partileri lehinde çalışmalar yapmalarını sert bir dille eleştirmiştir (124).

Haftalık olarak çıkan bu gazetenin, ne zaman yayım hayatına son verdiğini tesbit mümkün olmamıştır.

Bu konuda Mahmut Goloğlu şöyle demektedir:

"Hasan Hicabi, daha önceleri çok sıkıntılar çekmiştir. II.Abdülhamit'in tahttan indirilerek, yerine Sultan Reşat'ın padişah olmasıyla İttihat ve Terakki'ciler hükümeti ellerine geçirince,sert davranışlarla herkesi sindirme yoluna gittiler. Bütün bu baskılara karşı koyan, Hasan Hicabi çok sıkıntı çekti. Muhtemeldir ki, İttihatçıların baskılarıyla kapanan gazeteler arasında Hasan Hicabi'nin çıkardığı Tarık da vardır(125).

(122) Tarık Gazetesi'nin 26 Mart 1328 (1912) tarihli sayısı (Milli Kütüphane,1962 SC 370).

(123) Hakkı Tuncay, "Trabzon Basını Hakkında Notlar" Yeniyol Gazetesi, 19 Ocak 1944, Trabzon,Sayı 3050.

(124) Tarık Gazetesi'nin 3,26,31 Mart, 13 Nisan,3 Ekim 1328 (1912) tarihli sayıları.

(125) Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ankara 1968, s. 237.

"Şatırzade Hasan Hicabi, 1918 sonlarında, İstanbul'daki Doğu Karadenizlilerle bir araya gelerek (Devrişkaptanzâde Necati, Muhsinpaşazâde Ethem, Süleyman Sûdi, Mehmet, Kamil ve Besim Beyler) bölgelerini padişaha bağlı kalmak ve kendi kendisini idare etmek yoluyla koruyabilmeleri için Trabzon ve havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurdular ve Rize ile Of'ta şubeler açtılar(126).

gg. Selâmet Gazetesi

Trabzon'da Milli Mücadele'ye karşı tavır koyan "Selâmet Gazetesi", 1919 yılında Ömer Fevzi Eyüboğlu tarafından çıkarılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın mücadele içinde geçen günlerinde, Ömer Fevzi Eyüboğlu yönetimindeki gazete, Erzurum Kongresinden umduğunu bulamaması, garip ve muhalif tutum ve davranışları yüzünden, "Kuva-yı Milliye" ruhuna aykırı olarak, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin sürdürdüğü mücadeleye sırt çevirerek yıkıcı yayımlar yapmaya başlamıştır. Sivas Kongresi hazırlıklarının sürdüğü dönemlerde, İstanbul Hükümeti ve özellikle Damat Ferit'le çok sıkı irtibatı bulunan Trabzon Valisi Mehmet Galip'in tenkili edilerek Erzurum'a gönderilmesi üzerine, Ömer Fevzi Eyüboğlu himayesiz ve desteksiz kaldığından, can korkusuna düşerek, kurtuluşu kaçmakta bulup, İstanbul'a sığınmıştır(127).

Selâmet gazetesi hakkında bildiklerimiz, siyasi nitelikte olduğudur. İhsan Hamamioğlu'nun "Trabzon Şairleri" adlı araştırması bu gazetede yayımlanmıştır(128).

Bir süre İstanbul'da kalan Ömer Fevzi Eyüboğlu, oradan Yunan işgali altındaki Balıkesir'e giderek, 1920 Ağustos'unda "İrşad Gazetesi"ni çıkarmaya başlamıştır. İrşad Gazetesi vatana ihanetin tipik bir örneğiydi. Büyük Taarruzla birlikte Balıkesir kurtuluncaya kadar bu yayı-

(126) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.12.

(127) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.221.

(128) Hakkı Tuncay, a.g.e., 19 Ocak 1944, Trabzon, 3050.

nın devam ettiği bilinmektedir(129).

"Ömer Fevzi Eyüboğlu, 1938 yılında çıkan af kanunundan yararlanarak, Trabzon'a döndü. Bütün mallarını satıp İstanbul'a yerleşti. Çok rahat bir hayat süren Ömer Fevzi Eyüboğlu, 1951 yılında ölmüştür"(130).

hh. Güzel Trabzon Gazetesi

İstiklâl Savaşı sonlarına doğru Trabzon'da çıkan gazetelerden biri de "Güzel Trabzon" gazetesidir. Trabzon ismi ile çıkan ikinci gazetedir(131).

İstiklâl Savaşı yıllarında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oluşan muhaliflik, şehirlerden en çok Trabzon'da kendini göstermiştir. Bunun sebebi, Meclisteki muhalif grubun liderliğini, bir Trabzon Mebusu olan Ali Şükrü Bey'in yapmış olmasıdır. İstikbâl Gazetesi'nin Ali Şükrü Bey ve arkadaşlarının kontrolünde olması ve bir bakıma onların basın sözcülüğünü yapması diğer grubu da harekete geçirmiş ve onları İstikbâl'e rakip olabilecek bir gazete çıkarmaya zorlamıştır. Böylece doğan Güzel Trabzon gazetesi tamamen politik bir amaca hizmet etmek için çıkarılmıştır.

Gazel Trabzon Gazetesi'nde, ana hatları ile şu bilgiler bulunmaktadır:

Gün aşırı yayımlanır, müstakil Türk gazetesidir.

Çıkış tarihi: 1 Nisan 1338 (1922) Cumartesi,

Sahibi ve Baş Yazar: Ali Becil

Mesul Müdür: Mehmet Ziyaeddin

Meslek ve millete faydalı yazılar kabul olunur.

Yayımlanmayanlar iâde edilmez.

Her hususta imtiyaz sahibine müracaat edilir.

(129) Nuri İnuğur, a.g.e., s.363.

(130) Mahmut Goloğlu, a.g.e.e, s.222; Hülya Baykal, a.g.e. s.290.

(131) Fuat Süreyya Oral, Türk Basın Tarihi, İstanbul 1968, s.52.

Matbaa ve idarehane: Uzun sokak caddesindeki Miailidi Matbaası.

Her yer için seneliği 450 kuruştur. Nüshası 100 paradır.

Tek yapraktır.

Yukarıdan da anlaşıldığı gibi, gazete ilk sayısını 1 Nisan 1338 (1922)'de yayımlamış ve İstiklâl Savaşı'nı desteklemiştir(132).

Güzel Trabzon Gazetesi'nin 2. sayısında İkinci İnönü Zaferinin yıldönümü münasebetiyle, cephede yapılan bayram şenlikleri ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri'nin, bu konudaki nutuklarına yer verilmiştir. Yine aynı sayıda, İkinci İnönü zaferinin yıldönümü münasebetiyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan kutlama kabulüne, Azerbaycan Şuralar Cumhuriyeti Mümessili (Sefiri) İbrahim Anyolof, Rus Şuralar Cumhuriyeti Mümessili Aralof ve Afgan Sefiri Ahmet Han da katılmışlardı(133).

Gazetenin 4. sayısında "Trabzon'da Hayırlı Bir İçtima: Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin Teşkili" başlıklı haberle, Trabzon'da Çocuk Esirgeme Kurumunun kurulduğu belirtilmektedir. Aynı sayıda Ali Becil tarafından yazılan "Yunanistan için Harp ve Sulh" başlıklı makalede de Yunanlı'ların Anadolu'daki hayalleri ve bozguna uğramaları dile getirilmiştir(134).

31. sayıda "Milli Mücadelemizin Münasebetleri" başlıklı H.Reşit tarafından yazılan makalede, Milli Mücadelenin kazanılmasındaki başarı ve bu uğurda çekilen zorluklar anlatılmıştır(135).

(132) Güzel Trabzon Gazetesi'nin 1 Nisan 1338 (1922) tarihli sayısı.

(133) Güzel Tarbzon Gazetesi'nin 3 Nisan 1338 (1922) tarihli sayısı.

(134) Güzel Trabzon Gazetesi'nin 7 Nisan 1338 (1922) tarihli sayısı.

(135) Güzel Trabzon Gazetesi'nin 2 Haziran 1338 (1922) tarihli sayısı.

68. sayısında da "Kahraman Ordumuz Süngü Hcumu ile Afyonkarahisar'ı İşgal Eylemiştir" haberi ile Türk Milleti'nin büyük zafere ulaştığı belirtilmektedir(136).

Gazete'nin 74. sayısında, 30 Ağustos 1922'de kazanılan büyük zafere "Başkumandanlık Muharebesi" adının verilmesi ise şu şekilde belirtilmişti:

"Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, nam-ı lilerine izfeten, Dumlupınar Meydan Muharebesine, harbi tedvir eden kumandanımızın arzusu ile bir htıra-i tarihiye olmak üzere ve başkumandanımıza muhabbet ve merbtiyet ve itimdımızı hvi bir delil teşkil eylemek üzere, meskn 30 Ağustos tarihindeki büyük muzafferiyetle intaç edilen muharebeye "Başkumandanlık Muharebesi" adı verilmiştir(1317).

Trabzon'dan ve İstiklâl Savaşı'ndan haberler veren Güzel Trabzon Gazetesi'nin ömrü 8 ay, 9 gün olup, 10 Aralık 1922'de kapanmıştır(138).

ii. Zafer Gazetesi

İstiklâl Savaşı yılları içinde Trabzon'da çıkan gazetelerden biri de "Zafer Gazetesi'dir".

İçtimai, edebi Türk gazetesidir. ıkış tarihi Aralık 1922'dir. Sahip ve müdürü, Avukat Hatipzâde Kemal'dir. Trabzon'da Turan matbaasında basılmıştır. Gazetenin seneliği 250, 6 aylığı 125 kuruştur. Pazartesi ve Perşembe günleri yayımlanmıştır(139).

- (136) Güzel Trabzon Gazetesi'nin 26 Ağustos 1938 (1922) tarihli sayısı.
- (137) Güzel Trabzon Gazetesi'nin 11 Eylül 1338 (1922) tarihli sayısı.
- (138) Güzel Trabzon Gazetesi'nin 10 Aralık 1338 (1922) tarihli sayısı.
- (139) Zafer Gazetesi'nin 10 Mayıs 1339(1923) tarihli sayısı; Cumhuriyet Odabaşıoğlu, a.g.e., s.38.

Gazetenin yayıma başladığı tarih, 1922 Aralığı olduğuna göre, Büyük Zafer'in heyecanı ile çıkarılmış olduğu anlaşılmaktadır. Zaten adının da Zafer oluşu buna şüphe bırakmamaktadır.

Trabzon'un her alandaki meselesiyle yakından ilgilenen gazete, bunların çözümü için tavsiyelerde bulunmuştur. Bilhassa Trabzon'daki sağlık, eğitim ve kültür olaylarını günü gününe duyurmuştur. Gazetede, eğitim konusunda Darülmuallimin Müdürü Musatfa Reşit(Tarakçıoğlu'in Kültür konusunda ise, Cemal Rıza(Osmanpaşaoğlu)'nın makaleleri yayımlanmıştır. Dış olaylara da kayıtsız kalmayan Zafer Gazetesi, Lozan görüşmelerine geniş yer vermiştir (140).

Bu gazetenin de yayım hayatına ne zaman son verdiği tesbit edilememiştir.

jj. Halk Gazetesi

Halk Gazetesi, 24 Nisan 1339(1923) tarihinde eski Trabzon Milletvekillerinden, Ali Becil tarafından yayım hayatına başlatılmıştır. Gazetenin 24 Nisan 1339 51923) tarihli sayısı incelendiğinde, teknik ve yayım politikası bakımından aşağıdaki bilgileri ihtiva ettiği görülmektedir;

a. Teknik Bilgiler

- Halk Gazetesi
- Halkın nef'ine hadim günlük gazete
- Sahip ve Muharriri: Ali Becil
- Telgraf adresi : Trabzon'da Halk
- Hur husus için sahib-i imtiyaza müracaat edilir.
- Müdür-i Mes'ulu : Murathanzade Bahri
- Mahalli İdaresi : Uzun Sokak'ta Daire-i mahsusa
- İlanat pazarlığa tabidir.

(140) Zafer Gazetesi'nin 21 Mayıs, 11 Haziran, 5 Temmuz 1339 (1923) tarihli sayıları.

- Nüshası 100 paradır.
- Her gün yayımlanır, Turan matbaasında basılmıştır.

40x28 ebadında (cm) ve dört sahife, dört sütun şeklinde olup, baskı bakımından oldukça güzel ve okunaklıdır. Yazılarda Trabzon'un siyasi, iktisadi ve ictimai yönü ağırlıkta olup, Anadolu'nun genel siyasi durumuna da değinilmiştir(141).

Gazetede "Umumi Vaziyet" başlığı altında Trabzon Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin çalışmalarının Mustafa Kemal Paşa tarafından takdirle karşılanmış olduğu belirtilmektedir. Yine "Okuyucularımıza Not" başlığı altında gazetenin yeni yayım hayatında, Güzel Trabzon Gazetesi'nin devamı olduğu da belirtilmektedir(142).

Gazete'de "Afganistan'dan Kumandanlarımıza Hediyeler" başlığı içinde, "Afganistan Emir Emanullah Han tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Afganistan'ın en büyük nişanı olan "Elmira Ali" ihdâ buyurulmuştur. Müşir Fevzi (Çakmak) ve Ferik İsmet(İnönü) hazretlerine de yine Elmira Ali nişanı ihdâ buyurulmuştur" denilmektedir(143).

16. sayısında ise, "Muallimler Cemiyetindeki Seçim" başlığı içinde, Muallimler Cemiyetine Darülmualimin Müdürü Musatfa Reşit Bey'in, Sultani Müdürü Hüsnü Bey'in, Tedrisat-ı İptidaiye Müfettişi Hüsnü Bey'in ve Sultani Muallimlerinden Murat Bey'in seçildikleri belirtilmektedir. Yine aynı sayıda, İdmanocağı, İdman Grubu ve Muallimler Cemiyeti'nde Gençlik Bayramı münasebetiyle, birinci gün bayramlaşmanın yapılacağı haberine de yer verilmişti. "Lozan'da Vaziyet" başlığı içinde Lozan görüşmelerinde, İsmet

(141) Halk Gazetesi'nin 24 Nisan 1339(1923) tarihli sayısı.

(142) Halk Gazetesi'nin 24 Nisan 1339(1923) tarihli sayısı.

(143) Halk Gazetesi'nin 28 Nisan 1339(1923) tarihli sayısı.

Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ve Türk Milleti'nin haklarını her konuda iyi savunduğu belirtilmektedir(144).

Gazetenin 7. sayısında, Ziya Gökalp'in "Doğru Yol" başlıklı Halk Fırkası'nın umdelerini açıklayan küçük bir risalesi de neşredilmiştir(145).

2) Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti ve bu Cemiyetle Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Arasındaki Fikir Ayrılıkları

Cemiyet, Ocak 1919'da Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın uydusu olarak, İstanbul'da kurulmuştur(146). Merkezin gönderdiği murahhaslarla Of, Rize, Hopa, Sürmene ve daha bazı yerlerde şubeleri açılmıştır(147).

İstanbul'daki Doğu Karadenizliler, Satırzâde Hasan Hicâbi (Reis), Dervişkaptanzâde Necati, Muhsin Paşazâde Ethem, Süleyman Sûdi, Esat, Mehmet Kâmil, Şükrü, Besim ve Nazmi Nuri Beyler bu cemiyetin merkez azalarını teşkil ediyordu(148).

Rize Şubesini ise, Tuzcuzâde Şaban Efendi reisliğinde, Kazancıoğlu İbrahim, Turnaoğlu İsmail, Tuzcuzâde Hakkı, Taviloğlu Edhem, Hacı Osman Efendizâde Faik Efendiler kurmuşlardı(149).

(144) Halk Gazetesi'nin 22 Mayıs 1339 (1923) tarihli sayısı.

(145) Halk Gazetesi'nin 22 Mayıs 1339 (1923) tarihli sayısı.

(146) Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, c.II, 1986, s.359.

(147) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e., c.1, s.5, Ves No: 5-6; Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Ankara, 1966, s.28.

(148) Söz Gazetesi, Kanunisanı 1335(1919), sayı 126,

(149) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.10.

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Nizam-nâmesi ise şu şekilde tanzim edilmiştir(150).

Madde 1. Vatan ve milletin teâlî-i inkişâfı ve hükûmetin takviye ve tersini inbisâtı adem-i merkeziyet idarî usulünün tatbikiyle kâbil kanat-i Kat'iyesine binâen tamâmiyet-i mülkiye-i Osmanîye mahfuz kalmak ve Saltanat-ı Osmanîye etrafında toplanmak şartıyla teşkil ettiğimiz Cemiyetin ünvanı "Trabzon ve Havâlisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"dir.

Madde 2. Hukûk-ı tâbiye-i esasiye-i millete inanan idâde-i adem-i merkeziyetin şekli mâhiyetinin yayın ve takririhakk-ı tabiîsinin Trabzon ve havâlisindeki kısm-ı milletin arzu ve idâresini i'lâ edecek müessesâta tahsisini,

Madde 3. Hukûk-ı esâsiye-i milleti ve şekli mâhiyet-i meşrutiyeti tesbit eden Kânûn-ı Esâsi-i Osmanî'nin vaz' ve takriri hakkının hey'et-i umûmiye-i milleti temsil eden meclis-i müessisâna hasrı,

Madde 4. Nüfûz-ı siyâsiye ve icrâiyeyi ve selâhiyet-i teşriiyeyi gasben âmâl-ı hasise ve şahsiyelerine fedâ ederek millet ve harb-ı umûmiye cebri ithâl ve sayr cinâyât-ı müteaddide-i mâlûmeyi tertip ve sâhâ-i fiile i'sâl eden hey'et-i icrâiye-i devlet ve hey'et-i teşriye ve erkân-ı ittihat ile işbu cinâyât-ı se'niyyeyi takriren ve şifahen emr ve bizzat ve bi'l-vâsıta i'ka eden ve ettiren rüesâ-i icrâiye ve bi'lumûm memurîn-i devlet ve mensubât-ı ittihat haklarında eşhâs-ı sâire-i müteaddideye tecrihen mevsûkâtı ta'kibât-ı âcile-i adliye icrâsı esbâb ve sâiline tevessul,

Madde 5. Cinâyât-ı se'niyye-i mebhuseye mübaderetten mukaddem hiç bir servete mâlik olmayan hattâ kût-ı lâyemût geçinenlerin bu müddet-i ta'lik zarfında cem' ve ithâr olunan ve müessesât-ı mâliye ve sînâiye ve ticâriye münferit surette eşhâs nezdinde musta'mel ve muthâr bulunan

resim servetlerine hükümetçe derhal vaziyet ile taht-ı muhafazaya aldırarak iâde-i mezkûbe ve menhûbeyle ihkâk-ı hak esbâbına tevessül.

Madde 6. Ekalliyetin hukûk-ı esâsiye ve siyasîlerini te'yiden ve tesbiten intihab'ı nisbî usûlünün tatbik ve icrâsı,

Madde 7. İşbu siyâsi nizamnâme-i esâsinin ta'dil ve tevsii kongreye âiddir.

Azâlar

Hey'et-i İdâre Reisi

Şatırzâde Hasan Hicâbi Bey

Cemiyet, Saltanat ve Halifelik düzeni içinde, İttihat ve Terakki'ye ve Müdâfaa-ı Hukûk hareketine muhalif cephededir. Nizamnâmesinin ilk maddesine göre, "İdâri adem-i merkezîyet" (yerinden yönetim) yanlısıdır(151).

İstanbul'da kurulmuş olan bu cemiyet, Trabzon ve yöresinde teşkilâtlanıp faaliyet göstermişse de fazla bir etkinliği olamamıştır. Hatta girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır, diyebiliriz. Ayrıca bu cemiyetin özel bir yayın organı yoktur.

Mustafa Kemâl Paşa tarafından, 1 Haziran 1335 (1919)'da Trabzon Valiliğine yazılan yazıda, Trabzon'daki Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'nin tarih-i teessüsü ve programı, Hükûmeten izin almadığı, kurucuları ve faaliyetleri sorulmaktadır. Trabzon Valisi Mehmet Galip'in 9 Haziran 1919'da gönderdiği cevabî telgrafta ise, Trabzon'da Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'nin olmadığı ve İstanbul'da kurulmuş Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti tarafından birkaç ay evvel gelip, geçenlerde avdet eden Nazmi Nuri Efendi isminde bir murahhasın teşebbüsü üzerine Of ile Rize'de Adem-i Merkezîyet şubeleri açıldığı yazılmaktadır(152)

(151) Söz Gazetesi, 1335(1919), sayı 147.

(152) Tarık Zafer Tunaya, a.g.ee., s.362.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile aynı fikirleri taşıyan bu cemiyetin, Trabzon ve havâlisindeki girişimleri etkisiz kalınca 28 Eylül 1919'da adı geçen partiye katılmıştır.

Cemiyetin, Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile birleştiğini ilân eden yazıyı aşağıya aynen naklediyoruz(153).

"Trabzon Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nden: Şimdiye kadar takip ettiğimiz gâye-i siyasiyeyi tevlîd ve vilâyetimiz havalisine inhisâr eden tehlikenin zail olmasına ve esasen tâkibeyledikleri siyâsetle selâhiyet-i mahalliye esâsını kabul eyleyen Hürriyet ve İtilâf Fırkası'yla hiçbir ihtilâf olmamasına ve ahvâlin kesbettiği nezaketin ise tahlis-i vatan, teâli-i millet hususunda muhâliflerin yek-vücut çalışmalarını istilzâm eylemesine mebnî cemiyetin hey'et-i merkeziyesince dur-dırâz icrâ kılınan müzâkerat neticesinde verilen karar Hürriyet ve İtilâf Fırkası merkeziyesince dahi vâki olan hüsn-i kabûl üzerin ece-miyetimizin Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na kalb ve keyfiyetin şuâbâta da tebliğ olunacağı ilân olunur".

Bunun üzerine Hürriyet ve İtilâf Fırkası memnûniyetini şu şekilde belirtmektedir(154).

"Hürriyet ve İtilâf Fırkası Merkez-i Umûmiyesinden: Trabzon ve Havâlisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin sâika-i hamiyetle fıkramıza kalb olduğu şükran ile karşılar ve vatanın selâmeti hususunda bizimle berâber çalışmak isteyen arkadaşlarımızı samimiyetle selâmlarız".

Cemiyet, bölge kuruluşları ve halkı harekete geçirme çabaları bakımından gelişmemiş olmakla beraber, bölgenin iç işlerde de kendi kendini idâre fikrini hayli yayıp yerleştirmiştir. Hatâ bir kısım Rumlar bile, bağımsız bir Pontus yerine, Osmanlı Devleti idâresinde, iç işlerinde bağımsız bir Pontus eyâleti düşüncesine yönelmişler, idârî adem-i merkeziyet taraftarı olmuşlardır.

(153) Tarık Zafer Tunaya, a.g.e.e, s.362; Tayyib Gökbilgin, a.g.e., C.II, s.47-48.

(154) Mahmut Goloğlu, a.g.e.,s.40.

1902'de Paris'te Prens Sebahaddin ve arkadaşları tarafından kurulmuş olan Teşebüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet cemiyeti'nin on maddeden ibaret programının beşinci madesinde(155), "Osmanlı ülkesinde uygulanacak siyasi düzen, her sınıf halkı ve bütün Osmanlı teb'asını muhtevâsına almak üzere mevcut vilayetlerin adem-i merkezîyet (merkezdeki iktidârın işlerini bozmamak şartı ile yöre idârecilerine özerklik verme ve vilayet idarecilerinin yetkilerini genişletme) usûl ve kâidesiyle idâresi esâsına dayanacaktır." deniliyordu. Öteki maddelere göre de, vilayetin hemen hemen bütün işlerinin yönetilmesi, seçimle kurulacak meclislere veriliyordu. Hükûmet merkezi ile vilayetler arasındaki birlik ve beraberliği kuvvetlendirmek için payitahta, bir Meb'usân Meclisi açılacak, seçimle kurulan her mecliste azınlıklar da nüfusları oranında temsil edilecek, herkes aynı hak ve imtiyaza sahip olacak, vilayetin güvenliği de yine nüfus oranına göre kurulacak jandarma birlikleri tarafından sağlanacak, vâililer ile vilayetin yüksek kademe memurlarını hükûmet tâyin edecek, öteki memurların tâyini valiler tarafından yapılacak, Pâdişahın son otuz senede haksız aldığı mallar sâhiplerine veya Hükûmete verilerek, özel hazinesi sınırlandırılacak ve devletlerarası anlaşmalar korunacaktır(156).

İşte Doğu Anadolu'ya yayılan fikirler bunlardı ve 1902 yılında bu fikirleri yayan cemiyetin, Türkiye'deki birkaç şubesi içinde en kuvvetlileri Erzurum ve Trabzon'daki şubelerdi. Erzurum şubesi merkezden gönderilmiş Yüzbaşı Hüseyin Tosun Bey tarafından kurulmuştu. Trabzon şubesinde ise Sancakbeyizâde Mehmet ve Hasan kardeşler ile Nemlizâde Sâlim Bey çalışıyorlardı(157).

(155) Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1959, s.17.

(156) Söz Gazetesi, 24 Aralık 1335(1919) sayı 126.

(157) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.136.

Daha sonra 1911'de kurulan ve 1919 başında tekrar faaliyete geçen Hürriyet ve İtilâf Fırkası da, aynı fikirleri paylaşmakla beraber merkezîyetçilikle itham ve bu yüzden felâketin sorumlusu kabul ettikleri İttihad ve Terakki Fırkası mensuplarına karşı kırgınlık ve kızgınlık hislerini yaymışlardı(158).

Doğu Karadeniz Bölgesinde şubeler açmış olan Trabzon ve Havâlisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti de aynı fikirlerin savunucusuydu(159). Bu cemiyet, Saltanat ve Halifelik düzeni içinde, İttihad ve Terakki'ye ve Müdâfaa-ı Hukûk hareketine karşı idi(160).

Doğu Karadeniz Halkı, bazı illerde olduğu gibi, İttihatçı ve İtilafçı olarak bölünmüşlerdi. Eşrafın büyük ve güçlü kısmı İttihatçı idi. Bunlar kurtuluş çaresini kendilerine güvenmekte buluyorlardı. İtilâfçı kesim ise, İstanbul Hükümetinden destek bekliyordu(161).

Cemiyetin beyannâmesinden anlaşıldığına göre, herhangi bir işgal hareketine karşı Milli Mücâdele amacı sözkonusu değildi. Bölgenin durumu İstanbul ile kıyaslanıyor ve bütün olumsuz sonuçlar, özerklik için haklı birer neden olarak gösteriliyordu. Ne kadar iyi niyetli olunursa olunsun, böyle bir gayeye yönelilmesi Rumların işini kolaylaştıracaktı. Fakat daha önce bahsettiğimiz gibi, Doğu Karadeniz eşrafının İttihatçı kısmı, burun buruna geldikleri Rum ve Ermeni tehlikesi karşısında teşkilatlanma yoluna gittiler ve Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'ni kurdular(162).

(158) Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.359.

(159) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.137.

(160) Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.359.

(161) Kâmil Erdeha, a.g.e., s.176.

(162) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.110, İstanbul 1969; Kâmil Erdeha, Milli Mücâdele'de Vilayetler ve Valiler, İstanbul 1975, s.176.

Trabzon ve çevresinde Muhafaza-ı Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti'ni teşkil eden kişiler öteden beri İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni idâre edenler idi. Bunların muhalifi bulunanların bir kısmı da Trabzon ve çevresinde eski Hürriyet ve İtilâf Cemiyeti'ni idâre etmiş olan kişilerdir.

Bu iki cemiyeti teşkil eden kişilere karşı gelince, hemen "İttihatçı" veya "İtilâfçı oldu" denilmekteydi. Muhafaza-ı Hukûk Hey'et-i Merkeziyesi'ni teşkil eden İttihatçılar, bu muhaliflerini korkaklık ve vatan hâinliğiyle suçluyorlardı.

Ali Said Paşa, bu iki kuvvetli muhâlif akımın temsilcileri ile ayrı ayrı ve uzun görüşmeler yaptığını ve eski İttihatçıları mücâdelede gayet cüretkâr, İtilâfçıları ise cüretsiz bulduğunu belirtmektedir(163).

3. Trabzon ve Havalisi Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti

Adına ilk defa Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyetinin 10 Haziran 1919 tarihli bir açıklamasında rastlanan Cemiyet, İstanbul'da kurulmuştu. Açıklamaya göre cemiyet Adem-i Merkeziyet'in değişik bir görüntüsüydü. Bir varlık gösterememiş olan cemiyetin 18 kişilik merkez kurulunda eski Harbiye Nazırı Abdullah Paşa ile Çürüksulu Mahmut Paşa ve Trabzon'lu doktor müderris Kerim Sebati Bey gibi memleketin tanınmış ve önemli kimseler yer almıştı(164).

İzmir'in işgalini takiben kurulduğunu tahmin ettiğimiz cemiyet, faaliyet olarak müsamereler düzenlemek suretiyle gelir sağlayıp muhtaçlara yardım etmeyi amaçlamıştı. Cemiyetin Haziran 1919 sonlarında Alemdar ve İkdam'

(163) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ali Said Akbaytuga Dosyası, Ves. No: 132/19637.

(164) Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.20. Cemal Kutay, Rize Şubesinin 24 Mart 1919'da kurulduğunu kaydetmiştir(bkz.Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, s.37).

da çıkan bir ilânında(165): İzmir faciasında şehit olanların aileleriyle Trabzon ve havalisi muhacir, yetim ve dulları yararına bayramın üçüncü günü Gülhane Parkında şimdiye kadar İstanbul'da görülmemiş bir şekilde müsamereler icra edileceği duyurulmuştu.

4. Laz Tekamül-ı Milli Cemiyet-i Hayriyesi

30 Mart 1919'da İstanbul'da kurulan cemiyetin kurucu ve yöneticileri şu isimlerden oluşmuştur(166): Büyük Hasan Paşazâde Ahmet Bey, Hasan Fikri Bey, Mehmet Dari Bey, Hüsnü Efendi, Fahri Efendi.

Cemiyetin "Nizamname-i Esasi"sinde (167) yalnızca bir hayır ve yardımlaşma kurumu olduğu belirtilmişti. Laz Tekamül-ı Milli Cemiyet-i Hayriyesi anlaşıldığına göre kısa bir süre sonra kapanmış, İzmir'in işgalinden sonra yeniden kurularak faaliyete geçmişti. Cemiyetin yeniden kurulduğunu haber veren 2 Haziran 1919 tarihli ilanda(168), arzu edilen hemşehrilerin fikir alışverişinde bulunmak üzere her gün öğleden sonra saat birden altıya kadar Tahtakale Kundakçı Hanındaki 30 nolu cemiyet merkezine gelmeleri bildirilmişti. Yine 18 Temmuz 1919 tarihli bir ilânında(169), hedeflenen gayeye ulaşma esasını araştırma ve tespit, yönetim ve denetleme kurullarını seçmek üzere bütün hemşehrilerin aynı gün öğleden sonra saat ikide Saraçhanebaşı'nda Nümune-i İrfan Mektebine gelmeleri duyurulmuştu.

Cemiyetin bu ikinci kuruluşunda da bir varlık gösteremediği anlaşılmaktadır. Faaliyetlerine dair rastadığımız tek bilgi, cemiyetin kurucularından Ahmet Tefvik ve

(165) İlân metni için bk.Ek-6.

(166) Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, c.11, s.456.

(167) Metnin bir kısmı için, bk.aynı eser, s.457-459.

(168) İkdâm, 2 Haziran 1919, 8015.

(169) İkdâm, 18 Temmuz 1919, 8059, Alemdar, 18 Temmuz 1919, 114-1514.

Ali Rıza Paşazade Celal Beylerin, Erzurum Kongresi sırasında Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'le birlikte kazaları dolaşmaları olmuştur(170).

5. Trabzon-Rize Cemiyet-i Hayriyesi

30 Ağustos 1919'da kuruldu(171). İstilaya maruz kalmış ve muhaceretle babasını ve eşini kaybetmiş çaresizlerle, babasını ve annesini kaybeden yetimlere ve dullara yardım amacıyla kurulmuş, cemiyetin hiçbir siyasi partiyle ilişkisinin olmadığı ilan edilmişti.

(170) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.117.

(171) İkdam, 30 Ağustos 1919, 8102, Alemdar, 30 Ağustos 1919, 158-1558.

II. BÖLÜM

TRABZON MUHAFAZA-İ HUKUK-I MİLLİYYE CEMİYETİ'NİN
FAALİYETLERİ

TRABZON MUHAFAZA-İ HUKUK-I MİLLİYYE CEMİYETİ'NİN
FAALİYETLERİ

1. Erzurum Kongresi ve Trabzon

Süleyman Necmi Bey'in yerine Trabzon Valiliğine atan-
nan ve 19 Nisan 1919'da Trabzon'a varan Mehmet Galip Bey,
birlikte vapur yolculuğunu yaptığı ve Trabzon'da 30 Nisan'a
kadar beraber çalıştığı Kazım Karabekir Paşa'nın görüşü-
le, dehşetli ittihatçılar aleyhinde olmakla beraber yaşı
ilerlemiş ve kuvvete muhalefet edemiyecek bir insandı
(172). Biz, bu kısımda Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çık-
tığı sırada Trabzon valisi olarak Mehmet Galip Bey'in ve
döneminin idari ve siyasi faaliyetlerine yer verecek, da-
ha sonra onu takip eden diğer valilerle dönemlerini ele
alacağız.

1919 yazının başlarında Trabzon Belediyesi iktisadi
hayatın normalleşme sürecine girmiş olmasına rağmen, fiat-
ları düşürmeyen kahveci esnafına karşı harekete geçmiş ve
gazetelere şu ilanı vermişti(173): "Kahvenin kıyyesi yedi
yüz, şekerin üç yüz, gazın yüzelli ve kömürün altı kuruş
olduğu sırada kahvecilerin bir fincan kahve ve çayı beş
kuruşa verdikleri halde, şimdi kahvenin kıyyesi yüz otuz
ve şekerin yetmiş ve gazın otuz ve kömürün kıyyesi yüz
paraya tenzil edildiği halde yine kahve ve çayın fincanı-
nı beş kuruşa vermekte devam etmeleri bir kasd-ı ihtikâ-
riye mestenit olup halkın menâfi'ine münâfi olduğundan,
bâdemâ kahvecilerin kahve ve çayı yüz paraya satmaları
Meclis-i Belediye'ce muvafık görülmüş ve bundan fazlaya
satacak olanların tecziyesi mukarrer bulunmuş olduğu ilân
olunur".

(172) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.19.

(173) Vakıf, 3 Haziran 1919, 575.

(174) Ömer Sami Coşar, İstiklâl Harbi Gazetesi, 6 Hazi-
ran 1919, 21.

Diğer taraftan Giresun'da yedeksubaylar toplanıp memleketin karşılaştığı tehlike karşısında bir cemiyet kurmak için girişimde bulunmuşlardı(174). Nasıl çıktığı belli olmayan ve İzmir'in kurtulduğunu bildiren bir haberin yayılması Giresun'a bir iki gün süreyle sevinçli dakikalar yaşatmıştı(175). İzmir'in işgalinden beri siyah çerçeveler içinde çıkmakta olan Işık gazetesi siyah çerçevelerini atmış, "İzmir Kurtuldu" başlığıyla şunları yazmıştı (176): "İzmir'de Türk ve Türklük azmi ilk zaferini kazandı. Bir aydır yaslarda kaldın. Bugün ise çiçeklere bürüdü. Ulu Tanrım, bütün matemlerimizi böyle muvakkat eylesin. Amin" Gazete, Trabzon Valisi Mehmet Galip imzası ile gönderilen resmi bir tebliğ de yayımlamıştı. Tebliğde, Mustafa Kemal Paşadan alınan bir telgrafa dayanılarak Yunanlıların İzmir'i boşaltma hazırlıklarında buldukları bildirilmekteydi. Birkaç gün sonra haberin asılsız olduğu anlaşılmış, Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir telgraf göndermediği tesbit edilmişti(177).

1919 Yaz'ında Giresun esnafı da Trabzon esnafına paralel olarak fiatları yüksek tutmak eğilimindeydi. Et ve sebze fiatları ucuzladığı halde birtabak yemeğin 20 kuruş olması hayretle karşılanmaktaydı. Işık gazetesi bu konuda ilgili merciin dikkatini çekmekte, hamamcılarının bir su dökünmek isteyenlerden 25 kuruş gibi fahiş para istediklerini yazmaktaydı(178).

6 Temmuz 1919'da Trabzon'da cülus kutlaması yapılmış(179), 10 Temmuz'da Boztepe'nin Değirmendere'ye bakan yamacındaki kırmızı cephanelikte (eski baruthane) korkunç

(175) Ömer Sami Coşar, İstiklal Harbi Gazetesi, 8 Temmuz 1919.

(176) Aynı yer.

(177) Aynı yer, Bu konuda ayrıca bk. Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.139-140.

(178) Ömer Sami Coşar, Milli Mücadele Basını, s.233.

(179) Tasvir-i Efkar, 8 Temmuz 1919, 2777.

bir patlama olmuştu(180). Şehirdeki bütün evlerin camları kırılmış, halk sokaklara dökülmüştü. Rus işgalini ve bombardımanlarını hatırlayanlar arasında bile böylesine korkunç bir patlamanın benzerini hatırlayana rastlanmamıştı. Patlamanın gürültüsü Rize'den duyulmuş Akçabat'a toprak yağmıştı. Cephanelikte Ruslardan kalma 3500 sandık dinamitin sebep olduğu patlamada bir subay, üç er ve halktan on yedi kişi ölmüştü. Bir subay, üç er ve halktan beyi ağır olmak üzere yetmiş beş kişi yaralanmıştı. Dört hayvanın öldüğü ve ön dört hayvanın yaralandığı patlamada dinamitlerden başka bir miktar barut ve on beşlik 300 mermi de zayi olmuştu. Erzurum Kongresi arifesinde bunun bir Rum sabotajı olduğu söylenmişse de, bunu doğrulayacak delil bulunamamıştı. Tahkik Heyetinin raporunda patlamanın havanın etkisiyle olduğu ihtimaline yer verilmişti (181). Vali Vekili Emin Bey(Defterdar Ahmet Emin) Dahiliye Nezareti'ne 10 Temmuz'da çektiği telgrafa ek olarak 12 Temmuz'da çektiği telgrafında olay hakkında bilgi vermişti(182). Ekinde tahkikat raporu suretinin de bulunduğu telgrafta, patlamanın, nedeni henüz iyice anlaşılamayan bir kaza eseri olduğu, asker ve halktan yaralananların tedavi edildikleri ve asayişin yerinde olduğu bildirilmişti.

14 Temmuz 1919'da Batum'dan hareket eden Rus bandıralı Kostantin vapuru yolda soyulmuş, 15 Temmuz'da Trabzon'a gelmişti. Otuz kişilik çete tahminen 25 milyon ruble ve değerli eşyaları almışlar, vapuru zorla kıyıya yaklaştırıp

(180) Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.74, Ömer Sami Coşar, İstiklâl Harbi Gazetesi, 14 Temmuz 1919, 54, 15 Temmuz 1919, 55.

(181) Kâzım Karabekir Paşa'nın kanaatine göre, patlama yerli Rumların eseriydi(bk.Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.74).

(182) Telgraf metni için bk.Alemdâr, 16 Temmuz 1919, 113-1513.

Rize yakınına çıkmışlardı(183).

Öte yandan Trabzon valisi Mehmet Galip Bey bir taraftan vilayetin kazalarını dolaşırken, diğer taraftan İstanbul'a gitmek için Dahiliye Nezaretinden izin isteğinde bulunmuştu. Giresun ziyaretinde Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti şube Reisi Dizdar Eşref Bey tarafından şerefine mükellef bir ziyafet verilmiş, ziyafette Fransız Binbaşısı Anşeri de konuk olmuştu(184). Vali Giresun'dan sonra Aydın Reis gambotuyla Ordu'ya gitmişti. Mehmet Galip Bey'in on günlük izin isteğinde bulunması üzerine, Nezâretten kendisine yerine vekil bırakacağı kimsenin idarecilik vasfının olup olmadığı sorulmuştu(185). Mehmet Galip Bey, daha sonra nezaretten gerekli izni almış ve 6 Ağustos'ta İstanbul'a varmıştı(186). Mehmet Galip Bey İstanbul'da bulunduğu günlerde 9 Ağustos'ta Tasvir-i Efkâr muharririne verdiği beyanatta Trabzon'un durumu hakkında şu bilgileri vermişti(187): "Trabzon vilâyetinin asayışı ahenk ve vefâkarasının ehemmiyet-i malûme-i siyasiyesine ve mevcut olan müşkülata rağmen yolundadır. İdare-i hükümet muntazamdır. Buraya geldikten sonra Trabzon hakkında duyduğum şeylere taaccüp ettim. Bunların asılsız sayılardan ibaret olduğunu söyleyebilirim. İttihaz edilen tedâbir ve neşredilen beyannamelerin tesiriyle şimdiye kadar yüzü mütecaviz şaki hükümete dehalet ve teslim-i nefis eylemişlerdir. Hükümet de onlara karşı şefkat ve atıfletle muamelede bü-

(183) Kâzım Karabekir Paşa, Soyguncuların Hristiyan ve Müslüman Gürcülerden oluştuğu, Soygunun Erzurum Kongresi Sıralarında sahillerimizde asayiş olmadığını göstermek için düzenlenmiş bir tertip olduğu inancındaydı(bk.İstiklâl Harbimiz, s.77). Dört saat süren soygunda Gürcü kıyafetli 27 kişi yolcuları ve İstanbul'a mal almaya gelen Rus tüccarlarını soymuşlar, Rize civarında gemiyi durdurarak iki sandalla kıyıya çıkarmışlardı.

(184) Vakıf, 26 Temmuz 1919, 626.

(185) Vakıf, 23 Temmuz 1919, 623.

(186) Alemdar, 7 Ağustos 1919, 135-1535.

(187) Aynen aldığımız beyanatın devamı sansüre uğramıştı (bk.Tasvir-i Efkâr, 10 Ağustos 1919, 2808).

lunmuştur. Bunların ekseriyetle sâika-i ihtiyaç ile kendilerini şekâvete ilka ettikleri müftî huzurunda Kur-an-ı Kerim üzerine el basarak yemin ettikleri zaman kemâl-i hüzn ile ağlamalarından da anlaşılabilir". Mehmet Galip Bey, Saraya doğuştan bağlı, İstanbul'a karşı aşırı İttihatçı düşmanı görünen, ancak iki tarafı da kollamaya çalışan bir şahsiyetti(188). Gerek İstanbul'daki gerekse daha sonra döndüğü Trabzon'daki faaliyetleri ve davranışları bu tutumunu açıkça göstermişti. Nitekim, İstanbul'da bulunduğu sırada Antant gazetesine verdiği bir beyanatta Trabzon halkının Mustafa Kemal Paşa'nın teşkilatıyla ilgili olmadığı gibi bir cümle sarfetmişti(189). İstanbul'da bulunduğu sırada Huzura da kabul edilen Mehmet Galip Bey(190), Ağustos sonlarında Trabzon'a döndüğünde Belediyede şerefine verilen ziyafete katılmıştı(191).

- (188) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.129. Eserde Mehmet Galip'in adı Ali Galip olarak geçmektedir.
- (189) Kâzım Karabekir Paşa bu konuda Trabzon Mevki Komutanına bir telgraf çekerek, telgrafın İzzet ve Servet Beylere okunmasını istemişti. Telgrafta, Merkez Heyeti'nin valinin bu beyanatına cevaben: Trabzon'da tek teşkilat olarak "Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin bulunduğu, tüm halkın bu cemiyetin üyesi, Mustafa Kemal Paşa'nın da bir uzvu olduğu tarzında bir beyanatta bulunması, mahalli basınla da bu konuda yayın yapılması, önerilerinin uygun görülmesi durumunda gereğinin yapılması bildirilmişti(Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz,s.140).
- (190) Bk.Ek-7.
- (191) Vakıf, 21 Eylül 1919, 677. Kâzım Karabekir'in sözkonusu ziyafetle ilgili olarak verdiği 31 Temmuz tarihi(bk. aynı eser, s.99) hatalıdır. Zira, Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'in İstanbul gezisini Ağustos ayı içinde yaptığını metin kısmında da görüldüğü gibi açıkça tesbit etmiş oluyoruz. Ziyafet, Valinin İstanbul'dan dönüşünü takiben verildiğine göre, ziyafet tarihinin 31 Temmuz olması mümkün değildir. Ziyafet, Ağustos ayı sonlarında, muhtemelen 31 Ağustos'da verilmiş olmalıdır. Vakıf Gazetesinin bu konudaki haber başlığı da bu hususu teyit etmektedir.

Karabekir'in eserindeki bu hata bazı yazarlarda birtakım tereddütlere de yol açmıştır. Zira, ziyafette adı geçen ve bir de konuşma yapan Servet Bey'in aynı zamanda aynı günlerde toplantı halinde olan Erzurum Kongresi'nde bulunması, açıklanabilmesi güç bir durum yaratmaktaydı. Meselâ, Kamîl Erdeha ziyafette adı geçen Servet Bey'in aynı günlerde çalışmalarını sürdüren Erzurum Kongresi'ne delege seçilen Servet Bey olup olmadığının incelenmeye değer bir konu olduğunu, bir görüşe göre Servet Bey'in Kongre bitmeden önce Trabzon'a döndüğünü kaydetmektedir(bk. Milli Mücade-

Ziyafette hazır bulunanlara selam-ı şâhâneyi bildirmiş, Trabzon'un Osmanlı Devleti'nden ayrılmayacağına dair Padişah iradesini tebliğ etmişti. Ziyafette belde eşrafı, müftü, Rum ve Ermeni ruhani başkanları, Amerika İaşe Heyeti başkanı ve İtilâf Devletleri temsilcileri hazır bulunmuşlardı. Vali'den sonra Müftü bir teşekkür konuşması yapmış, daha sonra söz alan yeni Ermeni Murahhası konuşmasını "Yaşasın insaniyet" sözleriyle bitirmişti(192). Bunu takiben eski mebuslardan Servet Efendi(193) Trabzonluların Makam-ı Hilafet ve Saltanat'a olan bağlılık ve sadakatlerini tekrarlamış, kendi istiklâli dahilinde yaşamak isteyen Türk Milleti'nin anasır-ı saireye daima hürmetkar olduğunu söylemişti(194). Son olarak söz alan Vali Mehmet Galip Bey teşekkür ederek, Trabzonluların duygularının Padişah'a ulaştırılması için Trabzon halkı adına Servet bey'in kaleme alacağı bir telgraf çekilmesini teklif etmiş, Valinin bu teklifi ittifakla kabul edilmişti(195). Mehmet Galip Bey ayrıca 31 Ağustos 1919 tarihiyle Dahiliye Nezâreti'ne çektiği telgrafla ziyafete dair bilgi vermiş, cins ve mezhep ayırımı yapmaksızın tüm Trabzonluların tam sadakatlerini arz etmişti(196).

dele'de Vilâyetler ve Valiler, s.180). Servet Bey'in kongre bitmeden bir anlaşmazlık yüzünden Trabzon'a döndüğü görüşü Şevket Süreyya Aydemir'e ait görünmektedir. Ancak, Aydemir bu hususu Servet Bey'in adını vermeden belirtmiştir(bk. Tek Adam, c.II, 3. baskı İstanbul 1966, s.1191), Mahmut Goloğlu, Servet Bey'in kongreden ayrılmadığını belirtmiş(Erzurum Kongresi, s.84), ziyafet haberini de tarih vermeden kaydetmiştir(s.117).

(192) Vakit, 21 Eylül 1919, 677.

(193) Servet Bey 1881 yılında Trabzon'da doğmuş, çeşitli idarecelik ve mebusluk görevlerinde bulunmuş ve 1943 yılında İstanbul'da ölmüştür(Geniş bilgi için bk. Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi, Ankara 1969, s. 250-251).

(194) Vakit, 21 Eylül 1919, 677.

(195) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.99.

(196) Aynı eser, s.127.

Ağustos 1919'da Trabzon ve yöresindeki önemli faaliyetlerden biri de İstanbul'dan gönderilen Tahkik Hey'eti'nin çalışmaları olmuştur. Vükelâ Meclisi'nin 28 Temmuz 1919 tarihli toplantısında Anadolu'nun bazı yerlerinden alınan asayişsizlik haberleri üzerine tahkik heyetlerinin görevlendirilmesi kararlaştırılmış(197), Trabzon ve Erzurum vilâyetleri için Rize eski mutasarrıfı Ziya Bey'e Konya eski valisi Yusuf Rıza Paşa görevlendirilmişti. Daha sonra bu hey'ette bir değişiklik yapılarak Yusuf Rıza Paşa'nın yerine Mirliya Ali Fevzi Paşa gönderilmişti(198). 20 Ağustos'ta Trabzon'a varan Tahkik Heyeti, kendileri için hazırlanan haneye hürmetle götürülmüşse de Ziya Bey otelde kalmayı tercih etmişti. Ali Fevzi Paşa'nın Mevki Komutanına verdiği yetki belgesinde, heyetin mülki ve askeri makamların verdiği rapor ve bilgilerdeki zıtlıkları tahkik için gönderildiği, kendilerine gereken yardım ve kolaylığın gösterilmesi istenmekteydi. Ziya Bey'in ilk işi Rauf Bey'le Mustafa Kemal Paşa'yı sormak olmuştur(199). Bütün bunlar,

(197) M.Tayyib Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, s.176. Sina Akşin, Tahkik heyetlerinin partilerüstü bir saray mutlakiyetini ve İngilizci uysal bir siyaseti savunmak ve uygulamak, taşradaki durumu merkeze bildirmek, ulusal harekete bağlı görevlileri tasfiye etmek veya hizaya getirmek amacıyla gönderildiğini kaydetmiştir(bk.İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1983, s.500).

(198) Vakit'in bu konudaki haberinde: IX.Kolordu eski kumandanı Fevzi Paşa ile Rize eski mutasarrıfı Ziya ve sadaret Mektûbû Kalemi hulefasından Saad Beylerin 17 Ağustos'ta İtalyan bandıralı Dalmaçya Vapuru ile Trabzon'a hareket edecekleri belirtilmişti(bk. 16 Ağustos 1919, 644, 17 Ağustos 1919, 645), Kâzım Karabekir, Saad Bey adını Sadullah Bey(bk.İstiklâl Harbimiz, s.128) ve Suat Bey(H.T.V.D., Sayı: 47, şekillerinde kaydetmiştir.

(199) Kâzım Karabekir, aynı eser, s.128.

Mehmet Galip Bey'in sözle Millî Mücadeleden yana görünmesine rağmen, İstanbul'a başka türlü yazılar yazdığını gösteriyordu. Tahkik Heyeti'nin Trabzon'a geldiğini öğrenen Kâzım Karabekir Paşa Trabzon Mevki ve III.Tümen Komutanlıklarına gönderdiği şifrede(200) heyetin Trabzon'da işi olmadığından derhal Erzurum'a gönderilmesini, yanlarına er kıyafetinde güvenilir bir subayın verilerek fikir ve konuşmalarının öğrenilmesinin uygun olacağını bildirmişti. Ayrıca, İstanbul ile telgraf ve şifre suretlerinin Kolordu'ya gönderilmesini istemişti. Kâzım Karabekir Paşa Tahkik Heyeti'nin Erzurum'a gelişini takiben Ali Fevzi Paşa ve Ziya Bey'le samimi ve açık konuşmalar yaparak kendilerini uyarmaya çalışmış, bu konuda başarılı da olmuştu(201).

Tahkik Heyeti'nin bölgedeki incelemeleri sonucunda hazırladığı ve İstanbul'a gönderdiği raporlarda mevcut durum olduğu gibi aksettirilmişti. Trabzon'dan gönderilen 22 Ağustos tarihli raporda(202) Bölge halkının Pontus ve Ermeni hükümetlerinin teşkili tehlikesine karşı resmi izinle cemiyetler kurdukları, İzmir'in işgali üzerine Erzurum'da bir kongre toplayarak bazı kararlar aldıkları, yörede siyasi amaçlarla kurulmuş hiçbir Müslüman çetesi bulunmadığı, buna karşılık Rumların teşkil ettiği çetelerin bulunduğu ifade edilmişti. Aynı rapora ek olarak

(200) Aynı eser, s.129.

(201) Meselâ Ziya Bey İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne mensup olduğunu, Trabzon'da belediye reisine cemiyet nizamnamesinden birkaç nüsha verdiğini itiraz ederek İstanbul'un kendisine verdiği gizli talimatı ve yazdığı iki şifreyi ortaya çıkarmış, beraberindeki İngiliz Muhipleri Cemiyeti Beyannamesini ve programını takdim etmişti(bk.aynı eser, s.144 v.d.)

(202) Rapor metni için bk.Kâzım Karabekir, aynı eser, s. 151-152; M.Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlıklar, s.177-178, Tülay Duran, Milli Mücadele'de İstanbul Hükümetinin İlk Tahkik Heyeti, Kongreler ve Erzurum Mebusu Ziya Bey'in çalışmaları, B.T.T.D., Sayı 57, İstanbul(Haziran 1972),10-11.Tahkik Heyeti'nin Trabzon ve Erzurum'daki incelemelerine Dair muhtasar rapor metni için(bk.H.T.V.D.,sayı:11,173 sayılı Ordu Dergisi eki, Ankara(Mart 1955), ves.260).

gönderilen 25 Ağustos tarihli şifrede(203): Yöre halkının kendilerini hilâfet ve saltanat etrafından uzaklaştıracak hiçbir kuvvetin bulunmadığını ifade ettikleri, Rum çetelerinden birkaçının ortadan kaldırıldığı ve yollarda asayişin mükemmel olduğu belirtilmişti.

Ağustos 1919'da ayrıca, Rumlarla ilgili incelemelerde bulunmak üzere Samsun ve Trabzon yöresine giden Münir Bey'le Mösyö Sıleyt'ten oluşan karma bir kurul ayın sonlarında İstanbul'a dönmüştü(204). Aynı günlerde Trabzon'da "manda" propogandası yapılmakta, Amerika İaşe Heyeti'nin Rum ve Ermenilerden yana olan tutumu Türkler lehine dönüşmekteydi(205).

Eylül 1919, Trabzon'un Milli Mücadele hareketlerinin merkeziyle ilişkileri açısından bir kriz ayı olmuştu. Bunda bir ölçüde, iki taraflı bir siyaset izleyen, milli emellere açıkça karşı çıkmamakla beraber İstanbul Hükümeti'ne daha çok yardımcı olan ve daha büyük makam sahibi olmak isteyen Vali Galip Bey'in(206) etkisi vardı. Trabzon Mevki Komutanlığı Mehmet Galip Bey'e duyulan güvensizlik nedeniyle Sadrazam Damat Ferit Paşa ile haberleşen valinin telgraflarını denetlemekte, uygun gördüğü telgrafların

(203) Kâzım Karabekir, aynı eser, s.152, Tülay Duran, aynı eser, s.11.

(204) Vakıf, 1 Eylül 1919, 660.

(205) Trabzon Mevki komutanınının XV.Kolordu Komutanına gönderdiği 1 Eylül 1919 tarih ve 224 no.lu şifreye göre: Son zamanlarda Trabzon'da bulunan Amerika İaşe Heyeti günde üç yüze yakın amele çalıştırmakta, kasaba sokaklarını değiştirmekte, Ermeni ve Rum mezarlığını tamir etmekte, orman nakliyesi yaptırmaktaydı. Eytamhaneye elbise, kundura, camaşır ve iaşe maddeleriyle günde yarım lira ücret vermekteyken hepsini kesmişlerdi. Bundan sonra Müslümanlara yardım edeceklerini gizliden gizliye söylüyorlardı. Bunun Müslümanları memnun etmek ve Ermenilere Protestanlık teklif etmeleri gibi iki sebepten kaynaklandığını haber alınmıştı(bk.Atase Arşivi, K.325, D.(7)-14, F.7), Ayrıca bk.Kazım Karabekir, aynı eser, s.161-162.

(206) Atase Arşivi, K.325, D.(8)-15, F.1.

çekilmesine izin vermekteydi(207). Trabzon'da özellikle Sivas Kongresi sonrasında artan muhalefet, gittikçe Milli Mücadele aleyhine dönüşme eğilimi göstermişti. Erzurum Kongresi'nde Temsil Heyeti'ne seçilen ve Sivas Kongresi'ne katılmayı reddeden İzzet(208) ve Servet Beylerin şahıslarında Trabzon'la Sivas'taki Temsil Heyeti arasında bir ihtilaf başgöstermişti((209).

İzzet ve Servet Beyler, özellikle Sivas Kongresi'nin kararlarını Erzurum Kongresi kararlarını değiştiren, ortadan kaldıran kararlar olarak değerlendirmişler, İstanbul Hükümetiyle haberleşmenin kesilmesi kararını bir emrivaki saymışlardı. Bu konuda Trabzon'daki İzzet ve Servet Beylerle Sivas'taki Mustafa Kemal Paşa ve Erzurum'daki Kasım Karabekir Paşa üçgeni arasında uzun süren telgraf haberleşmelerinde tam bir mutabakat sağlanamamıştı(210). Bu arada İzzet ve Servet Beylerin Sivas Kongresine karşı başlattıkları muhalefete Gümüşhane'den Zeki Bey(Kadirbeyoğlu) de katılmıştı. 18 Eylül 1919'da Trabzon'dan Sivas'ta Şarkî

- (207) Mehmet Galip Bey'in 14 Eylül 1919'da Sadrazam'a sadakat ifade eden bir telgrafı böyle bir denetimden geçmiş(bk. Atese Arşivi, K.325, D.(7)-14, F.74); Sadrazam da 19 Eylül'de Mehmet Galip Bey'e çektiği telgrafta, Bolşeviklerin Samsun ve Trabzon yoluyla Anadolu'ya geçtiklerini, Bolşevizmin yayılmasının ve genişlemesinin önlenmesi için ne gibi tedbirlerin alındığını sormuştu(bk. Nimet Arsan, aynı eser, s.70-71).
- (208) Hicri 1277 yılında Trabzon'da doğdu. Çeşitli memuriyet ve mebusluk görevlerinde bulundu. Mebus seçildiği I. T.B.M.M.'ne katılmak üzere çıktığı Ankara yolculuğunda Çarşamba-Samsun arasında eşkiya çetesinin kurşunlarına hedef olarak hayatını kaybetti(Daha geniş bilgi için bk. Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi, ek-12, s. 248-249).
- (209) Mustafa Kemal Paşa'nın iki kez çağırılmış olmasına rağmen İzzet ve Servet Beyler o sırada İstanbul'dan gelen Tahkik Heyetinin Trabzon'da bulunmasını bahane edip yerlerinden ayrılamayacaklarını bildirmişler, heyetin ayrılmasından sonra da Sivas'a gitmemişlerdi (bk. Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi, s.128).
- (210) Bu konudaki ayrıntı ve yazışmalar için bk. Kemal Atatürk, Nutuk, c.I, s.146 vd., c.III, ves.91,92,94; Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.227 vd.; Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi, s.127 vd.

Anadolu Heyeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Mümessiline, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Rıza ve Belediye Reisi Hüseyin Hamdi imzalarıyla çekilen telgrafta, İstanbul'la haberleşmenin kesilmesine karşı çıkan İzzet ve Servet Beylerin telgraflarının tasvip edildiği bildirilmişti(211). Telgrafta ayrıca, istediklerinin Padişah'a duyurulması için İstanbul'a bir heyet gönderilmesi istenmişti. 20 Eylül'de Trabzon'dan "Müdafaa-i Hukuk Heyeti Trabzon Merkezi" imzasıyla "Sivas Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesine" çekilen telgrafta ise, kendilerinin Erzurum Kongresi kararları dışında hiçbir kararı kabul etmedikleri, Sivas'taki heyetin bu konudaki tutumunu öğrenmek istedikleri bildirilmişti(212). Aynı gün Kâzım Karabekir Paşa'ya Trabzon ileri gelenlerinden sekiz kişinin imzasıyla bir telgraf çekilmiş, İstanbul'la resmi haberleşmeye izin verilmesi istenmişti(213).

Trabzon'daki havayı olumsuz yönde etkileyen bir diğer faktör de Ömer Fevzi Bey(214) ve onun yönetimindeki Selâmet gazetesinin yayınlarıydı. Ömer Fevzi Bey, Erzurum Kongresi kararlarını reddettirmek için İhtiyat Zabitan Cemiyeti'nde gençlere konferanslar veriyor, ileri gelenlerden ve gençlerden oluşan toplantılar yaptırıyordu(125). Selamet gazetesini haftalardır Mustafa Kemal Paşa ve özellikle Rauf Bey'e ateş püskürmekteydi(216). Milleti, Padişah ve sadrazamı Damat Ferit'e sadık kalmaya çağırıyor; askeri, Mustafa Kemal'e karşı isyana davet ederek, "Bunlara itaat caiz değildir" diyordu(217). İstikbal gazetesini ancak ambalaj kağıdını bulabilirken, Selamet beyaz kağıda basılıyordu. Se-

- (211) Nutuk, c.I, s.188, c.III, Ves.114, Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c.II, Ankara 1968, s.355.
- (212) Nutuk, c.III, ves.95.
- (213) Atase Arşivi, K.322, D.57 A-3, F.42, Kâzım Karabekir, aynı eser, s.266.
- (214) Ömer Sami Çoşar, Milli Mücadele Basını, s.45.
- (215) Ömer Sami Çoşar, a.g.e., s.48.
- (216) Kâzım Karabekir, aynı eser, s.164. Bu konuda Selamet'ten alınmış geniş bir pasaj metni için bk.T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c.XX, Ankara 1969, s.320.
- (217) Ömer Sami Çoşar, a.g.e., s.219-220.

lamet'in 4 Eylül 1919 tarihli başmakalesinde(218) Erzurum Kongresi'ni toplayanlar, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey aleyhinde görüşler belirtilmiş, geçici hükümet anlamına gelen Temsil Heyeti'nin asker toplamak suretiyle Türk çocuklarının mahvına sebep olacağı, milletin Erzurum Kongresi kararlarını onaylamadığı ifade edilmişti. 15/16 Eylül gecesi Trabzon'da muhtelif yerlere halkı Milli Mücadele aleyhine kışkırtan, Halife'ye sadakete çağıran bildiriler asılmış, bunların Ömer Fevzi Bey'in işi olduğuna kesin gözüyle bakılmıştı(219). Bildiriler, sabahleyin polis tarafından toplanmış Mevki Komutanı, Valiye bu gibi haince girişimlere karşı kötü sonuçlar hasıl olacağını hatırlatmıştı.

Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey 18 Eylül akşamı makina başında Kâzım Karabekir Paşa ile görüşme isteğinde bulunmuş, ikisi arasında uzun süren bir görüşme yapılmıştı(220). Kâzım Karabekir Paşa validen, hükümetin çekilmesi için İstanbul'a telgrafla başvurmasını, Ömer Fevzi Bey'in yakalanarak halkı zehirlemesinin önlenmesini istemişti. Buna karşılık, Mehmet Galip Bey de Padişahla ilişki kurabilmek için bir heyetin İstanbul'a gönderilmesini, kendisinin ve saray usullerini bilen Gümüşhaneli Zeki Bey'in de heyete katılmasını önermişti(221). Ayrıca, 24 Eylül'de Gümüşhane'de olacağını ve dört gün kalacağını, başbaşa görüşmekten çok memnurluk duyacağını bildirmişti. Artık, Mehmet Galip Bey'in halkı ve Müdafaa-i Hukuk üyelerini Milli Mücadele aleyhinde kışkırttığı anlaşılmıştı. Musatfa Kemal Paşa da Trabzon'

(218) Ergün Aybars, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti, s.166.

(219) Kâzım Karabekir, aynı eser, s.233-234. Bildiri metni için ayrıca bk.Mahmut Goloğlu Sivas Kongresi,Ek-9, s.241.

(220) Kâzım Karabekir, aynı eser, s.247-250.

(221) Mehmet Galip ve Zeki Beylerin saray ve Damat Ferit ile ilişkileri vardı. Bir heyet halinde İstanbul'a gitmekten amaçları milli gayeye hizmet olmayıp, İstanbul'da gerekenleri aydınlatmak ve bazı tedbirler tavsiye ve yeni talimatlar almaktı(bk.Kemal Atatürk, Nutuk, c.I, s.190).

Tümen) henüz komuta etmeye başlamamış olan Halit Bey(Deli Halit Paşa)'i Trabzon havalisindeki milli teşkilatın başına getirmeyi uygun görmüştü(222). Bu görüşünü XV.Kolordu Komutanına bildirdiğinde Kâzım Karabekir Paşa bunu uygun karşılamamış, İngilizlere karşı gizlenen Halit Bey'in sınırlı mizacının Trabzon'da düzeltilmesi mümkün olmayan durumlar yaratabileceği cevabını vermiştir(223). Ancak, Kâzım Karabekir Paşa da Mehmet Galip'in İstanbul'da sıkı irtibatta bulunduğu, Müdafaa-i Hukuk-ı ve halkı kıskırttığı kanaatine varmış ve Trabzon'da daha fazla kalmasını zararlı bulmuştu(224). Bu nedenle 21 Eylül 1919'da Halit Bey'e gönderdiği bir şifre ile Valinin tutuklanmasını emretmiş, ayrıca, IX.Tümen Komutanı Albay Rüştü Bey'i erkânıharbi Fahri Bey'le birlikte III.Tümen Komutanlığı vekaletiyle görevlendirmişti. Rüştü Bey, Trabzon yolculuğunu Vali ile Torul'da karşılaşacak şekilde düzenleyecek; valiye Kâzım Karabekir Paşa'nın kendisini Erzurum'a çağırıldığını bildiren davetiyesini verecekti. Daveti kabul ettiği takdirde tutuklanmasına gerek kalmayacak, aksi durumda tutuklanacaktı. Halit Bey, Mehmet Galip Bey'i tutuklarken, bu işi Kuvayı Milliye'nin yaptığı intibainı vermeye çalışacak ve Valiyi Erzurum'a koruma altında gönderecekti(225). Rüştü Bey planladığı şekilde Torul'da Mehmet Galip Bey'e Kazım Karabekir Paşa'nın mektubunu vermiş; ancak Vali Erzurum'a gitmeyi reddetmişti. Bunun üzerine Halit Bey Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'i bizzat tevfiik etmiş ve Erzurum'a göndermişti(226).

(222) Nutuk, c.I, s.159.

(223) Nutuk, c.III, ves.100.

(224) Kâzım Karabekir, aynı eser, s.269.

(225) aynı yer.

(226) Halit Bey, valiyi Erzurum'a götürmekle görevli subaylardan İsmail Hakkı(Tekçe)'ya: "Trabzon Valisi Galip Beyefendiye baban gibi hürmet edeceksin. Erzurum'a götüreceksin kendisini!" talimatını vermişti(bk.Nail Ekici, Derman Bayladı, Mahmut Alptekin, Cumhuriyete Kan Verenler, İstanbul 1973, s.76.).

Diğer taraftan Padişah'ın 20 Eylül 1919 tarihli bildirisi(227) Trabzon'da etkili olmuş(228), Trabzon Belediye Reisi Hüseyin ve Trabzon Müftüsü Mahir imzalarıyla Padişah'a bağlılık telgrafı çekilmişti(229). İstanbul'la haberleşmenin kesilmiş olduğu bir sırada böyle bir telgrafın çekilebilmiş olması XV.Kolordu Komutanlığının dikkatini çekmiş, III.Tümen Komutanlığından gerekli incelemenin yapılarak durumun aydınlatılması istenmişti(230). Yapılan incelemede(231), Müftü ve Belediye Reisinin telgrafı on kişilik bir heyetin muvafakatiyle kendiliklerinden çektikleri anlaşılmıştı. Trabzonlular telgrafı çekenlerin bu davranışını onaylamamışlar ve teessüflerini belirtmişlerdi. Bu konuda sorumlu olan Rıza Bey(232) üzgün bir halde haberleşmenin kesilmesine rağmen, kandırıldığını, telgrafı okumadan çekilmesine izin verdiğini ifade etmişti.

Ömer Fevzi Bey'e gelince, Trabzon'da gizlenmekte, babası Abdülkerim oğluna şefaathçilik etmekteydi. Vali Vekili (Defterdar Ahmet Emin Bey), Ömer Fevzi'nin yakalanması için polis müdüriyetine tebligatta bulunmuş bizzat polis müdürü bu işe memur edilmişti(233). Ayrıca özel kovuşturma ve araştırma yaptırılmaktaydı. Ömer Fevzi Bey, Mehmet Galip Bey'in tevfinden sonra Trabzon'da daha fazla ba-

(227) Bildiri metni için bk.Kemal Atatürk, Nutuk, c.III, ves.98; Kâzım Karabekir, aynı eser, s.267-268.

(228) İstanbul'la haberleşme yasağına göre bu bildirin telgrafhanelere alınmaması gerektiği halde Erzurum telgrafhanesi bildiriye almış, Kâzım Karabekir Paşa 21 Eylül'de Padişah bildirisini bütün birliklerine ve Trabzon valiliğine göndermişti.Amacı, hain hükümetin iyi kalpli Padişahı nasıl aldattığının herkesçe bilinmesini sağlamaktı(bk.Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi, s.136).

(229) Telgraf metni için bk.Ek-8.

(230) Atase Arşivi, K.325,D.(8)-15,F.46.

(231) Atase Arşivi, K.325,D.(8)-15, F.49.

(232) Trabzon Mevki Komutanı Ali Rıza Bey

(233) Atase Arşivi, K.325, D.(8)-15, F.1.

rınamayacağını anlamış ve İstanbul'a kaçmıştı(234).

Yine, Mustafa Kemal Paşa Trabzon telgrafhanesinin fırsat buldukça İstanbul'dan ajans aldığını ve hatta mülhaka- ta duyurduğunu haber almış, XV.Kolordu Komutanlığına gönderdiği bir telgrafla, İstanbul'dan Trabzon'a Milli hareketlere zarar verecek hiçbir haberin girmemesini ve sızmasını, asayişin kesin surette devamını, deniz yoluyla gelmesi muhtemel zararlı yayınların önlenmesini istemişti (235).

Mehmet Galip Bey'in tevfiikiyle Trabzon'da yeni bir dönem başlamış, Sivas Kongresi'nin Damat Ferit Hükümetini düşürmeyi hedef alan hareketine Trabzon'da katılmıştı. Kâzım Karabekir Paşa'nın III.Tümen Komutanlığıyla görevlendirdiği Rüştü Bey 26 Eylül'de Trabzon'a varmış ve ertesi gün şehrin ileri gelenleriyle bir görüşme yapmıştı. Defterdar Ahmet Emin Bey vali vekili olarak görevlendirilmiş, ılımlı bir kişiliği olan Rüştü Bey'in olgun davranışları Trabzon'un siyasi havasını değiştirmişti. Halit Bey'in asabi kişiliğinden kaynaklanan müdahale ve baskılarının (236) yerini, daha ılımlı ve anlayışlı bir tutumun alması Trabzon'da büyük ölçüde Mehmet Galip Bey'in varlığından kaynaklanan anlaşmazlıkları unutturmuştu. Artık, Trabzonlular birleşmiş ve bütünleşmiş bir halde Damat Ferit Hükümeti'ni hedef alan harekete katılmışlardı. Rize, Sürme-

(234) Ömer Fevzi Bey, kısa bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Yunan işgalindeki Balıkesir'e giderek orada İrşad gazetesini çıkarmış, Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa aleyhinde yazılar yazmıştır(bk.Ömer Sami Coşar, Milli Mücadele Basını, s.221). 150'liklerden olduğundan Fransa'da yaşamı, 1938'de çıkarılan af yasası ile ülkeye dönmüş ve 1951 yılında ölmüştür (bk.Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi, s.135).

(235) Atase Arşivi, K.325, D.(8)-15, F.6.

(236) Halit Bey, Trabzonluların Mustafa Kemal Paşa ile olan görüş ayrılıklarını kendine has şiddetli tutumuyla halletmek istemiş, İzzet ve Servet Beyleri yıldırma, Trabzon'dan Gümüşhane'ye gitmekte olan Zeki Bey'i Torul'da yakalatarak yanına getirtme gibi davranışlarda bulunmuştu(bk.Mahmut Goloğlu, aynı eser, s. 135).

ne ve Torul halkı Padişah bildirisine cevaben Ferit Paşa Hükümeti'ne itimat etmediklerini yazmışlardı. Trabzon Vali Vekili de İstanbul'a: "Trabzon valisinin milli emellere muhalif fikir ve hareketlerinden dolayı millet tarafından Kongre nezdine gönderildiğini, milli cereyanın kazandığı kuvvet ve vaziyet karşısında halihazır Kabinenin derhal istifa etmesi gerekeceğini" yazmıştı(237). 30 Eylül'de Trabzon Belediye Heyeti'nin doğrudan sadrazama çektiği telgraf, "Muhabbet-i vataniyeniz varsa artık terk-i mevki ediniz Paşa Hazretleri" hitabıyla son bulmuştu(238). Damat Ferit Hükümeti sonuçta Sivas Kongresi'nin başlattığı bu baskıya daha fazla dayanamamış, 30 Eylül gecesi istifa etmişti(239). Mustafa Kemal Paşa 4 Ekim 1919'da Temsil Heyeti adına Trabzon Telgraf Başmüdürüne, Giresun ve Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine telgraflar çekmiş, yeni kabineye işbirliği amacıyla sürdürülen telgraf haberleşmesinin kesin sonucu alınıncaya kadar İstanbul'la resmi haberleşme yasağına uymalarını istemişti(240).

Bu arada vekaletle yürütülen Trabzon valiliğine yeni bir valinin atanması gündeme gelmiş, Rüştü Bey XV. Kolordu Komutanlığına gönderdiği bir şifreyle, Trabzon'a, önemle mütenasip bir valinin atanarak gönderilmesi görüşünü bildirmişti(241). Trabzon valiliğine önce eski Trabzon Valisi Süleyman Necmi Bey'in atanacağı duyulmuş(242), daha sonra Urfa mutasarrıflığından emekli olan Haydar Bey

(237) Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.306.

(238) Kemal Atatürk, Nutuk, c.I, s.152; Kâzım Karabekir, aynı eser, s.312.

(239) Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, s.589.

(240) Aynı telgraflar, diğer bazı başmüdürlerle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine de çekilmişti(bk.Nutuk, c.III, ves.131 a,b).

(241) Atase Arşivi, K.325,D.(8)-15, F.31.

(242) Vakıf, 16 Ekim 1919, 702.

atanmıştı(243). Trabzon yolculuğunu Avrupadan dönmüş Trabzon Rum Metropoliti Hrisantos'la birlikte yapan Haydar Bey, valiliği sırasında gerek Hrisantos'u gerekse Pontus faaliyetlerini dikkatle izletmiş, Dahiliye Nezareti'ne bu konuda raporlar göndermişti(244). Trabzon'a vardığında asayiş konusunu ele almış, yapılan inceleme ve araştırmalar sonucunda gerek merkezde, gerekse kazalarda genel asayişin mükemmel ve eski yıllara oranla çok daha iyi olduğu anlaşılmıştı(245). İşlenmiş bazı kişisel ve adi suçların failleri çoğunlukla yakalanmış, ilgili mahkemeye sevk edilmişti.

Haydar Bey'in valilik döneminin önemli bir siyasi faaliyeti Meclis-i Mebusan seçimleri olmuştu. Bilindiği gibi Meclis-i Mebusan'ın Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesinin aksine İstanbul'da toplanması kararlaştırılmıştı. Trabzon Vilâyetindeki Müdafaa-i Hukuk şubeleri de meclisin hariçte toplanmasının İstanbul'un geleceğine kötü etkide bulu-

- (243) Vakit, 27 Ekim 1919, 713. Haydar Bey(Ali Haydar Yücebaş), 1866 yılında İstanbul'da doğdu. 1888 yılında Mülkiye yüksek kısmından mezun oldu. Uzun süre kaymakamlık ve mutasarrıflık görevlerinde bulunduktan sonra 1916 yılında kendi isteğiyle idarecilikten ayrıldı. İstanbul'da serbest çalışırken Ekim 1919'da Trabzon Valiliğine atandı. Valilik görevinden sonra İstanbul'a döndü. Milli Mücadele için çalıştı. 1932 yılında yaş haddinden emekliye ayrıldı ve 1953 yılında öldü(bk.Kâmil Erdeha, Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler, s.187 vd.).
- (244) Bk.Mithat Sertoğlu, Trabzon Bölgesinde Rum-Pontus Cumhuriyeti kurulması Faaliyetleri, B.T.T.D., Sayı: II, İstanbul(Ağustos 1968), s.4-6.
- (245) Bu konuda Haydar Bey'in 10 Kasım 1919'da Trabzon'dan Dahiliye Nezaretine'ne gönderdiği telgraf sureti için bk.Vakit, 17 Kasım 1919, 734.

nacağı inancıyla aynı görüşü benimsemişlerdi(246). Seçimler için Trabzon Vilayetine gönderilen seçim ödeneği yetersiz kaldığından, vilayetten yeni ödenek isteğinde bulunulmuştu(247). Çekişmeli geçtiği anlaşılan Trabzon seçimlerinde(248), mebus adayları(249) arasındaki seçim mücadelesini kazanan adaylarla aldıkları oy miktarları şöyleydi(250): Sâkizâde Hasan(305), Nafıza Müsteşarı Muhtar(247), bahriyeden müstafi Reiszade Ali Şükrü(234), İktisat Bankası Müdürü Abdullah Efendizâde Ali Şefik (299), Erkanıharbiye kaymakamlarından müstafi Hüsrev(199), Hacı Alizade Ordulu İsmail(179). Giresunlu Dizdarzade Eşref(175).

- (246) Atase Arşivi K.325, D.(8)-15, F.68: Bu konuda ayrıca bk.Kemal Atatürk, Nutuk, C.I, s.272; Hayri Mutluçağ, Heyeti Temsiliye Üyeleri ile Komutanlar arasında Gizli Görüşmeler, B.T.T.D., Sayı: 70, (Temmuz 1973), 18.
- (247) Vakit, 27 Ekim 1919, 713.
- (248) Mustafa Kemal Paşa'nın muhalifleri İzzet ve Servet Beylerle mücadele eden Halit Bey(bk.Kazım Karabekir, aynı eser, s.374) hakkında, muhalif seçmenlere baskıyla Kur'an'a el bastırmak suretiyle kendi adaylarına oy verdirdiği, Maçka seçimine silahla müdahale ettiği iddiaları ileri sürülmüş(bk.Aynı eser, s.415), bir görüşe göre Trabzon'la ilişkisi bulunmayan Hüsrev Bey'i(Gerede) zorla mebus seçtirmişti(bk.Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara 1970, s.46). Esat Paşa(Göz doktoru Esat Işık) da Çiftçi Derneği adı altında İttihat ve Terakki'nin bir başka şekli olan Teceddüt Fırkasının üyelerini mebus yaptırmaya çalışmıştı(bk.Nimet Arsan, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s.113).
- (249) Kâzım Karabekir Paşa Trabzonluların adaylık önerisini asker olarak daha yararlı olacağı gerekçesiyle reddetmişti(bk.Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.335). Meclis-i Mebusan seçimlerinde Trabzon mebus adayları olarak adları geçenler şunlardı: Canik Maarif Müdürü Mustafa Zihni, Rize Bidayet Ceza Mahkemesi eski reisi Giresunlu Ahmet Lemi, Sulh ve Selamet Heyet-i Merkeziyesi azasından Sürmeneli Hoca Ahmet Fazıl, Vakfıkebir Ceza Mahkemesi Reisi Ali Rıza(bk.Vakit, 1 Kasım 1919,718), bahriyeden emekli Ali Şükrü, Şeyh Ali Naki Efendi, Nemlizade Mithat, Nebizade Hamdi(bk.Vakit, 7 Kasım 1919), 724), eski maarif müsteşarı Abdullah, Trabzon eski mebusu Hafız Mehmet, mazul mülkiye kaymakamı Ordulu Hacı

Seçimlerin yapılmasını takiben Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal tarafından seçimleri kazanan adayları aydınlatmak için kendilerine bilgi ve talimat verilmiş(251), mebusların görüş alış verişinde bulunmak üzere toplanmaları uygun görülen yerler arasında Trabzon da yer almıştı.

Alizade İsmail, İstanbul Sultani Mektebi Arabi Muallimi Trabzonlu Gürcüzade Mahmut Celalettin, Trabzonlu Hüseyin Yazıcızade Mustafa Lütfi, İzmir Merkez Hastanesi Baştabip Vekili Binbaşı Semercizade Hasan Sükuti, Maçka Kaymakamı Vasıf, Mardin eski mebusu Trabzonlu İhsan Bey, Hısnımansur eski kaymakamı Fahrettin(bk.Vakit, 16 Kasım 1919, 733). Nafia Müsteşarı Muhtar, Mülkiye Mektebi muallimlerinden Hasan, Erkânıharp kaymakamı Hüsrev ve bahriye erkânıharp mütekaitlerinden Ali Şükrü Beylerle nüfusları itibariyle birer mebus çıkarmaları gereken Giresun kazasından eşrâftan Dizdarzâze Eşref ve Ordu kazasından Karahisar mutasarrıfı Refet Beylerin adaylıkları halk tarafından ilân edilmiş, Teftiş Heyeti'nce mülhakata duyurulmuştu. Trabzon, Samsun, Erzincan havalisi tehcir suçları savcısı Nusret Bey'in Sürmene, Hüseyin Kaptanzâde Yusuf Ziya Efendi'nin Tirebolu ahalisi tarafından Trabzon sancağı mebusluğuna adaylıkları konulmuştu(bk.Vakit, 29 Kasım 1919, 742).

Vakfıkebir kazasındaki seçimlerde çoğunluğu eski mebus Eyüpzâde İzzet, eski mebus Servet Bey, Hasan Hüsnü Bey, Ali Şükrü Bey, Vakfıkebir ceza reisi Ali Rıza Efendi, Hüseyin Kaptanzâde Yusuf Ziya Efendi, Sarızâde Ömer Efendi(bk.Vakif, 17 Aralık 1919, 759): Akçabaat, Sürmene ve Of kazalarında ise Mülkiye Mektebi muallimlerinden Hasan Bey'le Ali Şükrü, Eşref, Şefik, Hüsrev, Muhtar, Edirne kadısı Süleyman Sırrı Beyler sağlamışlardı(bk.Vakit, 20 Aralık 1919, 762).

(250) Yenigün, 12 Ocak 1920, 297.

(251) Mebuslara, 16-29 Kasım 1919 günlerinde Sivas'ta yapılan kolordu komutanları toplantısında alınan kararlar gereğince bilgi ve talimat verilmişti(bk. Kemal Atatürk, Nutuk, c.I, s.274).

İstikbal gazetesinin verdiği haberlere göre(252), 1919 Kasım ayı sonu ve Aralık ayı başlarında Trabzon'daki işgalden önce kurulup, göç dolayısıyla kapanmış olan Türk Ocağı faaliyete geçirilmiş, Darülelhan'da toplanan eski üyeler tüzük gereğince yönetim, denetleme ve danışma kurullarını seçmişlerdi(253). Aynı gün Darüleytâm'da 340 yetimin sünneti vesilesiyle Vali Haydar Bey'in başkanlığında düzenlenen müsamerede Dürâlelhân Musiki heyeti konser vermiş, Eytâmhaneye bağışlar yapılmıştı. 2 Aralık'ta Vali Haydar ve mevki komutanı Ali Rıza Beyler Aydın Reis gambotuyla teftiş için Rize'ye gitmişlerdi.

1920 yılı başlarında Trabzon Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi İstanbul'daki milli birliği bozucu yayınları Ankara'ya iletmışti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 8 Ocak 1920'de Anadolu'daki bütün heyet'i merkeziyelere çektiği telgrafında bu tarz yazılara karşı dikkatli olunmasını, bu yazıların milli görüş açısından zararlı olduğunun İstanbul Matbuat Cemiyeti'ne bildirilmesini istemişti(254). Yine, Ocak 1920'de Trabzon Valisi Haydar Bey sağlık nedeniyle istifa etmiş(255), yerine Canik Mutasarrıfı

(252) İstikbâl, 3 Aralık 1919, 93.

(253) Yönetim Kurulu: Subaşızâde Münir Pertev-İstikbâl sahibi Faik Ahmet, Mekteb-i Sultani edebiyat ve felsefe muallimi Murat, vilâyet mektubi mümeyyizi Zeynelabidin, Darülmeallimin Müdürü Mustafa Reşit Mülkiye baytarlarından Tahsin, dava vekili Salih Zeki, Danışma Kurulu: Göz Tabibi Fazıl Fevzi Memleket Hastanase Sertabibi Operatör Sabri, Beyanzâde Nail, Denetleme Kurulu: Doktor Abdülvahap Rıza, Nimbıyıkzâde Mahmut Muammer, Mustantik Mustafa Vasfi beylerden oluşmuştu.

(254) Nimet Arsan, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve beyannameleri, s.150: Yücel Özkaya, Milli Mücadele Başlangıcında Basın ve Musatfa Kemal Paşanın Basınla İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 3, Ankara(Temmuz 1985, 884.

(255) Vakıt, 12 Ocak 1920, 785. Bir diğer görüşe göre Haydar Bey Milli Mücadele çabaları konusunda Ali Rıza Paşa Hükümetiyle anlaşmazlığa düştüğü için istifa etmişti(bk.Kâmil Erdeha, Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler, s.189).

Hamit Bey (Kapanıcı)(256) atanmıştı. Hamit Bey, Dahiliye Nezâretinin muktedir bir valiye muhtaç olan Trabzon'a atanmasının uygun görüldüğünü ve cevabının beklendiğini bildiren telgrafına, "Muzdarip vatanın herhangi bir köşesinde hizmete hazırım" cevabını vermişti(257). Hamit Bey, 25 Ocak 1920 12500 kuruş maaşla Trabzon Valiliğine atanmış(258), Dahiliye Nezareti 28 Ocak'ta Hamit Bey'e yerine uygun bir vekil bırakarak süratle Trabzon'a hareketini emretmişti. Ayrıca haydar Bey'e de Hamit Bey'in varışına kadar görevini sürdürmesi bildirilmişti(259).

Ocak 1920 sonlarında Trabzonlular Avrupa'da Türkiye'yi bölmeye ve parçalamaya yönelik faaliyetler karşısında binlerce kişinin katıldığı bir miting düzenlemişler, aldıkları kararları bir telgrafla Hariciye Nezâreti'ne bildirmişlerdi(260). Kararların Barış Konferansına ve millete duyurulmasının istendiği telgrafta özetle şu hususlar ifade edil-

(256) Hamit Bey 1878 yılında Rodos'ta doğdu. Mülkiye'den 1902 yılında mezun oldu. Kaymakamlık, mutasarrıflık ve müsteşarlık görevlerinde bulundu. Damat Ferit Hükümeti kurulunca(4 Mart 1919) açığa çıkarıldı. Mustafa Kemal Haşa Samsun'a çıktığında, onun girişimiyle atandığı Canik mutasarrıflığına 28 Mayıs 1919'da başladı(bk.Kâmil Erdeha aynı eser, s.189 vd.). En muktedir ve namuslu idarecilerden olan Hamit Bey, uzun süre Mülkiye Teftiş Heyeti Başkanlığında bulunmuş, güç bir zamanda Samsun Mutasarrıflığını kabul ederek, orada çevrilen entrikaların önünü almayı başarmıştı(bk.Vakit 27 Ocak 1920, 798). Hamit Bey'in geniş bir biyografisi için bk.Hayri Orhun, Celâl Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kâzım Atakul, Meşhur Valiler, 1969, s.391 vd.: ayrıca bk.Feridun Kandemir, Milli Mücadele'de Valiler, Tarih Konuşuyor, c.VIII, sayı: 53, İstanbul (Haziran 1968), s.3736 vd.

(257) Kâmil Erdeha, aynı eser, s.191.

(258) Hayri Orhun, ..., Meşhur Valiler, s.393.

(259) Vakit, 29 Ocak 1920, 800.

(260) Birer sureti Amerikan Senatosuna, Paris'teki Barış Konferansına, İstanbul'daki İngiliz, Fransız, İtalya ve Amerika fekalade siyasi temsilcileriyle, İspanya, Hollanda ve Danimarka elçiliklerine gönderilen ve Trabzon'daki önemli kuruluş ve daire başkanlarının imzalarını taşıyan telgraf metni için bk.ek-23. bir suretinin de Meclis-i Mebusan'a gönderildiğine dair bk.Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s.55.

mişti; Avrupadaki bazı siyasi ricâlin her köşesi Türk olan, her tarafı İslâm abidesi taşıyan İstanbul'u Türk egemenliğinden ayırmaya yönelik tasarımları nefret ve lanetle reddedilmişti. Wilson Prensipleri Türklerin yaşadığı topraklarda milletimizin egemenlik hakkının ihlâl edilemeyeceğini açıkça gösterdiğine, bu husus mütâreke ile Müttefik Devletlerce de kabul edildiğine göre, ezici çoğunluğu Türk olan bütün Anadolu, İzmir, Adana, Doğu ve Batı Trakya Osmanlı egemenliğinden ayrılarak milli ve siyasi birliğimiz bozulamazdı. İstanbul'u ve bütün Anadolu'yu Türk egemenliğinden çıkaracak herhangi bir çözüm, Türk ve Müslüman milletin gaddarcasına parçalandığını gösterecek mahiyette olduğundan, Doğu'da barışa ebediyen veda edilecek, Türkleri yeni ve yüce bir savaşı başlatmak zorunda bırakacaktı. Ayrıca, Doğu Vilâyetleri mebuslarınca yayımlanan bir bildiri(261), "Ermeni mezâliminin beşeriyetin yüzünü karartacak, dünyada işitilmemiş derecede olduğu malûm bulunurken, Sulh Konferansı Vilâyet-ı Şarkıyyeyi Ermenistan yapmaya karar vermekle, oralarını birer İslâm mezâbahasını yapmak mı istiyor?" denildikten sonra, Doğu vilâyetleri halkının konferansın vereceği kararları büyük bir ümitle beklediği ifade edilmişti.

1920 yılının başlarında Trabzon'da karşılaşılan sorunlardan biri de uzun zamandır maaşlarını alamayan kamu görevlilerinin güç durumda kalmalarıydı. Maarif Nezâreti'nin Trabzon vilâyetinde maaşlarını alamayan öğretmenler için tahsis ettiği 2.429.452 kuruş, 1919 yılı başından bu yana olan alacakların ödenmesine yetmemişti(262). Bunun üzerine Maarif Nezâreti Trabzon Vilâyetine 539.102 kuruş daha göndermiş; Maliye Nezâreti de Nafia Nezâreti'ne maaşlarını alamayan memurlar için bir miktar para tahsis etmişti.

(261) İkdâm, 2 Mart 1920, 8282, 4 Mart 1920, 8284.

(262) Vakıf, 21 Şubat 1920, 823.

Diğer taraftan, Trabzon Valiliğine atanmış olan Hamit Bey Samsun'dan İtalyan bandıralı Loyd Triestino vapuruyla ayrılmış, Ordu'da Milli Mücadele bayrağını ilk çekenlerden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Furtunazâde Yusuf Bey ve eşraf ve tüccarlarından oluşan bir topluluk tarafından karşılanmıştı(263). Hamit Bey, burada kendisini ziyarete gelen Ordu Rum Metropoliti ve iki Rum tüccarıyla başbaşa bir görüşme de yapmıştı. Yolculuğunu, o sırada Rize mutasarrıflığına atanmış olan Faik Bey'le (Günday) birlikte yapan Hamit Bey Giresun'da Topal Osman ve adamları tarafından karşılanmış, burada bulunduğu sırada kaymakam vekilliği görevinden azletmişti(264). Hamit Bey 17 Şubat 1920'de Trabzon Valiliği görevine başlamış(265), öncelikle asayiş konusunu ele almıştı. İstikbâl gazetesinden(266) alınmış bir habere göre(267), Hamit Bey, beraberinde Nizamiye Alay Komutanı Ali Rıza Bey olduğu halde vilâyet maiyetine memur bir gambotla (Aydın Reis) Sürmene'ye gitmiş, asayiş bakımından başarılı sonuçlar almıştı. Sürmene'de aralarında yıllardan beri düşmanlık bulunan Bazoğullarıyla Kalfaoğullarını barıştırmış, barışma sonucunda Bazoğlu Kibar Ağa'nın katili olan Miktaf hükümete teslim edilmişti. Vali'nin merhametine sığınanların sayısı 130 kişiydi. Bulancak'ta iki aile arasındaki düşman-

- (263) Süleyman Yatak, Ahmet Faik Günday'ın Hayat ve Hatıraları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1986, s.4-5.
- (264) Faik Bey'in hatıralarında: Hamit Bey'in Topal Osman Ağa hakkında ileri geri konuşup Giresun'a çıkmayacağını, Osman Ağa'yı kabul etmeyeceğini söylediğini; ancak, Osman Ağa'nın 30-40 kayıktaki yüzlerce adamıyla vapura gelmesi üzerine karşılamak zorunda kaldığını, kaymakam vekili genci günahsız yere azlettiğini nakletmekteydi(bk.Süleyman Yatak,a.g.e., s.5-6).
- (265) Kâmil Erdeha, aynı eser, s.191.
- (266) Gazete, 1919 yılında bir İslâm matbaasının bulunmadığı Trabzon'da (bk.Atese Arşivi.K.325,D.(7)-14,F.68)Rum matbaasında basılırken, 1920 yılının ilk günlerinde kendi matbaasında basılmaya başlanmıştı(bk.matbaasında basılmaya başlanmıştı(bk.Ömer Sami Coşar, Milli Mücadele Basını, s.221).
- (267) Vakit, 22 Mart 1920, 853.

lık da aynı şekilde giderilmişti(268). Yine, Yomra'nın meşhur şakilerinden Şatıroğlu'da Valiye teslim olacağını bildirmiş, Ordu'dan da aynı yolda başvurular olmuştu. Hamit Bey, ayrıca Dahiliye Nezâreti'ne vilayetteki gayrimüslümlerle ilgili bir rapor göndermişti. 4 Mart 1920 tarihli olan bu rapor(269), Ocak 1920 başından Şubat sonuna kadar cereyan etmiş gayrimüslimlere ait zâbıta olaylarını kapsamaktaydı. Rapora göre, 9 Şubat'ta Giresun'da Seytan- oğlu İlyâ'nın velime cemiyetine(270) katılan Ünyeli Hacı Kapudan, kiliseye gidildiği sırada düğüncülerin ateşlediği silâhlardan birinin mermisiyle ölmüştü. Fail olan Hürrem yakalanmış ve tevkif edilmişti. 19 Şubat'ta Giresun'un Ebdel Köyünden Katarasoğlu İstefan, aynı köyden Çaydaroğlu Dimitraki tarafından öldürülmüş, firarda olan katilin aranmasına başlanılmıştı. 22 Şubat'da Trabzon'da oturan Ermeni milletinden Davit, Erzincanlı Artvin tarafından kurşunlanarak öldürülmüştü. Aynı günlerde Trabzon'da zehirlenme olaylarına rastlanmış, bunun sanayide kullanılmak üzere Amerika'dan gönderilen ispirotoların içki yapımında kullanılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştı. Hamit Bey, nümüneler aldirmek suretiyle zehirli olan ve olmayan ispirotoların ayrılmasını sağlamış, sağlığa zararlı olanların sanayide kullanılması, olmayanların serbest bırakılması kararlaştırılmıştı(271).

Trabzon ve yöresindeki siyasi duruma gelince, Padişah bildirisi ve ardından Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması Saltanat'a bağlılık belirtilerinin yeniden doğma-

- (268) Trabzon'da çıkan İkbâl Gazetesinin haberine göre, Hamit Bey'in göreve başlamasından önce Kara İbrahim-oğlu Şükrü'nün avanesinden Goloğulları namındaki şerirler, adamlarıyla birlikte Bulancak nahiye merkezini basarak birkaç kişiyi yaralayıp öldürmüşler, birlikte götürdükleri Nahiye Müdürünü daha sonra serbest bırakmışlardı(bk.Alemdâr, 10Şubat 1920, 420-2720).
- (269) Vakit, 8 Mart 1920, 839; Yenigün, 8 Mart 1920, 353.
- (270) Düğün ziyafeti.
- (271) Akşam, 12 Nisan 1920, 562.

sına yol açmıştı. Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Mart 1920 tarihli bildirisi(272) yörede fazlasıyla etkili olmuş, Trabzonlular Meclis-i Mebusan'ı adeta telgraf yağmuruna tutmuşlardı(273). Ancak, İngilizlerin 16 Mart 1920'de İstanbul'ı işgali, Trabzon önündeki bir İngiliz filosunun gözdağı vermek amacıyla giriştiği hareketler endişe uyandırmıştı. Bu yüzden Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa'nın B.M.M.seçimlerinin yapılmasına dair 19 Mart 1920 tarihli genelgesi Trabzon'da tereddütle karşılanmıştı(274). Fetvahenede toplanan Trabzon eşrafı Vali Hamit Bey'e giderek İngilizlerin yeni bir müdahalesini çabuklaştırması ihtimaline karşılık seçimlerin ertelenmesini istemişler, onların bu görüşüne Hamet Bey de katılmıştı(275). Hamit Bey Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, "Pek heyecanlı olan sahillerde" durumun seçimlere

- (272) Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifasından sonra, yerine milli isteklere uygun bir hükümetin kurulabilmesi için yayınlanmıştı(bk.Kemal Atatürk, Nutuk, c.I, s. 399).
- (273) Trabzon ve yöresinden Meclis-i Mebusan'a telgraf çeken kuruluş ve kişilerin adları için bk.Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s.307 vd.
- (274) Kemal Atatürk, Nutuk, c.I, s.427.
- (275) Hayri Orhun,.., Meşhur Valiler, s.431, Vali Hamit Bey'in görüştüğü İzzet Bey, müftü, Nemlizedelerden birkaçı ve Meclis-i idarenin diğer önemli bir bölümü seçimlere karşıydılar. Ayrıca, anlaşılan olaylı geçen Meclis-i Mebusan seçimleri de dedikoduları yol açmıştı(bk.H.T.V.D., sayı: 26, 188 sayılı Ordu Dergisi eki, Ankara(Aralık 1958), ves.683). 17 Nisan 1920 günü Trabzon'dan İstanbul'a gelen eşraftan Necip Bey, Alemdar muharririne, Trabzon'da Kuvay-ı Milliye'ye karşı olanların Hükümetin Kuvay-ı Milliye aleyhindeki beyannamesini öğrenir öğrenmez Kuvay-ı Milliye rüesâsıyla Vali Hamit Bey'i tevfiik ettikleri şeklinde asılsız şeyler anlatmış, aynı hafta içinde vilayet namına Padişah'a bağlılıklarını arz etmek üzere İstanbul'a bir heyetin gönderilmesinin kararlaştırıldığını ifade etmişti(bk.Alemdar, 18 Nisan 1920, 486-2786).

elverişli olmadığını bildirmişti(276). III. Tümen Komutanı Rüştü Bey de XV, Kolordu'ya gönderdiği 20 Mart 1920 tarihli telgrafta; yeni seçimlerin şu buhranlı zamanda yeni bir mücadele ve muhalefete kapı açacağını, Müdafaa-i Hukuk heyetlerince seçliecek gereği kadar üyenin Ankara'ya gönderilerek Temsil Heyeti üye sayısının bu şekilde artırılması görüşünü belirtmişti(277). Oysa, Trabzon gibi önemli bir merkezde seçimlerin yapılmaması, dolayısıyla Trabzon'un B.M.M.'ne temsilci göndermemesi düşman tarafından bir zayıflık belirtisi olarak değerlendirilecekti. Bu sebeple Temsil Heyeti bu konu üzerinde önemle durarak, seçimlerin yapılabilmesini sağlamak amacıyla Kazım Karabekir Paşa nezdinde girişimlerde bulunmuştu(278). Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa vali ve tümen komutanına, Trabzon Vilâyetinin diğer sancaklarında seçimlerin bitirilmesine rağmen, Trabzon'un gecikmesinin kendisini milletin ve memleketin selameti için şiddet tedbirlerine başvurmak zorunda bırakacağını bildirmiş ve böylece Trabzon seçimlerini başlatmıştı(279). Yapılan seçimler sonucunda Vali Hamit Bey, Nemlizade Sabri Bey, Eyübzade İzzet Bey,

(276) H.T.V.D., sayı: 26, ves.680.

(277) H.T.V.D., sayı: 26, ves.670.

(278) Temsil Heyeti'nin bu konuda Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 26 ve 31 Mart tarihli şifrelerde gecikmenin sorumlusu olarak Hamit Bey gösterilmişti(bk.H.T.V.D., sayı: 26, ses680,686, Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz,s.545.

(279) Kazım Karabekir Paşa, Hamit Bey'e bu son kesin emrinden(bk.H.T.V.D.,sayı: 26,ves.688,Kâzım Karabekir, aynı eser,s.545-546) önce de uyarıda bulunmuştu(bk. H.T.V.D., sayı: 26,ves.683). Hamit Bey, hatıralarında, Trabzon'daki durumu Ankara'ya bildirdiğini, İngilizlerden dahilde bir karışıklık çıkmadığı takdirde müdahale etmeyeceklerine dair söz aldıktan sonra Trabzon eşrafına seçimlerin yapılmasının gerekliliğini ısrarla anlattığını; eşrafın, Ankara'ya gidecek mebusların başına geçmeyi kabul etmesi halinde seçimlerin yapılmasına razı olacaklarını bildirmeleri üzerine bu teklifi kabul ederek meseleyi hallettiğini nakletmektedir(bk.Hayri Orhun,..., Meşhur Valiler, s.431).

Alaybeyzade Faik Efendi ve Recai Bey mebus olarak seçilmişlerdi. Hamit Bey Trabzon'daki durumun önemi dolayısıyla B.M.M.in 1 Mayıs 1920 tarihli oturumunda izinli sayılmıştır(280), gerek kendisinin gerekse gerekse Faik Efendi ve Recai Bey'in mazbataları 19 Mayıs 1920 tarihli oturumda kabul edilmişti(281). Faik Efendi Sivas istinaf eski ceza reisi, Recai Bey bahriye kıdemli yüzbaşısı olup, her üç mebus da memuriyetten gelmişti(282. Sabri Bey mebusluktan istifa etmişti(283). İzzet Bey ise Ankara yolculuğu sırasında Çarşamba civarında öldürülmüştü(284). Faik Efendi de bir süre sonra mebusluktan istifa etmiş ve Temyiz mahkemesi üyeliğini tercih etmişti(285).

(280) T.B.M.M.Zabıt Ceridesi,c.1,3. baskı, Ankara 1959,s.156.

(281) Aynı ceride, s.341.

(282)T.B.M.M.Zabıt Ceridesi,c.II,2.baskı,Ankara 1940, s. 291 vd.

(283) Nemlizade Sabri Bey meclise gönderdiği istifa dilekcesinde, geçirdiği cerahi bir müdahaleden kaynaklanan rahatsızlığının devam etmesi, Ankara'ya gidişine engel olması yüzünden görevden affını istemi, 23 Eylül 1920 günü hem mazbatasını onaylanmış, hem de istifası kabul edilmişti(bk.T.B.M.M.Zabıt Ceridesi, c.IV, 2.Baskı, Ankara 1942, s.253).

(284) İzzet Bey'le birlikte Gümüşhane mebusu Ziya Bey'in de şehit edildiği olay, adı bir soygunculuk olayıydı. Trabzon ve Samsun önündeki İngiliz donanmasından sakınarak karadan yollarına devam eden yedi kişilik kafile yolda Çarşamba'dan Samsun'a dönecek tüccarların parasını almak için kurulmuş bir eşkiya pususuna düşmüşlerdi. Kafile, bunları Pontus çeteleri zannederek eşkiyaya ateşle karşılık vermiş,müsademe sonucunda İzzet ve Ziya Beyler şehit düşmüşlerdi. Soyguncular, kafilenin Ankara'ya giden B.M.M.Üyeleri olduğunu öğrendiklerinde üzülmüşler, sağ kalan beş kişinin üzerindeki paraları almadan orman içinde kaybolmuşlardı(bk.T.B.M.M.Zabıt Ceridesi, c.III, 2.baskı, Ankara 1941, s.99). İzzet ve Ziya Beylerin şehit edilmesi Trabzon'da büyük üzüntü ve tepki yaratmış, cenazeleri 8 Mayıs'ta defnedilmişti(bk.Trabzon Müdafaa-i Hukuk Reisi Ahmet imzasıyla B.M.M.Başkanlığına çekilen telgraf: T.B.M.M.Zabıt Ceridesi, c.I, s.279, Kâzım Karabekir, aynı eser, s.665, olayla ilgili olarak tutulmuş tutanak sureti için: Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet,ek-7, s.353-357). Daha sonra İzzet ve Ziya Beylerin katillerinden Cemal ve Salih sağ, Hüseyin ise ölü olarak ele geçirilmişti(bk.XV.Kolordu Komutanı İsmail imzasıyla

Sonuç olarak Eylül 1919'a kadar olan dönemde Trabzon ve yöresinin Milli Mücadele hareketiyle bütünleşmesini engelleyen önemli faktörün Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'in tutumundan kaynaklandığı anlaşılmıştı. Bunun en anlamlı belirtilerinden biri, Trabzon'da Erzurum Kongresi sonrasında başlayan muhalefetin İstanbul'dan yeni talimatlar aldığı anlaşılan Mehmet Galip Bey'in döndüğü günlere rastlamış olmasıydı. Zira, Trabzonluların toplanmasına öncülük ettikleri ve yönetimine katıldıkları Erzurum Kongresi'ne muhalefet etmelerinin anlaşılabilir başka bir nedeni olamazdı. Trabzon'da Sivas Kongresi'ne karşı daha geniş boyutlar kazanan muhalefet, Mehmet Galip Bey'in tevfiğiyle sona ermişti. Bundan sonra Sivas Kongresi'nin Damat Ferit Hükümetine karşı başlattığı harekete Trabzon da katılmıştı. Trabzon'da B.M.M.seçimlerinin tereddütlerle karşılanması ve seçimlerin zamanında yapılamaması bir sorun olarak ortaya çıkmış, bu durum Temsil Heyeti'nin konunun üzerinde önemle durmasına neden olmuştu. Temsil Heyeti'nin Vali Hamit Bey'in etkisini yordduğu, ancak büyük ölçüde işgal endişesinden ve İngiliz baskısından kaynaklanmış görünen bu sorun seçimlerin yapılmasıyla halledilmişti.

Buraya kadar bölgenin idari ve siyasi durumu hakkında yaptığımız açıklamalardan sonra, şimdi de aynı dönem içinde Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin faaliyetlerine yer vereceğiz.

Sadrızam Damat Ferit Paşa İzmir'in işgali üzerine Yıldız Sarayında "Saltanat Şurası" adıyla sadece istişari

B.M.M.Başkanlığına çekilen telgraf: T.B.M.M.Zabıt Ceridesi, c.VIII, 2. baskı, Ankara 1945, s.81). İstikbâl Gazetesi, III.Tümen Komutanlığının XV. Kordulu Komutanlığına atfen mebusların katili olarak Hafız Çavuş ve arkadaşı Laz Hüseyin'in ölü olarak ele geçirildiğini bildirildiğini yazmıştı (bkz.25 Mart 1921, 259), ayrıca bk.Vakit, 10 Nisan 1921, 1199.

(285) T.B.M.M.Zabıt Ceridesi, c.IV, s.452.

yetkileri olan bir meclis toplamayı kararlaştırdığında, bu mecliste Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (286)'nden de iki temsilciye yer verilmişti(287). Cemiyetin daha önce İstanbul'a gönderdiği üç kişilik heyetten Ömer Fevzi Bey, 26 Mayıs 1919'da toplanan Saltanat Şurasında yaptığı konuşmada millet iradesine dayanan bir şura ve bu kurulun içinden doğacak bir hükümet fikrini savunmuştu(288). Bilindiği gibi Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti İzmir'in işgali üzerine 22 Mayıs 1919'da topladığı II.Kongresi'nde silahlı mücadeleye girişmeyi ve bütün Doğu Anadolu'yu temsil edecek daha geniş bir kongre toplamayı kararlaştırmış(289), bu konuda Erzurum'u da teşvik etmeye başlamıştı(290). Sonuçta, 30 Mayıs 1919 günü Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Kongre Heyetiyle merkezi İstanbul'da bulunan Vilayet-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi Doğu illerinin birliğinin sağlanması ve bu amaçla bir kongrenin

(286) Belgede, adı Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti olarak geçmektedir.

(287) Mithat Sertoğlu, Mütareke Devrinde Saltanat Şurası ve Milli Şura Hazırlıkları, B.T.T.D., sayı: 22, İstanbul(Temmuz 1969), 30.

(288) Saltanat Şurasında milletin sesini tenkitçi ve gerçekçi bir üslupla dile getiren bu güzel konuşmanın tam metni için bk.Mithat Sertoğlu, Mütareke Devrinde Saltanat Şurası ve Milli Şura Hazırlıkları(II), B.T.T.D.,sayı: 23, İstanbul(Ağustos 1969), 51-52, ayrıca bk.Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi,s.46-47. Kadirbeyoğlu Zeki Bey hatıra notlarında: Trabzon Kongresi'nin İstanbul'a gönderdiği heyet üyelerinden Ömer Fevzi'nin Saltanat Şurasına kendi başına katıldığını, Amerikan mümessilliğine başvurarak Amerikan mandaterliğini istemesi üzerine Amerikan mümessilinin Trabzon'a geldiğini, bunun üzerine İstanbul'a çekilen bir telgrafla heyetin görevinin sona erdiğinin bildirildiğini nakletmektedir(bk.Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, ek-10, s.173-174). İstanbul'a gönderilen heyetin yetkilerini aşan davranışları üzerine, heyete, görevinin sona erdiğinin bildirildiğini daha önce kaydetmiştik(bk.s.1047.

(289) Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, s.42.

(290) Cevat Dursunoğlu, a.g.e., s.43.

toplantısı konusunda birbirlerine karşılıklı telgraflar çekmişlerdi(291). Her iki cemiyetin güzel bir tesadüfle birbirlerinden habersiz (292) bir şekilde aynı günde ve aynı amaçlarla çektikleri bu telgraflar, Doğu illerinin birliğini sağlayan Erzurum Kongresi'ni hazırlamış, milli birlik ve beraberliğin sağlanmasında önemli bir adım teşkil etmişti. Her iki cemiyetin telgraflarının birbirlerine ulaşmalarından sonra, aynı gün Erzurum'dan Trabzon'a çekilen ikinci bir telgrafta(293):"Artık mukadderatımız gibi amal ve mesaimiz de birdir." denilerek Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin önerisine tamamen iştirak edildiği bildirilmişti.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti(294) Paris Barış Konferansına gönderilecek heyetin belirlenmesi üzerine, 3 Haziran 1919'da diğer bazı kuruluşlarla bir-

- (291) Telgraf metinleri için bk.Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.39-41: Fahrettin Kırzioğlu, Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin ilk Günü, B.T. T.D., Sayı: 35, s.15-18, Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.52-53, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum'dan başka, aynı amaçla Van, Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine de telgraflar çekmiş ve çekilen telgraflara heyecanlı cevaplar gelmişti(bk.Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.507.).
- (292) Bu husus telgraf metinlerinden anlaşılacağı gibi, Hoca Raif Efendi'nin Erzurum Kongresi'ni açış nutkunda da açıkça ifade edilmiştir(bk.Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.13).
- (293) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.41; Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.54.
- (294) "Trabzon Cemiyeti adına Hüseyin" ifadesinden (bk. Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, 3.baskı, Ankara 1978, s.225, Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, s.370), cemiyetin tavır ve tutumuyla kurucuları arasında Hüseyin adını taşıyan iki mensubunun oluşundan dolayı telgrafı çeken cemiyetin Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti olduğundan şüphe etmedik.

likte Padişah Vahdettin'i kızdıran bir telgraf çekmiş, telgrafta, milli iradenin gözönünde tutulmayıp adı duyulan kimselerin gönderilmesinde ısrar edilmesi halinde ülke için ağır sonuçlar doğacağı bildirilmişti(295). Cemiyet yine Haziran ayı içinde Padişah ve Sadarete iki ayrı telgraf çekmiş(296): Padişah'a çekilen telgrafta, Paris Barış Konferansında milleti küçültecek bir kararın kabul edilemeyeceği; Padişah'tan Fatih ve Sultan Selim'den beklenen kahramanlığı bekledikleri; geleceği ref edilmiş bir taca tenezzül etmeyeceğine inandıkları belirtilmişti. Sadarete gönderdikleri telgrafta ise, Paris Barış Konferansında Hükümetin bağımsızlık dışında hiçbir kayıt ile bağlı olmayacağını açıklanmasını, çoğunluğun hukukunun feda edilemeyeceğinin dünyaya ilan edilmesini, millet ve memleket için onaylanmayacak bir senedin ve kendileriyle ilgili alınacak bir kararın kabul edilemeyeceğini bildirmişlerdi.

Paris Barış Konferansı nezdinde Osmanlı delegesi olarak atanan Damat Ferit Paşa 6 Haziran 1919'da Paris'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmış, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti üyesi Ömer Fevzi Bey 14 Haziran'da Paris'e hareket edecek olan diğer delege Tevfik Paşa'ya Trabzon'un tarihi ve milli haklarına dair bir muhtıra sunmuştu(297). Muhtıradaki, Trabzon'a ait milli hakların savunulması konusunda murahhas heyetine, özellikle Tevfik Paşa'nın şahsına duyulan güven vurgulandıktan sonra, Trabzon Vilayetinin Türk ve Müslüman olduğu gerçeği gerek nüfus, gerekse tarihi delillere dayanılarak ortaya konuyor, Rumların bölgede hiçbir zaman çoğunluk ve bağımsızlık iddia etmelerine imkan bulunmadığı ifade ediliyordu. Yine, Rumların tarihte bölgede ciddi bir varlık gösteremedikleri, Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra da dini ve milli serbestliğe sahip oldukları, iktisadi gelişmeye Müslümanlardan çok fırsat

(295) Sina Akşin, aynı eser, s.370.

(296) Ergün Aybars telgrafın tarihini 7 Haziran(bk.aynı eser,s.163);İzzet Öztoprak 27 Haziran olarak vermiştir(bk.aynı eser,s.347).

(297) Muhtıra metni için bk.Ek-9.

buldukları belirtilmiş, Venizelos'un barış konferansındaki amacına ve Trabzon'un Ermenistan için bir mahreç ittihaz edilmek istenmesinin gerçek anlamına değinilerek, Trabzonluların Türk ve İslâm yurdu olarak kalma konusundaki azim ve kararlılıkları dile getirilmişti.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyeti, görüldüğü gibi, bir taraftan düşmanın emrivakileri karşısında aciz kalan Padişah ve Sadrazamı, barış konferansına Türkiye'nin haklarını savunmak için gitmek üzere olan Tefvik Paşa'yı uyarmaya çalışırken, diğer taraftan Erzurum Kongresiyle ilgili hazırlıklarını sürdürmekteydi. Of, Sürmene, Akçaabat, Vakfıkebir, Tirebolu, Giresun ve Ordu'dan seçilen delegeler, merkez delegeleriyle birlikte yola çıkmak üzere Trabzon'da toplanmışlardı. Cemiyet Başkanı Hacı Ahmet Efendi konuk delegelerle ilgilenmiş, kendilerini Vali Mehmet Galip Bey'le tanıştırmıştı. Giresun delegeleri Doktor Ali Naci Bey(Duyduk) ile mühendis İbrahim Hamdi Bey'i valinin evine götürdüğü sırada Mehmet Galip Bey sözü Erzurum Kongresi'ne getirerek, büyük kuvvetlere sahip İtilâf Devletlerine karşı girilen böyle bir teşebbüsün faydalı olamayacağı anlamında bir konuşma yapmıştı(298). Öğrenimini İngiltere'de yapmış olan İbrahim Hamdi Bey, İngilizleri iyi tanıdığını, karşılarında birlik ve beraberlik halinde görecekları toplulukların etkisinde kalaak bir karaktere sahip olduklarını belirtmişti. Bunun üzerine Mehmet Galip Bey delegelere başarılar dilemiş, Musatfa Kemal Paşa'ya saygılarının iletilmesini istemişti(299). Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Trabzon'a toplanan delegeler (300) 5 Temmuz 1919 günü yola çıkmışlar, eski mebuslardan Servet Bey'in konuşmasını takiben fevkalade bir törenle

(298) Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.67.

(299) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.67.

(300) Erzurum Kongresi'nde Trabzon Vilayeti'ni temsil eden delege listeleri için bk.Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c.I, s.79; Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s.111-112; Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ek-10, s.179-180; Erzurum Kongresi'nin 60.Yıldönümüne Armağan, yay. haz.Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği, Erzurum 1979, s.14-16.

uğurlanmışlardı(301). Delegelerin yollukları cemiyet tarafından ödenmişti(302). Trabzon delegelerinin etkin bir rol oynadığı Erzurum Kongresi'nde Kongreye kimin başkan olacağı meselesinden doğan ihtilaf, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığa seçilmesiyle giderilmiş, Trabzonluların kongreye katılma şartı olarak öne sürdükleri Erzurum'daki Vilayat-ı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki merkezle ilişkisini kesmesi isteği uzlaşmayla sonuçlanmıştı(303). Erzurum Kongresi'nde Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti delegelerinden bir bölümünün Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e karşı tutumları pek sıcak olmamıştı. Bunda Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'in evvelce belirttiğimiz tutumunun da rol oynadığı şüphesizdi. Kongrenin çalışmalarını sürdürdüğü 4 Ağustos'ta Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti merkezinden iki üye Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdikleri mektupta, Hükümetten habersiz yapılan teşkilatın barışa engel olduğunu, kongrenin, Hükümeti işbirliği yapacağına dair ikna etmesi ve delegeler göndermesi gerektiğini Mustafa Kemal Paşa Kongreye başkanlık ettikçe Hükümetle uzlaşmanın mümkün olmayacağını ifade etmişler; kongrenin başka bir başkan seçmesini ve İstanbul'a bu güzel amaçlarının kötü yoruma meydan vermeden bildirilmesini istemişlerdi(304). Kongreye Sürmene delegesi olarak

(301) Vakıf, 17 Temmuz 1919, 617.

(302) Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Ankara, 1974, s.162.

(303) Bulunan çözüme göre, Erzurum şubesi İstanbul'daki merkezine kongrenin başka illerin de katılımıyla genel bir nitelik aldığını bildirecek, genel merkez adına Mustafa Kemal Paşa'ya söz ve ay hakkı ve yetkisi verilmesini isteyecekti. Bu konuda genel merkeze telgraf çekilecek cevabı beklenmeyecekti(bk. Mahmut Goloğlu, aynı eser, s.71; Cevat Durusunoğlu, aynı eser, s.103-104).

(304) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.101.

katılan Ömer Fevzi Bey(305)'in, "Kışlaları kapatalım. Askerleri kâmilten terhis edelim Sulh içinde yaşamanın şartlarını hazırlayalım ve gereğinde askerî hizmetleri milis teşkilâtı kurarak ona tevdi edelim" sözleri(306) tepkilere yol açmış, Ali Naci, İbrahim Hamdi ve Yusuf Ziya Beylerle birlikte Kongre başkanlığına verdiği, ekinde 22 maddelik bir programın bulunduğu önerge de reddedilmiştir(307).

Trabzon Muhafaza-i İHukuk-ı Milliye Cemiyeti bazı delegelerinin tepkilere yol açan tutumlarına rağmen, Erzurum Kongresi'nden beklediği sonuçları almış bulunmaktaydı. Kongre sonunda yayınlanan beyannamede(308), doğrudan Trabzon'u da tehdit eden Rum ve Ermeni tehlikesine yer verilmiş, alınan kararlarda Trabzon Vilâyeti ve Canik sancağıyla Şark vilâyetlerinin ve bu saha içindeki bağımsız sancakların birbirlerinden ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmaz bir bütün olduğu (md.1), her türlü işgal ve müdahale Rumluk ve Ermenilik teşkili amacına yöneltilmiş sayılacağından birlikte savunma ve karşı koyma esasının kabul edildiği (md.3) belirtilmişti. Cemiyetin delegelerinden İzzet ve Servet Beyler kongrenin seçtiği dokuz kişilik Temsil Heyeti'nde yer almışlardı(309). Ancak her ikisi de kongre biter bitmez birer mazeretle Trabzon'a dönmüşler, evvelce belirttiğimiz gibi, Mustafa Kemal Haşanın davetine rağmen Sivas Kongresi'ne katılmamışlardı. Ömer Fevzi Bey'le Giresun delegeleri Ali Naci ve İbrahim Hamdi Beyler diğer ar-

(305) Mustafa Kemal Paşa evvelce faaliyetlerine yer verdiğimiz Ömer Fevzi Bey hakkındaki kanaatini şöyle ifade etmiştir: "Düşman casusu olup nasılsa Trabzon Vilâyeti dahilinde bir yerden kendini kongreye muvafak tayin ettirip gelen Ömer Fevzi Bey"(bk.Nutuk, C.I, s.68).

(306) Ömer Sami Coşar, İstiklâl Harbi Gazetesi, 1 Ağustos 1919, 70; Mazhar Müfit Kansu aynı eser, s.103-104.

(307) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.92-93.

(3x8) Beyanname sureti için bk.Kâzım Karabekir, aynı eser, s.104-106.

(109) Nutuk, c.I, s.67.

kadaşlarından ayrılarak Bayburt üzerinden Sürmene'ye inmeyi kararlaştırmışlardı. Zirâ, kongredeki tutumlarından dolayı Torul-Maçka bölgesinde olduğu duyulan tümen komutanı Halit Bey'in kendilerine bir kötülük yapmasından endişe etmişlerdi. Kendilerine Ömer Fevzi Bey'in kayın babası ve merkez delegesi Abanozzâde Hüseyin Efendi de katılmıştı. Sürmene'ye gitmelerinin nedeni Hüseyin Efendi'nin oğlu ve Ömer Fevzi Bey'in kayın biraderi olan kaymakam Selâhattin Abanozoğlu'nun yollarda güvenlik tedbirleri aldirmiş olmasıydı(310).

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Erzurum Kongresinin milli cıvdandan doğan cemiyetleri "Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" ünvanıyla adlandırmasından sonra, Sivas Kongresi'ni takiben, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin bir şubesi haline gelmişti.

a) Atatürk'e Karşı Muhalefet

Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin bazı a'zaları, Erzurum Kongresi'nden millî mücâdelenin önderliğini üst tabakaya kaptırınca, bundan büyük gocunma duymuş, başlatma şerefini kazandıkları millî mücâdeleye zaman zaman ters düşmüşlerdir(311).

Bunun yanında, cemiyet a'zaları Erzurum'da iken Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey, ilçeleri gezerek bazı menfi telkinlerde bulunmuş, İstanbul'a giderek Dahiliye Nazırı Adil Bey'le görüşmüş, dönüşünde de 31 Temmuz 1919'de düzenlediği çay toplantısında hoşça gitmeyecek konuşmalar yapmıştır(312). Kâzım Karabekir, Mehmet Galip Bey için

(310) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.116.

(311) Kâmil Erdeha, a.g.e., s.177.

(312) Kâmil Erdeha, a.g.e., s.180; Kâzım Karabekir, a.g.e., s.101.

Padişah'ın ve İstanbul Hükümeti'nin bir bendesidir." ifadesini kullanmıştır(313).

Trabzon'lu murahhaslar, Erzurum Kongresi'nin ertelenmesini fırsat bilerek, aralarında toplantılar yapmaya başlamışlardı. İlk konu, kongre başkanlığına kimin getirileceği meselesi idi. Erzurum'a gittiklerinde, Mustafa Kemâl'in kongreye delege olarak gireceğini ve başkanlığa getirileceğini duymuşlardı. Trabzon'un Sürmene Murahhası Ömer Fevzi, Giresun Murahhası Ali Naci ve bazıları, kongrenin başkanlığına tanınmış bir komutanın getirilmesinin yurt dışında kötü yankılar yapacağını, yine bir kişinin peşinden gidildiği şeklinde yorumlanacağını, buna kesinlikle karşı olduklarını, tüm vilâyet murahhaslarının, kendi aralarından birini başkan seçmeleri gerektiğini ileri sürüyorlardı.

Başkan vekilliği konusunda ise, muhakkak bir Trabzon murahhasının seçilmesi isteniyordu. İki aday vardı. Biri Trabzon'un Maçka Delegesi İzzet Bey, diğeri Merkez Delegesi Abanozzâde Hüseyin Efendi idi. Bu iki aday kendi aralarında görüşüp anlaşacaklar, hangisinin üzerinde karar kılınırsa onu seçtireceklerdi(314).

Mustafa Kemâl Paşa'nın kongre başkanlığına getirilmesinden doğacak mahsurlar hakkındaki düşünce, delegeler arasında yayılmaya ve taraftar bulmaya başlamıştı. Kimden ve nasıl geldiği bilinmeyen bu cereyan, Mustafa Kemâl ile yakın arkadaşlarını kuşkulandırmıştı. Kâzım Karabekir'e müracaat edildi.

(313) Kâzım Karabekir, a.g.e., s.82.

Eski Dahiliye Nazırlarından Said Efendi'nin oğlu olan Mehmet Galip Bey Galatasaray 'da okumuş, Hariciye Nazırlığında devlet işine girmiş, epeyce zaman sonra Dahiliye Nazırlığına geçip, türlü illerde görev almıştır. Daha sonra Kastamonu Valisi olmuş, oradan da Trabzon'a gitmiştir. Bilgin ve Padişah'a bağlı bir kimse idi. Sonraları valilikten alınmış ve kendisini bilimsel çalışmaya vermiştir. Tarih-i Osmanî Encümeni üyesi olmuş, 1935 yılında ölmüştür. Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.117.

(314) Mahmut Goloğlu, a.g.e., Giresun Murahhası Ali Naci (Duyduk)'nin notlarından, s.157-158.

Bu sırada başkan vekililiğine aday gösterilmek istenen ve her ikisi de Ömer Fevzi Bey'in akrabası olan, Eyüpzâde İzzet Bey ile, Abanozzâde Hüseyin Efendi anlaşamıyorlardı(315).

Trabzon delegeleri yine kongre meseleleri üzerinde görüşmek için yaptıkları bir toplantı sırasında Zeki, İzzet ve Servet Beyler çağrıldılar. Ömer Fevzi ve arkadaşları neden ve niçin çağrıldıklarını sormalarına rağmen, gerçek cevabı alamayınca kuşkulandılar. Nereye ve niçin giderlerse gitsinler, umum Trabzon delegeleri adına konuşma yapmamalarını, buna hakları olmadıklarını söylediler. Zeki, Servet ve İzzet Beyler ise, Kâzım Karabekir tarafından çağrılmışlardı. Gittiler ve Mustafa Kemâl'in başkan seçilmesi hususunda anlaştilar. Fakat bunu Ömer Fevzi ve arkadaşlarına söylemediler(316).

Kongre hazırlıkları bitmek üzereydi. 20 Temmuz'da ortaya çıkan bir usûl ve hukuk anlayışı, yine Trabzon delegelerinin ve bu defa hepsinin birden sert ve şiddetli itirazlarıyla karşılaşmış ve kongrenin toplanmasını ciddi bir şekilde tehlikeye düşürmüştü(317).

Kongrenin ilk günü seçim yapılmasına karar verilince, Ali Naci, Ömer Fevzi, Yusuf Ziya ve bazı murahhaslar buna katılmadılar(318). Fakat büyük çoğunlukla Mustafa Kemâl başkan seçildi. Daha sonra başkanlık kürsüsüne geldiğinde sırtında askerî elbise vardı. Gümüşhane Murahhası Zeki Bey ve Giresun Murahhası İbrahim Hamdi, elbisesini ve göğsündeki kordonu çıkarmasını istediler. Aynı sözleri

(315) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.68.

(316) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.69.

(317) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.70.

(318) Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.158.

söyleyen Erzurum ve Sivas murahhasları da vardı(319).

Kongre devam ederken, murahhaslar arasında hiddet ve nefrede sebep olan değişik bir olay da, Sürmene Murahhası Ömer Fevzi'nin teklifi olmuştu. Orduya lüzum olmadığını, kışlaların kapatılmasını, askerlerin kâmilten terhis edilmesini ve sulh içinde yaşamının şartlarının aranılmasını, gerekirse askerî hizmetleri milis teşkilâtı kurarak, ona tevdi edilmesi fikrini savunmuştu.

Fakat kongre riyaseti çok hiddetlenmişti. Bu teklifin bir bolşeviklik propagandası olduğunu ileri sürerek, Ömer Fevzi'yi kürsüden indirmişlerdi. Açıklama isteme çabalarına rağmen, kongre devamınca bir daha konuşurulmamıştı (320).

(319) Kazım Karabekir, a.g.e.e, s.251; Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.158; Selâhattin Tansel, a.g.e., c.II, s.54.

Ömer Fevzi, genç yaşlarında avukatlık ve gazetecilik yaptı. Erzurum Kongresi'ne Sürmene Murahhası olarak katıldı. Buradaki muhalefetleri sebebiyle Trabzon'da barınamayıp İstanbul'a kaçtı. İçindeki bunalım ve Mustafa Kemâl'e muhalefet etme isteğinden, buradan Balıkesir'e gitti. Kadızâde Hulusî Efendi'nin sahibi olduğu "İrşad" gazetesinin yazı işleri müdürü oldu. Millî mücadeleye muhalefeti yüzünden burada da barınamayıp, tekrar İstanbul'a döndü. Fakat artık millî mücadelecilerin düşmanı idi. Bu yüzden Fransa'ya kaçtı. 1923 yılında Lozan Barış Andlaşması gereğince imzalanan, "sivil tutukluların geri verilmesiyle savaş esirlerinin değiştirilmesine dair Türk-Yunan andlaşması"na ekli protokolün verdiği yetki ile, Hükümetçe, memlekete girmeleri yasaklanan 150 kişilik listeye konulduğundan uzun yıllar vatana dönemedi. Nihayet 1938 yılında çıkarılan 3527 sayılı Af Kanunundan yararlanarak geri döndü. Mallarını satarak İstanbul'a yerleşti ve 1951 yılında orada öldü. Ömer Sami Coşar, a.ge.e., s.46-48-221; Kazım Karabekir, a.g.e, s.168-169; Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.123-125; A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No: 132/19632.

(320) Mazhar Müfit Kansu, a.g.e., s.103; Kazım Karabekir, a.g.e., s.77.

Müzakeresi yapılan nizamname ile, kurulacak hey'et-i temsiliyeye verilecek yetkiler üzerinde de anlaşmazlıklar ve münakaşalar oldu. Ali Naci, İbrahim Hamdi, Dr.Cemil, Ömer Fevzi ve bazıları, siyasî kararların muhakkak kongre veya meclis gibi umumî topluluklar tarafından alınması fikrini savunmuşlar, il ve ilçe başkanlarının, valiler ve kaymakamlardan olmasına da itiraz etmişlerdi(321).

Erzurum Kongresi'nde görüşmeler bitmek üzereydi. Trabzon'un Sürmene, Giresun, Tirebolu delegeleri(Ömer Fevzi, İbrahim Hamdi, Ali Naci, Yusuf Ziya) başkanlığa bir önerge verdiler. Önergenin ilişiginde yirmiiki maddelik bir karşı program tasarısı da vardı(322).

Aslında Erzurum Kongresi'nde muhalafetleriyle tanınmış Trabzon murahhasları, adem-i merkeziyet taraftarı ve İttihatçı aleyhtarı idiler.Çünkü kongrenin son günlerinde sundukları programdan, İngiliz ve Amerikan demokrasisine hayranlık taşıdığını, adem-i merkeziyet fikirlerini benimzediklerini anlamaktayız.

(321) Mahmut Goloğlu, a.g.e.e, s.158-159.

(322) Mahmut Goloğlu, a.g.e.,s.92. Önerge için bk.Mahmut Goloğlu, a.g.e., Ali Naci Bey'in Notlarından, s. 197-200.

Giresun'lu Mühendis İbrahim Hamdi, yöresine dönünce "Işık" gazetesinde, kongredeki durum ve tutumu yeren son bir yazı yazarak, yazarlığı ve siyaseti bıraktı. Daha sonra İstanbul'a ve oradan da İngiltere'ye gitti. Sekiz ay kaldıktan sonra Almanya'ya geçti ve A. E.G.temsilcisi olarak Ankara'ya döndü. Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.126-126. Dr.Ali Naci Bey ise, kongre bitince Mustafa Kemâl'i ziyaret etmiş, fikir çatışmalarının kongreyle birlikte sona erdiğini, artık herkesin alınan kararlara uyması gerektiğini söylemiş ve Mustafa Kemâl'den de iltifat görmüştür. Giresun'a dönünce çıkarmış olduğu "Karadeniz" gazetesini kapatıp yazarlığı ve politikayı bırakmış. Önce Viyana'ya oradan Hatay'a geçmiş. Daha sonra Giresun'a dönerek Hükümet doktorluğu yapmış. Tekrar siyasete atılarak Halk Partisi'ne, sonra da Demokrat Parti'ye girmiş ve 1950'de meb'us olmuş. 10 yıl meb'usluk yaptıktan sonra, 27 Mayıs 1960'da tutuklanıp Yassıada'ya gönderilmiş. 15.9.1961'de serbest bırakılmış ve Giresun'a dönmüş.

Daha sonra Ömer Fevzi Trabzon'a döndüğünde, sahibi olduğu "Selâmet" gazetesi ile, Mustafa Kemâl ve Rauf Bey aleyhinde neşriyâta bulunmuştu. Bu muhalefelerinden dolayı Kâzım Karabekir, yakalanıp divan-ı harbe verilmesini emrediyorsa da, ele geçirilemiyordu(323).

Daha sonra Ömer Fevzi, millî mücadeleye karşı olan "yüzellilikler" listesine konulmuştu. Aslında bu listeye Erzurum Kongresi'ndeki tutumu yüzünden girmemişti. Çünkü onunla birlikte aynı fikirleri savunan murahhaslar da vardı.

Bu nedenle Ömer Fevzi'nin başına gelenler, kongreden sonra Mustafa Kemâl ve Milli Mücadele aleyhindeki çalışmaları yüzündendir. Çünkü bu şahıs, yüzellilikler listesinde, "İrşad" gazetesi sahibi olarak gösterilmişti(324). Bu da yukarıdaki görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

b) Trabzon'da İlk Tahkik Hey'eti

28 Temmuz 1919'da "Meclis-i Vükelâ" toplanmış ve Bursa-Balıkesir, Konya-Afyon-Antalya, Ankara-Kastamonu, Samsun-Sivas, Trabzon-Erzurum vilâyetlerine birer tahkik hey'eti göndermeyi kararlaştırmıştı. Bu hey'etlerin görevleri, gidecekleri yerlerde meydana gelmiş olayların sebeplerini araştırarak, bunları birer rapor halinde bildirmektir. Bunun yanında, önemli ve acil göreceklere meseleleri de telgrafla bildirerek, merkezden verilecek direktifler dahilinde hareket edecekti(325).

29 Temmuz 1919'da Meclis-i Vükelâ, Trabzon-Erzurum vilâyetlerine Lâzistan eski Mutasarrıfı Ziya Bey ile, Konya eski Valisi Yusuf Paşa'nın tâyinini uygun gördü. Daha sonra bir değişiklik yapılarak Yusuf Ziya Başa'nın yerine Mirliva Ali Fevzi Paşa görevlendirildi(326).

(323) Kazım Karabekir, a.g.e., s.77.

(324) Feridun Kandemir, İstiklâl Savaşında Bozguncular ve Cususlar, İstanbul 1964, s.175.

(325) M.Tayyib Gökbilgin, a.g.e., s.176.

(326) M.Tayyib Gökbilgin, a.g.e., s.177.

Bu hey'et Trabzon'da yaptığı tahkikat neticesinde, Harbiye ve Dahiliye Nezaretine yazmış olduğu şifreli raporda, (327) meseleleri objektif olarak ele almıştır.

Tahkik hey'eti, raporunda, Mütârekeden sonra Samsun ve Trabzon'da Rum çeteler teşkil edildiğini, bu çetelerin Rusya ve başka yerlerden getirilen Rum göçmenlerle takviye edildiğini, dolayısıyla bir Pontus devleti kurulmak istendiğini, ayrıca doğuda da bir Ermeni devleti teşkil edileceği söylentilerinin halkı endişelendirdiğini, bunun için resmi izin alınarak Trabzon'da Mhuafaza-ı Hukuk-ı Milliye, şarkta da Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyetlerini kurduklarını, İzmir'in işgali ise bu cemiyetleri Erzurum'da bir kongre akdetmeğe mecbur ettiğini, İslâmlardan müteşekkil bir çete bulunmadığını, ahalinin hilâfet ve saltanata bağlılıklarını bildirmektedir (328).

Ali Fevzi Paşa, Zeki Bey ve bir kâtipten müteşekkil bu hey'et daha sonra, tahkik için Erzurum'a gitmiştir.

2- Sivas Kongresi ve Trabzon

Mustafa Kemâl Paşa Sivas'ta umumî bir kongrenin akdedilmesi için, Amasya'dan itibaren çalışmalarını sürdürmüştü (329). Erzurum Kongresi'nin başarı ile sonuçlanmasından sonra, yapılacak iş, Sivas Kongresi'nin hazırlıklarına başlamaktı. Bu nedenle Anadolu'nun her tarafına, kongreye iştirak için telgraflar çekildi. Daha sonra hemen her bölgeden seçilen murahhaslar Sivas'a gitmeye başlamışlardı (330). Bu murahhaslar, Mustafa Kemâl'in de Sivas'a ne zaman hareket edeceğini soruyorlardı. Fakat bu arada Mustafa Kemâl, önemli bir meselenin halli ile meşguldü. Bu da, Anadolu'nun

(327) Kâzım Karabekir, a.g.e., s.155; M.Tayyib Gökbilgin, a.g.e., s.178.

(328) Kâzım Karabekir, a.g.e., s.155 vd.

(329) Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., c.1, s.76; Mahmut Goloğlu, Atatürk ve Trabzon, s.19.

(330) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e., c.1, s.81-82; Ergün Aybars, a.g.e., s.180.

umumunu teşkil edecek Sivas Kongresi'nde, şark vilâyetlerinin murahhaslarının da bulunması idi. Fakat bunlar için seçim yapılmamıştı. Erzurum Kongresi'ni akdeden murahhasların umumî bir kongre için selâhiyetleri yoktu. Bunun için yeniden murahhas seçmek çok zor bir iş idi. Tek care, Vilâyat-ı Şarkıyye Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi'ni Sivas'a götürmekti(331). Ancak bunlardan Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey bölgesinden ayrılamıyordu. Siirt Meb'usu Sadullah Bey de ortada yoktu. Servet ve İzzet Beyler ise, Erzurum Kongresi biter bitmez Trabzon'a dönmüşlerdi(332). Bu nedenle Mustafa Kemâl tarafından Kâzım Karabekir imzalı, Trabzon Mevki Kumandanı Ali Rıza Bey'e, 17.8.1919 tarihli bir telgraf çekilerek, hey'eti temsiliye a'zasından Servet ve İzzet Beyler'e okunması isteniyordu(333). Telgrafta, vaziyetin ciddiyet kazandığını, bu nedenle Sivas'a hareket etmelerini, Batı Anadolu'da seçilen murahhasların Sivas'ta hazır bulduklarını, kendilerinin de yola çıkarak hareket saatlerinin bildirilmesi isteniyordu.

Buna mukabil Servet ve İzzet Bey'in, 15.Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir aracılığıyla Mustafa Kemâl Paşa'ya ithafen, aynı gün çekilen cevabî telgrafta(334), Erzurum Kongresi'nde verilen kararlar doğrultusunda, henüz istenilen birliğin te'sis edilemediği, bunun yanında bir gün önce İstanbul Hükümeti tarafından bir tahkik hey'eti gönderildiği, bu hey'etin kötüye yorabileceği düşüncesiyle, Sivas'a hareket etmelerinin imkânsız olduğu yazılıyordu.

Servet ve İzzet Beyler Sivas Kongresi'ne davet edildikleri halde gitmek istemiyorlardı. Gönderilen cevabî telgrafta geçerli bir sebep de beyan edilmiyordu. Kâzım Karabekir ise, Amerikan hey'eti namına Sivas'a giden Brawn ve

(331) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e., c.1, s.82.

(332) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e., c.1, s.82-83.

(333) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.141; Ergün Aybars, a.g.e., s.180.

(334) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.142.

Trabzon'daki tahkik hey'etinden çekinebileceklerini ileri sürüyordu.

Daha sonra 23 Ağustos 1919'da Raif, Hüseyin Rauf, Mustafa Kemâl Paşa tarafından "Servet ve İzzet Beyler'e bir telgraf daha çekildi(335). Bunda da, önceden avdet edenler haricinde Ankara, Yozgat, Kırşehir, Denizli, Çorum murahhaslarının da Sivas'a yaklaştıkları, Konya, Niğde, Balıkesir, Adana, İstanbul murahhaslarının hareket ettikleri; kendilerinin de bir an önce yola çıkmaları isteniyordu.

Aynı şahıslara bir gün sonra bir telgraf daha çekildi (336). Kaynaklardan anlaşıldığına göre bu iki telgrafa bir cevap alınamamıştır. Bu nedenle Mustafa Kemâl, daha fazla beklemeyerek, 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan ayrıldı(337). 2 Eylül'de ahalinin sevgi gösterileriyle Sivas'a girdi. Bazı yerler temsilci seçmedikleri için, çağrılanların yarısı kadar murahhas ile, Kongre 4 Eylül 1919'da Sivas Lisesi salonunda, Mustafa Kemâl'in bir nutku ile açıldı(338). Rauf Bey, Bekir Sami Bey ve Bazıları istemediği halde, yapılan oylama neticesinde Mustafa Kemal Paşa, büyük çoğunlukla kongreye reis seçildi(339).

11 Eylül 1919'da dağılmış olan Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi'nce verilmiş olan kararlarda bazı değişiklikler yapılarak, kararlar genişletilmiş ve İtilâf Devletlerine karşı takınılan tavır daha belirgin bir hâl almıştı(340).

(335) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.142-143.

(336) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.144.

(337) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.145.

(338) Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., c.1,s.83; Ergün Aybars, a.g.e.,s.175.

Eskişehir Meb'usu Albay Mehmet Arif'e göre,Erzurum Kongresi'nde ellidört delegeye karşılık, Sivas Kongresi'nde otuzbir delege vardı. Sebahattin Selek, Anadolu İhtilâli, İst.1969, s.20.

(339) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e.,c.1, s.86.

(340) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e.,c.1,s.86-88; Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, İstanbul 1963,s.113-140.

Sivas Kongresi'ne karşı İstanbul Hükümeti'nin aleyhte tutumu neticesinde, umumî kongre hey'eti, 12 Eylül sabahı saat beşte, "meşru bir hükümet" işbaşına gelinceye kadar milletin İstanbul ile bağlantısını kestiğini her tarafa duyurdu. Aynı zamanda yabancı devletler temsilcilerine de bildirdi(341).

Kongrede alınan kararlar bazı yerlerde tereddütler yaratmış, bazılarında da benimsenmemişti. Sivas Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyesi dahil, bazıları, bu kararları tasvip eder görünmüyordu(342). Bununla beraber Mustafa Kemâl, bazı kişilerce, şahsî fikir ve duygularına mağlûp ve diktatörlüğe hevesli bir insan olarak görülmeye başlanmıştır(343). Yine onlara göre bunun en açık delili, Mustafa Kemâl'in her yazıya kendi imzasını koyması idi. Bu hâl, kendisini sevenler tarafından dahi tenkid ediliyordu. Onun hey'et-i temsiliye ve kongre mukarreratını daima imzasız ve sadece "hey'et-i temsiliye" diye tebliğ etmesi isteniyordu(344).

İstanbul Hükümeti ile münâsebetlerin kesilmesi hâli ve bundan sonra nasıl hareket edileceğine dair kongre kararları, Trabzon'da bazı kişiler tarafından, özellikle Sivas Kongresi'ne muhalif bulunan hey'et-i temsiliye üyesi Servet Bey ile Erzurum Kongresi'nde Trabzon-Maçka Murahhası olarak bulunmuş olan İzzet Bey tarafından hiç olumlu karşılanmamıştı.

Sivas Kongresi Hey'eti, Kâzım Karabekir'e yazdığı gibi, Trabzon merkezine de, mevkî kumandanı vasıtasıyla alınan kararlar hususunda malumat vermiş ve görüşlerini sormuştu. 14.9.1919'da Servet ve İzzet Beyler Sivas'ta Hey'et-i Temsiliyeye gönderdikleri telgrafta, şu veya bu kişilerin

(341) Selahattin Tansel, a.g.e.,c.II, s.103; Ergün Aybars, a.g.e.,s.181.

(342) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e.,c.1, s.142.

(343) Gazi Mustafa Kemâl, c.1, s.145-146.

(344) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.296; Mahmut Goloğlu, Atatürk ve Trabzon, s.22.

millî emellere karşı vuku bulacak kötü hareketleri, veya icrâ edilecek fesatçı tertibler sebebiyle, hükümetle ilişkiyi kesmenin doğru olmadığı, Padişah'ın haberi yoksa, yani Erzurum Kongresi'nden veya Sivas Kongresi tarafından çekilen telgraflardan kendisine bilgi verilmemiş ise, o zaman İstanbul'a Anadolu adına bir hey'etin gönderilmesi ve gerçeğin Padişah'a anlatılması, bu suretle de millî emellere hizmet eden bir hükümetin kurulmasına çalışılması gerektiğini, bu yapılmadan hükümetle bağlantının kesilmesini istiyorlar ve Gümüşhane Murahhası Zeki Bey'in de aynı fikirde olduğunu bildiriyorlardı(345).

Kâzım Karabekir, Servet ve İzzet Beyler'in kongre sualine karşı vermiş olduğu cevap ile hemfikir olduğunu zikretmektedir. Trabzon Mevkî Kumandanı Ali Rıza Bey'e yazdığı 14.9.1919 tarihli telgrafta Servet, İzzet ve Zeki Beyler'e olan itimat ve hürmetlerinden bahsetmektedir (346). Bunun yanında kendi görüşleri, Sivas Kongresi'nin, Erzurum Kongresi mukarreratını iptal eder mahiyette olduğu sebebiyle, daha ağır tenkid mahiyetindedir(347).

Onların Sivas kongresi'ne karşı bu davranışları Hey'et-i Temsiliyeyi ümitsizliğe düşürmüştü. Hatta, Trabzon Belediye Reisi Hüseyin Bey tarafından, "Sivas'ta Şarkî Anadolu Hey'et-i Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti Mümessilliğine" çekilen 18.9.1919 tarihli telgrafta, Hey'et-i Temsiliyece son kez verilen ve altı madde halinde olan kararların kabul edilmediği bildiriliyordu(348). "Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti Trabzon Merkezi"nde 20.9.1919'da Sivas Müdâfaa-ı Hukûk Hey'et-i Merkeziyesi'ne, Vilâyât-ı Şarkiye Kongresi'nin çizdiği hudut haricinde hiçbir kararın kabul edilmeyeceğini yazmıştı(349).

(345) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e.,c.III, Ve.No: 9 .

(346) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.237.

(347) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.238; Mazhar Müfit Kansu, a.g.e.,s.23.

(348) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.237; Mahmut Goloğlu, a.g.e.,s.23.

(349) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e.,c.III, Ves.No: 114.

Bunun yanında 15/16 Eylül gecesi Trabzon'da, muhtelif yerlere bir beyannâme asılmıştı. Gazeteci Ömer Fevzi tarafından asıldığı tahmin edilen ve muhtevasında, "Vatan felâkete sürükleniyor, ağla ey millet" gibi deyimler de bulunan bu beyannâmede, "Onyııldan beri kanını eme eme doyamayan, seni felâketler içerisinde inleten İttihatçılar, bu defa da Şarkî Anadolu Cemiyeti adıyla ortaya çıktılar. Onların kararlarını iyi incele. Bugün İttihatçılardan doğan bu geçici idare, seni, Halife ve Padişah'ından ayırmağa çalışıyor. Vatani düşmana çığnatecek kararlar alıyor. Onun için siz büyük Halifenize bağlılık telgrafları çekin. Çünkü bizi geçici idare değil, Peygamberimizin vekili olan Halifemiz korur ve himaye eder." deniliyordu. Muhalefet yalnız Trabzon'un içinde değil, Gümüşhane'de de vardı. Oradaki muhalifler, Sivas Kongresi'nin "Erzurum Kongresi'ni kendisine kalb"etme yetkisi bulunmadığını iddia ediyorlardı. Ayrıca, Hey'et-i Vükelâ'daki herhangi bir üyenin kötü olmasının, hükümetle münâsebetlerin kesilmesine sebep olmayacağını da ileri sürüyorlardı(350).

(350) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e.,c.III, Ves.No: 95; Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.24. Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi.s.241. Kâzım Karabekir'e göre, halkta ve zabıtanda Mustafa Kemâl'e karşı, anlatılması mümkün olmayan bir emniyetsizlik başgöstermişti.a.g.e.,s.236.

Mazhar Müfit Kansu, eserinde, fikirleriyle Trabzon Hey'et-i Merkeziyesi'ni ve Kâzım Karabekir'i tesiri altında bırakan kişinin Servet Bey olduğunu zikrediyor ve bu fikirleri maddeler halinde şöyle sıralıyor (a.g.e.,s.227).

- A. Erzurum Kongresi Doğu Anadolu'yu temsil eden bir teşekküldür.
- B. Sivas Kongresi memleketin hey'et-i umumiyetini temsil eylemektedir.
- C. Sivas Kongresi ve Hey'et-i Temsiliyyesi, Erzurum teşekkülünü bertaraf edemez. Erzurum Hey'et-i Temsiliyyesinden olup Sivas Hey'et-i Temsiliyyesine seçilenler istifa etmelidirler.
- D. Sivas Hey'et-i Temsiliyyesi'nin selâhiyyet ve merciyyet bakımından vaziyeti ayrıca şayan-ı teemmül olup, bu hususta şimdiden isticale mahal yoktur.

Bütün bu muhalefetlerde Trabzonluları etkisi altında bulunduran en belirginkîşi Vali Galip Bey idi(351). Bu şahıs, İstanbul Hükümeti'nin en güvendiği valilerden biriydi. Bu nedenle Trabzon'da kalması Millî Mücadele için zararlı görülüyordu. 24 Eylül'de Kuva-ı Milliye Kumandanı Halid Bey tarafından tutuklanarak, Erzurum'a gönderildi. Bundan sonra Trabzon'daki tutum değişmeye başlamıştı. Hatta Sadrazam Ferid Paşa aleyhinde gelişmeler de başlamıştı. Trabzon Belediye Reisi ve Müdâfaa-ı Hukuk a'zalarının Sadrazam'a çektiği telgrafta(352), bugüne kadar Anadolu'dan yükselen millî feryadı, kendisine mahsus vekâr ve sukûnetiyle tetkik ve ta'kib ettiklerini, memleketin bu vaziyette fazla tahammülü olmadığını, vatanını seviyorsa, bulunduğu mevkiî terk etmesi gerektiğini bildiriyorlardı.

Bununla beraber Trabzon Hey'et-i Merkeziyesi adına, öteye beriye devamlı telgraflar çekiliyordu. Sonradan bunları uydurma imzalarla, ortalığı karıştırmak isteyenlerin yazdıkları anlaşılmıştı(353).

Aslında Trabzon'daki vatanseverler, Sivas Hey'et-i Temsiliyesi'nden pek ayrı düşünmüyorlardı. Kanaatımızca muhalefetlerinin bir sebebi, Mustafa Kemâl Paşa'nın diktatör olacağı ve Padişâhı tahtından indirip yerine kendisinin geleceği korkusuydu. Diğer bir sebebi de Vali Galip Bey ve Ömer Fevzi'nin aleyhte propagandalarının etkisinde kalmalarıydı.

Buraya kadar edindiğimiz bilgilerden anlaşıldığına göre, Trabzon halkı, İttihatçısıyla ve İtilâfçısıyla Padişah'a bağlılık içinde olmuş, bu nedenle İstanbul ile bağlantıların kesilmesinden rahatsızlık duymuştu. Fakat daha sonra

(351) Selahattin Tansel, a.g.e.,c.II,s.117; Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi s.128-129.

(352) Kazım Karabekir, a.g.e.,s.280; Mahmut Goloğlu, a.g.e.,s.129-130.

(353) Mazhar Müfit Kansu, a.g.e.,s.285; Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e.,c.1,s.204.

bunun mecburiyet karşısında yapıldığını anlayarak, bu düşüncelerden vazgeçilmişti.

a) Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukûk-i Milliye Cemiyeti'nin Şubesi Haline Gelmesi

Millî birliğe gidiş kademeli bir şekilde teşekkül ediyordu. Önce Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti, Doğu Karadeniz Bölgesinin birliğini sağlamıştı. Sonra Vilâyât-ı Şarkıye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin vilayetlerindeki şubeleri, Doğu Anadolunun bir kısmını birleştirmiş; Erzurum Kongresi ile de doğu ve kuzeydoğu birleşmişti. Bundan sonra da, kademe kademe millî birliğe doğru gidilecek ve millî birlik amacına varılacaktı.

Erzurum Kongresi sona ererken gündemdeki maddelerin görüşülmesi bitmiş, kurulacak "Şarkî Anadolu Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin tüzüğü kabul edilmişti. Bu yeni cemiyet kurulunca, Vilâyât-ı Şarkıye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin doğu vilayetlerindeki şubeleri ile Trabzon Muhafaza-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin Kuzeydoğu Karadeniz Bölgesindeki bütün kuruluşları, Şarkî Anadolu Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'ne katılmıştı(354). 24.8.1919 tarihinde Mustafa Kemâl, Erzurum Valiliğine, Şarkî Anadolu'da mevcut olup, aynı gayeyle teşekkül etmiş millî cemiyetlerin, Erzurum Kongresi'yle "Şarkî Anadolu Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti" adı altında birleştiği ve cemiyetin merkezinin Erzurum olduğu bildirilerek, Cemiyetler Kanununa göre resmi izin verilmesini istiyordu (355). Bir başka telgrafında da, Trabzon'da yegâne teşkilâtın Şarkî Anadolu Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti olduğunu yazıyordu(356).

(354) Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ergün Aybars a.g.e.,s.181.

(355) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e.,c. III, Ves.No: 41.

(356) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.143.

Erzurum Kongresi'nden sonra, bütün Anadolu ve Rumeli'nin birlik halinde hareket etmesi için, 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi vücuda getirilmişti(357). Bu kongre bütün Anadolu ve Rumeli adına milletin bütünlüğünü temsil ediyordu.

Kâzım Karabekir Sivas'a "Şark Hey'et-i Temsiliyesi ne oldu?" diye sorduğunda, Mustafa Kemâl Paşa, Şarkî Anadolu Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin artık kalmadığı ve bütün millî cemiyetlerin "Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti" adı altında birleşmiş olduğunu bildiriyordu(358).

Bununla beraber bazı kişiler, Şarkî Anadolu Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin ortadan kaldırıldığı için, delegelerin istifa etmesini istiyorlardı. Fakat bu birleşmeden sonra ayrı ayrı iki hey'et-i temsiliyenin vücudunu istemek, millî gücü dağıtmaktan ibaret olacaktı(359).

Bütün vilayetler gibi, Trabzon da, Sivas Kongresi'nin aldığı kararları uygulamaya koyuldu. Trabzon Muhafaza-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti adını değiştirerek, "Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti" yapmış ve köylere de Sivas Kongresi'nin öngördüğü, "eşrafı millî mücâdele saflarına toplamak" fikrine gönülden bağlılığını ispatlamak için, gerekli duyuruları vakit geçirmeden yapmıştı (360).

b) 1920 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı Çalışmaları ve Trabzon

Anadolu'nun İstanbul ile resmî haberleşmeyi kesmesi merkezî hükümeti sıkıştırmış ve irtibatın te'mini için çeşitli yollar deneyip, başarılı olmadıktan sonra, Mustafa

(357) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No:132/19641.

(358) Kâzım Karabekir, a.g.e., s.256; Mahmut Goloğlu, Atatürk ve Trabzon, s.19.

(359) Mazhar Müfit Kansu, a.g.e., s.283.

(360) Kâmil Erdeha, a.g.e., s.188; Mahmut Goloğlu, a.g.e. s.19.

Kemâl'in önceden tanıdığı ve sevdiği Abdülkerim Paşa'yı aracı kılmıştır. Ancak Abdülkerim Paşa ile yapılan telgraf teâ-tisinden de bir netice çıkmamıştı(361).

Böylece, haberleşmenin kesilmesinden istenen netice alınmış ve Ferid Paşa Kabinesi, 2 Ekim 1919'de düşmüştü. Yerine ise Ali Rıza Paşa yeni kabineyi kurmaya memur edilmişti(362).

Ferit Paşa Kabinesinin hey'et-i temsiliyenin aldığı ve uyguladığı karar neticesinde düşmesi, Hey'et-i Temsiliyenin durumunda büyük değişikliklere sebep olmuştur. Çünkü hükümetin düşürülmesi Hey'et-i Temsiliyenin gücünü göstermiştir.

Bundan sonra Hey'et-i Temsiliye, yeni kurulan Ali Rıza Paşa Kabinesiyle pazarlığa girişti ve kendisinin meşrû bir cemiyet olduğunun tasdik edilmesini istedi. Çünkü meşrûiyetin İstanbul tarafından tasdik edilmesi, kendisine millet nezdinde daha iyi bir yer sağlayacaktı(363). Nihayet, 5 Ekim 1919'da Sadrazamın imzasın telgrafından, meşrûiyetin kabul ve tasvip edildiği anlaşılmıştı(364).

Bundan sonra olaylar hızla gelişti. Hey'et-i Temsiliye, yavaş yavaş Anadolu'da hakimiyetini geliştiriyordu.

Ali Rıza Paşa Kabinesi, uzlaşmak üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Anadolu'ya göndermiş ve 20-22 Ekim 1919'da Hey'et-i Temsiliye ile Amasya Mülâkatı yapılmıştı(365). Artık Meclis-i Meb'usan'ın açış hazırlıkları sürdürülüyordu. İstanbul'da veya başka bir yerde toplanması, Kasım ayında hararetle tartışılıp, neticeye bağlanan en önemli konu oldu(366).

(361) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e.,c.1,175-186.

(362) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e.,c.1,s.194;Mahmut Goloğlu, a.g.e.,s.24;Ergün Aybars,a.g.e,s.185.

(363) Gazi Mustafa Kemâl,a.g.e.,c.1,s.195;Ergün Aybars, a.g.e.,s.185-186.

(364) Gazi Mustafa Kemâl,a.g.e,c.1,s.205.

(365) Gazi Mustafa Kemâl,a.g.e.,c.1,s.242-243;Sina Akşin, a.g.e.,s.423.

(366) Sebahattin Selek, a.g.e.,c.1,s.266;Ergün Aybars, a.g.e.,s.188.

Bununla beraber Hey'et-i Temsiliye'nin tüm Anadolu'yu Sivas'tan idare etmesi zordu ve İstanbul'a da uzaktı. Meclis ise İstanbul'da toplanacaktı. Bundan başka, haberleşme ve ulaşım yönünden de zorluk çekiliyordu(367). Bu sebeple mesele, komutanlar toplantısında tartışılmış; Ankara, Konya, Eskişehir üzerinde durulmuş; sonunda İstanbul'a demir yoluyla bağlı bulunan ve millî teşkilâtı kuvvetli olan Ankara en uygun şehir olarak kabul olunmuştu(368). Sivas'tan yola çıkan Hey'et-i Temsiliye, 27 Aralık'ta Ankara'ya ulaştı(369).

Trabzon Müdafaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti, Meclis-i Meb'usan'a temsilci olarak Kâzım Karabekir'i önerdi. Fakat Kâzım Karabekir asker olduğu gerekçesi ile bu görevi kabul etmedi(370).

Bununla beraber Mustafa Kemal, Meclis-i Meb'usan'a gönderilecek meb'usların seçiminde Halid Bey aracılığıyla müdâhalede bulundu(371). Çünkü Amasya Ta'mimi'nde yer alıp, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde devam eden çizgide alınan kararların önemli bir halkası olan Misak-ı Millî'nin, Meclis-i Meb'usan'da kabul edilmesi gerekiyordu.

12 Ocak 1920'de Meclis-i Meb'usan açıldı(372). 22 Ocak

(367) Sebahattin Selek, a.g.e.,c.1,s.269.

(368) Selahattin Tansel, a.g.e.,c.II,s.169.

(369) Selahattin Tansel,a.g.e.,c.II,s.170;Gazi Mustafa Kemâl,a.g.e.,c.1,s.332.

(370) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.351.

(371) Kâzım Karabekir,a.g.e.,s.436.

(372) Gazi Mustafa Kemâl,a.g.e.,c.1,s.363;Ergün Aybars, a.g.e.,s.191-192.

Trabzon'dan Atatürk'e adlı esere göre, son Osmanlı Meclis-i Meb'usan'ında bulunan Trabzon meb'usları şu kişilerdi:

Trabzon Merkez	:	Ali Şükrü Bey
"	"	Ali Şefik Bey
"	"	Rızvanbeyzâde Hüsrev(Gerede)
"	"	Dizdarzâde Eşref Bey
"	"	İsmail Bey
"	"	Sakazâde Hasan Hüsnü Bey
"	"	Muhtar Bey
"	Gümüşhane	Kadirbeyzâde Zeki Bey
"	"	Rıfkı Bey
"	Rize	Asım Bey
"	"	Osman Nuri Bey(Özgen)

1920'de Felâh-ı Vatan Grubu'nda okunan ve 28 Ocakta Meclisin gizli oturumunda imza edilmiş olan(373) Misak-ı Milli, istiklâl mücâdelemizde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü milli istiklâlin Türk milleti için ne derece kıymetli olduğu ve bunun sağlanması için hiçbir fedakârlıktan çekinilmeyeceği gösterilmiştir. Asıl önemle mesele, İstanbul Meb'usan Meclisi'nin devam edemeyip, İngilizlerin müdahalelerinin feshedilmesine sebep olması ve Anadolu'da Büyük Millet Meclisinin haklı ve meşru bir şekilde toplanmasına imkân sağlanması son derece mühimdir.

İşgalden üç gün sonra 19 Mart 1920'de Mustafa Kemâl bir tebliğ yayınlayarak(374), genel durumu özetledikten sonra Ankara'da selâhiyet-i fevkalâdeye mâlik, ümûr-ı milleti tedvir ve murâkebe etmek üzere içtimâ edecektir" demiş ve seçim usulünü belirtmiştir.

İstanbul'un İtilâf Devletlerince bir süre sonra 11 Nisan 1920 tarihinde Padişah Vahideddin irâdesiyle feshedilen Meclis-i Meb'usan, tamamen ortadan kalkmış ve Anadolu'da yeni bir devir açılmıştır(375).

Mustafa Kemâl'in 19 Mart 1920'de vilâyetlere, müstakil livalara ve kolordu kumandanlıklarına gönderdiği ta'mimde, seçimlerin onbeş gün içinde yapılacağını ve buralarda her mahallin en büyük mülkiye memurunun riyaset edeceğini, dağılan Osmanlı Meclis-i Meb'usanından da Ankara'ya gelebileceklerin meclise iştirak edebileceklerini bildiriyordu (376).

(373) Gotthard Jaeschke, a.g.e., c.1, s.86-87; Enver Ziya Karal, a.g.e.,s.54.

(374) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e.,c.1,s.421-4232; Ergün Aybars, a.g.e.s.200.

(375) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.607; Ali Fuat Türkgeldi, a.g.e.,s.260.

(376) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e.,c.1,s.420-422; Nurettin Can, Gülekli, Rıza, Onaran, Türkiye Büyük Millet Meclisi 50.Yıldönümü, İstanbul 1973, s.36.

Bazı vilâyetler ve livalar ta'mim esaslarına uygun olarak hemen seçim yapmışlar; fakat bazılarında tereddütler başgöstermiştir. Trabzon'da da işgal endişesi yüzünden aynı gecikme sözkonusu idi. Vali Hamid Bey, Mustafa Kemâl'e çektiği telgrafta, "Pek heyecanlı olan sahillerde seçime elverişli bir zemin yoktur" diyordu.

O zaman Doğu Karadeniz'i tamamen içine alan tek vilâyet Trabzon'un, Büyük Millet Meclisi'ne temsilci göndermekte gecikmesi, dış dünya gözünde bu meclis'in üzerine büyük gölge düşürürdü. Mustafa Kemâl bunu çok iyi biliyordu. Ankara'da kurulacak yeni meclis için Trabzon'un durumu hayatî bir önem taşıyordu. Bu sebeple Mustafa Kemâl Paşa, seçimlerin bir an önce yapılması için Kâzım Karabekir'e 26 - 31 Mart 1920 tarihlerinde iki telgraf gönderdi (377).

Bu telgraflarda, "Trabzon'da Vali Bey'in etkisiyle seçimler ertelendiğinden bu önemli işin sağlanmasını rica ederim. Hamid Bey'in tereddüt ve takip ettiği hareket hattı Canik ve emsâli yerlerde de kötü etki bıraktığından çabuklaştırılması ve kesin hareket edilmesi lüzumunun tarafı devletlerinden bir defa daha te'kidi rica olunur" deniliyordu(378).

Bunun üzerine Kâzım Karabekir, Trabzon sancaklarında seçim yapıldığı halde Trabzon Şehri'nin bu işi uzatması, milletin ve memleketin selâmeti için, şiddet tedbirlerine başvurulması gereğini ortaya çıkaracağını, Vali Halid Bey ve Tümen Kumandanı Rüştü Bey'e bildirdi.

(377) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.597;Cumhur Odabaşioğlu, Trabzon Belgelerle Milli Mücadele Yılları 1919-1923, Trabzon 1990, s.155.

(378) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.598; Cumhur Odabaşioğlu, a.g.e.,s.155.

Bunlardan sonra, 18 Nisan 1920 sabahı Batum istikâmetinden, İngilizlerin iki diritnov ile bir kruvazörünün Trabzon limanına geldiği ve evvelce mevcut torpidonun da limanda bulunduğunu, Üçüncü Firka, Kâzım Karabekir'e bildirdi. Kâzım Karabekir de verdiği emirde, tedbirli olmalarını, gerekire müdâhale etmelerini bildiriyordu. Daha sonra İngilizlerin şehre çıkmaları ve bazı taşkınlıklarda bulunmaları halkı kinlendirmiş ve birçok kişi Müdâfaa-ı Milliye Cemiyeti'nde toplanarak tekrar şehre çıkmaları halinde silâhla mukavemet edileceğine karar vermişlerdi. Bunun üzerine Trabzon ahalisinin gösterdiği azim ve metanetten dolayı Trabzon Müdâfaa-ı Hukik Hey'et-i Merkeziyesi'ne, Kâzım Karabekir tarafından teşekkür yazıldı(379)

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, Trabzon ahalisinin tam bir kararlılık ve birlik içinde mukavemete hazır olması, İngiliz çıkarmasına engel olmuştur.

İngiliz donanmasının Trabzon'dan tamamen ayrılmasından sonra, ancak seçim hazırlıklarına geçilmiştir(380). Bu durumda Büyük Millet Meclisi'nin seçimlerin yapılmasını istemesi ,haliyle halk tarafından tereddütle karşılanmıştır.

Trabzon halkı kendisini düşman tehlikesinden uzak hissedince, seçimler yapılmaya başlandı. Sonucu sabırsızlıkla bekleyen Mustafa Kemâl Paşa'ya bildirdiler. Bunun üzerine, Trabzon Valisi ve aynı zamanda meb'us seçilen Hamid Bey'den Büyük Millet Meclisi imzası ile telgraf çekiliyordu. Bu telgrafta, valinin meb'us sıfatını haiz olmak üzere vilayet işlerini görmeye devam etmesi ve diğer üyelerin âcil olarak gönderilme cihetine gidilmesi rica olunuyordu (381).

(379) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.639-640; Cumhuriyet Odabaşoğlu, a.g.e.s,156.

(380) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.641.

(381) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.779; Trabzon'dan Atatürk'e, a.g.e.,s.164; Cumhuriyet Odabaşoğlu, a.g.e.,s.162.

Bu sebeple Hamid Bey Trabzon'da kaldı. Trabzon milletvekilleri, diğer livalardan seçilen milletvekilleri ile birlikte, 3 Mayıs 1920'de kayıkla Samsun'a doğru yola çıktılar. Trabzon ve Giresun meb'usları, Samsun limanında düşman savaş gemilerinin bulunduğunu haber alınca, Ünye'de karaya çıktılar. Araba ile yola devam eden kabile, Çarşamba ile Samsun arasında kimlikleri ve gayeleri bilinmeyen silâhlı kişilerin baskınına uğradılar. Trabzon Meb'usu Eyüpzâde İzzet Bey ile Gümüşhane Meb'usu Alemdârzâde Ziya Bey öldürülmüş(382) ve sonra bilinmeyen sebeplerle kabile serbest bırakılmıştı.

Meydana gelen bu olay, Trabzon ve Gümüşhane'de büyük bir üzüntü yarattı. Zamanın Trabzon basını olaya geniş yer verdi. Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyetinin Başkanı Barutçuzâde Ahmet Efendi, Büyük Millet Meclisi'ne çektiği telgrafta, Trabzon'un üzüntülerini belirtirken, katillerin hükümetçe ve orduca yapılacak koğuşturma sonucunda yakalanacakları ve lâayık oldukları cezaları görecekları inâncında olduğunu belirtti(383).

Trabzon meb'usları İzzet ve Ziya Beyler'in öldürülmesinden sonra, bölgede fitne ve fesat huzuru bir hayli bozmuştu. Çeşitli yorum ve söylentiler Ankara'ya ulaşınca, yersiz bu söylentiler hiç hoş karşılanmadı. Bunun için Mustafa Kemâl, Kâzım Karabekir'e 12.5.1920 tarihinde gönderdiği telgrafta, Trabzon Valisi Hamid Bey'in tavır ve muamelesinin, kendisini işten el çektirilmesini zaruri kıldığını bildirmektedir(384).

Vali Hamid Bey'in görevinde kalması için Trabzon meb'usları tarafından itirazlar olduysa da, Ankara'nın kesin kararlılığı karşısında fazla ısrar edilmemiş ve 23 Haziran 1920 tarihinde Hamid Bey, Ankara'daki meb'usluk görevine başlamak üzere Trabzon'dan ayrılmıştır(385).

(382) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.579.

(383) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.580.

(384) Cumhur Odabaşıoğlu, a.g.e.,s.165.

(385) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.779.

Trabzon merkezden, ilk seçimler sonucunda seçilen meb'uslar şunlardır(386):

Nemlizâde Sabri(Meclise hiç girmeden istifa etmiştir.)

Eyüpzâde İzzet Bey(Eski Trabzon Meb'usu idi. Ankara'ya giderken yolda öldürüldü.)

Alibeyzâde Faik Bey(Sivas Eski Ceza Resii olup, Ankara'ya gitmiş ise de, Yargıtay üyeliğini tercih ettiğinden göreve başlamadan ayrılmıştır.)

Vali Hamid Bey(Durumu açıklığa kavuşuncaya kadar valilikte kalmasına 1 Mayıs 1920'de izin verilmiş iken, çağrılması üzerine Ankara'ya gidip, Meclis'e katılmış ise de, valiliği tercih ettiğinden 21 Ekim 1920'de istifa etmiştir.)

Recai Bey(İlk seçilen meb'uslardan Meclis'e katılan tek üyedir.)

Çeşitli nedenlerle boşalan meb'usluklara bir an evvel katılmak üzere, 9 Ocak 1921'de Trabzon'dan dört yeni temsilci daha seçilmiştir. Bunlar, Sabri Bey'in yerine Celâleddin Bey, İzzet Bey'in yerine Hamdi Bey, Faik Bey'in yerine Hasan Bey(Saka)ve Hafız Mehmet Meclis'in 31 Ocak tarihli oturumunda, meb'uslukları da onaylanmıştı.

Bununla beraber Meclis-i Meb'usan'dan gelip, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ne iltihak eden Ali Şükrü Bey ve Hüsrev Bey(Gerede), Trabzon Merkez Meb'usudurlar. Trabzon-Gümüşhane meb'usları Hasan Fehmi Bey, Mehmet Şükrü Bey, Mustafa Bey ve Ruşen Beylerdir. Trabzon-Rize meb'usları ise, Abidin Bey, Esat Bey, İbrahim Şevki Bey, Necati Efendi ve Ziya Hurşit Bey'dir(388).

- (386) Trabzon'dan Atatürk'e, a.g.e., s.165; Enver Behnan Şapolya, a.g.e., s.397.
- (387) T.B.M.M.Zabıt Ceridesi, C.VIII, s.4; Vakit, 12 Şubat 1921, 1142; Nurettin Can, Gülekli, Rıza, Onaran, a.g.e., s.38.
- (388) Trabzon'dan Atatürk'e, a.g.e., s.167; Mahmut Goloğlu, Atatürk ve Trabzon, s.27.

Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılışı, Trabzon için büyük önem taşıyan bir sonuçtu. Çünkü Anadolu'da tek başına herkesten önce açtığı millî mücâdele bayrağının, Anadolu'nun merkezinde, Ankara'da dalgalanmağa başlaması, çalışmalarında her türlü zorluklara göğüs gererek uğraşmalarının engüzel meyvesidir.

Dağınık haldeki vatan bir araya gelmiş, bütün engellere rağmen, Misak-ı Milliye tesbit ederek mücâdeleye koyulmuş, Millet Meclisi'nin açılışını gerçekleştirmişti. Bu hizmetlerde her bölgenin payı olduğu gibi, Trabzon'un payı da küçümsenmeyecek kadar büyük ve çoktu.

Ali Said(Akbaytuga) Paşa Trabzon için notlarında şöyle demiştir(389): "Trabzon'un Büyük Millet Meclisi'ne ve hükümete karşı olan hissiyatı tamamen valide-i müşfik hissiyatıdır. Bunu bugüne kadar ifa etmiş ve her zaman da eder."

III. BÖLÜM

TRABZON MÜDAFAA-İ HUKUK-I MİLLİYYE CEMİYETİ'NDEN
HALK FIRKASI'NA

TRABZON MÜDAFAA-İ HUKUK-I MİLLİYYE CEMİYETİ'NDEN HALK
FIRKASINA

1- Trabzon'daki İttihadçılık Çalışmaları ve Enver
Paşa Olayı

Trabzonlu eski İttihatçılar, Müdafaa-ı Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti'nin belkemiğini teşkil ediyordu. Bunlar memleket-
te iktidarı ele geçirmek isteyen Enver Paşa'yı, Trabzon
tarikiyle Anadolu'ya geçirmek amacındaydılar. Bunun için
eski İttihadçı arkadaşları olan Halil'leri, Talât'ları
(Küçük), Azmi'leri, Nail'leri maksatları uğrunda Trabzon'
da barındırıyor ve bunlara yardımlarda bulunuyorlardı.
Amaçları Enver Paşa ve avanesini hakim kılmak, ünlü İt-
tihat ve Terakki ocağını tekrar canlandırmaya çalışmaktı
(390).

Enver Paşa, Birinci Cihan Harbi sonucunda, yenilgileri
üzerine diğer İttihad ve Terakki reisleri gibi memle-
keti terk etmişti. Önce Ruslarla ilişki kurarak, Osmanlı
Devleti Eski Başkumandan Vekili ve Halife'nin Damadı sı-
fatıyla, İslâm dünyasında bazı başkaldırma olaylarında
etkili olabileceğine inândırıldığı Ruslardan yardım ve kuv-
vet alarak, yeniden birşeyler yapabileceği inancını taşı-
mıştı. Bu sırada bir taraftan da, Türkiye'deki olayları
takip ediyor ve Yunanlılar karşısında bir başarısızlık
olur ise, toplayabileceği kuvvetlerle, Anadolu'ya geçme-
yi tasarlıyordu.

Bu bakımdan Türkiye ile temas sağlayabilmek amacıyla
Batum'a geçmişti. Batum, Trabzon'dan her gün birçok gelip
gidenin bulunduğu bir şehirdi. Burada Türk-Yunan muhârebe-
sinin seyrini takip ve gerektiği anda harekete geçmek müm-
kündü(391).

(390) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No: 132/19637.

(391) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.838; Mahmut Goloğlu, a.
g.e.,s.36-37.

Batum'un Trabzon'a yakınlığı ve orayla eskiden beri çok sıkı ilişkilerin bulunması, Enver Paşa'nın Trabzon'daki Müdâfaa-ı Hukûkçularla temasını kolaylaştırmıştı. Trabzonlulardan bazılarının Erzurum Kongresi'nden beri Mustafa Kemâl'e muhalif bir tavır almaları ve onun ileride diktatör olmasından endişe etmeleri de bu gelişmede yardımcı olmuştur. Bununla beraber Enver Paşa'nın adamı olan Küçük Talât Bey, İstanbul'da iken "Velid Elkiz" ismiyle yazdığı mektupta(392), müdâfaa-i hukûk cemiyetlerine, ciddî ve mücâdeleci İttihadçuların sokulmasını istiyordu.

Ayrıca Enver Paşa, Anadolu'da kendisinin beklediğine ve güçlü yardımcılar, silâhlı birlikler bulacağına inanıyordu. Trabzon'da bulunan Kayıkçılar Kâhyası Yahya da, onun en iyi adamlarındandı(393). Bu kişi, tahliye ettirdiği mahkûmlar ve asker firarilerinden, tam teşekküllü bin kişilik bir tabur meydana getirmişti. Enver Paşa'nın Kâhya'ya yazdığı mektupta, Ali takma adıyla bu taburun başına geçecek ve Topal Osman gibi, güya millî mücâdeleye katılmak üzere Ankara'ya gidecek ve Deli Halid'in Fırkası'na dayanarak, bir hükümet darbesi yapıp devletin başına geçecekti(394).

Bu mektuptan anlaşılacağı üzere, Kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın Trabzon'da büyük bir gücü vardı ve Enver Paşa'nın ona güvenmesinin en büyük nedeni de bu gücüydü. Kâzım Karabekir'in deyişiyle, adeta bir "İskele Hükümeti" kurmuştu(395).

(392) Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, c.III, s.570, İstanbul 1972.

(393) Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e.,c.III, s.568-569; Mahmut Goloğlu, a.g.e.,s.37.

(394) Sami Sabit Karaman, İstiklâl Mücâdelesini ve Enver Paşa, s.30-32, İzmit 1949.

(395) Sami Sabit Karaman, a.g.e.,s.31; Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, Ankara 1971, s.277.

Diğer taraftan, Enver Paşa'nın amcası olan Halil Paşa ile Küçük Talat Bey, Envercilik mücadelesinde daha aktif olabilmek için Trabzon'a gelmişlerdi. Bunun üzerine Ankara, Halil Paşa'nın Trabzon'u derhal terketmesi için 13. Fırka Kumandanlığına emir vermiş, fakat Kâzım Karabekir Paşa'nın tavassutu ile bir müddet burada kalmıştı. Daha sonra Trabzon'da sebep olduğu bazı olaylar nedeniyle, barınamayıp Batum'a geçmişti(396). Burada da Bolşevik takibatına uğrayarak firar etmek zorunda kalmış ve elinde bulunan mühürlü bir dosyayı, Batum Başşehbenderliği'ne bırakmıştı. Bu dosyanın incelenmesi sonucu, Kayıkçılar Kahyası Yahya tarafından Halil Paşa'ya yazılmış bir mektup ortaya çıkmıştı. Mektupta, Enver Paşa ve arkadaşları hesabına Trabzon'da hükümet darbesi gayesini güden "Bozuk Parti" isminde bir cemiyetin teşkil edildiği ve Yahya ile Dr. Raik'in üyeleri olduğu belirtilmekte idi(397). Bir başka mektupta, Küçük Talat tarafından "Velid Elkiz" imzasıyla yine Halil Paşa'ya gönderiliyordu. Bunda da, "Her türlü takyitlere rağmen Samsun'da da teşkilatımızın esaslarını kurdum." diye bahsedilmekteydi(398). Bundan anlaşılıyor ki, bütün Doğu Karadeniz'de teşkilatlarını kurarak, Enver Paşa'yı Anadolu 'ya geçirmekte kararlıydılar.

Enver Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'nde de taraftarları vardı. Bakû Kongresi'ne katılmak üzere Trabzon'a giden Meb'us Hafız Mehmet Bey, cepheye sevkedilmek üzere Trabzon'dan bin gönüllü toplanması hususunda Başkumandanlığa mürâcaatta bulunmuştu(399).

(396) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihad Terakki Erkânı, İstanbul 1967, s.88.

(397) Sami Sabit Karaman, a.g.e.,s.134-135; Mahmut Goloğlu, a.g.e.,s.39.

(398) Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e.,c.III,s.569.

(399) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.243.

Bu kişi, Enver Paşa taraftarıydı ve bin kişilik gönüllü de Kâhya Yahya'nın adamları olabilirdi.

Diğer taraftan Ardahan Meb'usu Hilmi Bey 1921 Kasımında Batum'a gitmek üzere Trabzon'a varmıştı. Elinde Mustafa Kemâl tarafından, Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya hitaben yazılmış bir mektup vardı. Hilmi Bey'in ifadesine göre Mustafa Kemâl'in Enver Paşa hakkındaki şartları şunlardı(400): "Enver Paşa, harp devam ettiği sürece Anadolu'ya gelmeyecek. Türkiye, İngiltere ile müsâlâha akdettiği takdirde, İslâl âleminde, İngilizler aleyhinde teşebbüsatta bulunmayacak. Sulhtan sonra da, Türkiye'yi bir süre rahat bırakacak." Hilmi Bey Üçüncü maddeyi reddettiğini, yalnız iki maddeyi tebliğ için gitmekte olduğunu söylüyordu. Aslında Enver Paşa'nın hemen Anadolu'ya girmesine taraftardı. Çünkü her yerde, İttihatçılık ve Envercilik propagandası yapmaktaydı.

şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir bu faaliyetleri öğrenince, Trabzon'a bir telgraf çekti(401). Telgrafta, Moskova seyahatinden cephenin haberi olmadığı için, Ankara'ya sorulacağı, cevap gelinceye kadar Hilmi Bey'in Trabzon'dan ayrılmaması gerektiğini bildiriyordu. Daha sonra Hilmi Bey, hareketi men edildiği ve gözlendiği için, Mustafa Kemâl Paşa'ya, Dahiliye Vekâletine ve bazı yerlere şikâyette bulundu. Fakat, Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi Adnân Bey imzasıyla Hilmi Bey'e gelen telgrafta, "Görüşeceğiniz zatın Almanya'ya azimeti dolayısıyla, seyahate devamda fayda kalmamıştır."(402) denilmekteydi. Daha önce bu kişinin memuriyetine ve meb'usluğa yakışmayacak hareketleri Kâzım Karabekir tarafından Ankara'ya bildirilmiş ve gelen cevapta, memuriyetin kaldırılması ve Ankara'ya dönmesi istenilmişti. Bunu haber alan Hilmi Bey, Tarbzon limanından vapurdan yararlanarak Batum'a gitmek istemişse de, Vali Ebubekir

(400) Sami Sabit Karaman, Trabzon ve Kars Hatıraları, s.43-44.

(401) Ebubekir Hazım Tepeyran, Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, s.95, İstanbul 1982; Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.281.

(402) Ebubekir Hazım Tepeyran, a.g.e., s.96.

Hazım Bey tarafından engellenmişti. Bundan sonra da, Mustafa Kemâl'den aldığı emir üzerine, elindeki mektubu Fırka Kumandanı Sami Sabit Bey'e vererek Ardahan'a gitmişti (403).

Bu sıralarda Enver Paşa Batum'da bulunmaktaydı. Hilmi Bey'in de Batum'a gitmekteki bu ısrarı, amacının ne olduğunu ortaya koyar sanırız.

Daha sonra Enver Paşa, Batum'dan Bakû'ya geçti. Buradaki Türkiye Sefarethanesi'nde Muhiddin Bey'e, Anadolu'ya geçmekten vazgeçtiğini bildirdi. Bu fikirden vazgeçmesinin nedeni Sakarya Zaferi olmuştur(404).

Sonuç olarak Enver Paşa, memleketin kötü durumu karşısında kurtarıcı olarak kendisini görmüş, fakat Sakarya Zaferi ile Ankara Hükümeti'nin güçlendiğini anlayınca bu fikrinden vazgeçmiştir. Nitekim Halil Paşa ve Küçük Talât'a yardımları bulunan Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin yayın organı "İstikbâl" gazetesi de, bu şahısların asıl amaçlarını anlayınca, "İğrenç Faaliyet" başlıklı bir makale yayımlamıştır(405). Bu da gösteriyor ki, Enverciler, Cemiyeti, amaçları uğrunda bir atlama taşı olarak kullanmışlardı.

2- Kayıkçılar Kâhyası Yahya Olayı

Kayıkçılar Kâhyası Yahya Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin, biri Küçük Talât olmak üzere iki müşavir a'zasından biriydi. Trabzon limanına gelen mallardan da Müdâfaa-ı Hukûk adına belli bir rüsum alıyordu. Aynı zamanda Cemiyete sırtını dayayarak çok büyük nüfûza

(403) Sami Sabit Karaman, a.g.e.,s.46; Mahmut Goloğlu, Atatürk ve Trabzon, s.37-38.

(404) Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e.,c.III,s.582-583.

(405) Ebubekir Hazım Tepeyran, a.g.e.,s.97-98; İstikbâl, 13 Ekim 1337(1921) 454.

sahip olmuştur. Tahliye ettirdiği mahkûmlarla asker firarilerinden bin kişilik tam teşekküllü bir tabur meydana getirmişti(406). Bununla beraber Anadolu'ya Enver Paşa'yı getirmek için, Küçük Talât ile birlikte gizli bir cemiyet de meydana getirmişlerdi(407).

Bütün bu olanlardan sonra, Kars'ta bulunan Kâzım Karabekir, Sâmî Sabit Bey'i yanına çağırarak ona, "Sami Bey, Enver işi azıttı, Ankara benden şüphe eder gibi görünüyor" dedi. Daha sonra asayişin temin etmek için Sâmî Bey'i Trabzon'a, 13. Fırka Kumandanı olarak tayin etti(408).

Sâmî Bey Trabzon'da yaptığı tahkikat neticesinde, asıl tehlikenin Kâhya Yahya olduğunu görerek durumu bir raporla 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e bildirdi. Bunun üzerine, Karabekir, 4 Ekim 1921'de Sâmî Bey'e gönderdiği telgrafta, Yahya'nın ve adamlarının hemen tutuklanarak, Erzurum'a gönderilmelerini emretti. Bununla beraber, tutuklama işinde bir direnme olursa, sıkıyönetim ilân edilebileceğini de bildirdi(409).

Fakat Kâhya Yahya, bu tutuklama emrini ve Enver Paşa'nın kendisine gönderdiği mektubun ele geçmiş olduğunu haber almış olacak ki, gizlenmişti. Daha sonra Trabzon 13. Fırka Kumandanı Sâmî Sabit Bey Kâhya'yı ele geçiremeyince, kardeşini ve en iyi adamlarından sekiz kişiyi tevfiğe etti(410).

Tevfik edilenlerin aileleri, 26 Kasım 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ne müracaat ederek, ondokuz gün önce evlerinin gece yarısından sonra askerler tarafından basıldığını iddia ile, kocalarının ve çocuklarının götrülmesini şikâyet ettiler. Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti Reisi Barutçuzâde Ahmet Bey de, aynı mevzuda müracaat etmiş

(406) Sami Sabit Karaman, İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa, İzmit 1949, s.30-32.

(407) Ebubekir Hazım Tepeyran, a.g.e., s.111.

(408) Sami Sabit Karaman, a.g.e.s.30-32; Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, Ankara 1982, s.313.

(409) Kâzım Karabekir, a.g.e.s.242-243.

(410) Sami Sabit Karaman, a.g.e., s.36-37; Mahmut Goloğlu, a.g.e.s.38.

ve Cemiyetin a'zası olan Yahya'nın, millî mücâdelede yaptığı hizmetlerden bahsederek, bir cânî gibi izlenmesinden vazgeçilmesini istemişti(411).

Daha sonra Kâhya Yahya gizlenmekle birşey elde edemeyeceğini anlayınca teslim olmuştu. Bununla beraber Adilye Vekâleti dedikodulara fırsat vermemek için, Kâhya meselesinin halli için muhakemesini, 21 Ocak 1922'de Sivas'a naklettirdi. Fakat üç ay sonra beraat etti. Ebubekir Hazım Bey'in akrabası olan, Sivas Temyiz Mahkemesi Ceza Reisi Hasan Fehmi Bey'in mektubunda, "Mâhut Kahya meselesi henüz ikmal edilememiştir. Bunun lehinde nüfûzlu bir sınıfın çalışmakta ve daima takip etmekte bulunduğunu işitiyorum. Ne yazık ki mevkiim müdâheleye müsait değildir. Gönül istiyoru ki, bu iş bitince tenzilen istinaf müdde-i umumîsı olayım" denilmekteydi(412).

Görülüyor ki Kâhya Yahya, Trabzon haricinde de güçlüydü ve kendisini temize çıkarmak için özellikle teslim olmuştu.

3- Trabzon Meselesi ile İlgili Tahkikât

Kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın Trabzon'daki faaliyetleri, başta 13. Fırka Kumandanı Sâmi Sabit bey olmak üzere, bazı devlet adamlarının uzun zaman şikâyetlerine sebep olmuş ve Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir tarafından dafalarca Ankara'ya bildirilmişti.

Kâhya, Trabzon Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti'nin müşavir a'zası olduğu için, şikâyetler bazı a'zaları da içine almıştı. Bununla beraber limandaki mallardan alınan rûsumu, cemiyet adına tahsil etmişti. Aynı zamanda Envercilik faaliyetlerinin merkezi de Trabzon'du ve Enver Paşa'yı Anadolu'

(411) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.228-232.

(412) Ebubekir Hazım Tepeyran, a.g.e.,s.122-123; Mahmut Goloğlu, a.g.e.s.39.

ya sokmak isteyenlere, cemiyet hesabından yardımlarda bulunulmuştu(413).

Bu olanlardan sonra Büyük Millet Meclisi tarafından, bir tahkik hey'etinin görevlendirilmesine karar verildi. Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in Trabzon'da yeni valiliğe başlamış olan Ebubekir Hâzım Bey'e 17 Aralık 1921'de gönderdiği telgrafta, "Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk Merkez Hey'eti hakkında öteden beri ileri sürülen şikâyetlerin tahkik ve derinleştirilmesiyle hesaplarının incelenmesi, elviye-i selâse tahkikatına memur edilip yakında oraya gelmesi kararlaştırılmış olan Ali Said Paşa'nın başkanlığındaki komisyon ile zat-ı âlileri tarafından elviye-i selâse tahkikatına başlamadan önce yapılması, Büyük Millet Meclisi Başkanlığınca onaylanmış olduğundan ona göre gereğinin yapılması ve neticesinden bilgi verilmesi..." bildirilmekteydi(414).

"Elviye-i Selâse Hey'et-i Tahkikiyesi"ne seçilen, askeri ve mülkî temsilcilerden meydana gelen bu hey'ette, İnebolu Komutanı Ali Said Paşa ve Trabzon Valisi Ebubekir Hazım Bey de vardı. 9 Aralık 1921 tarihinde Fevzi Paşa, seçilen hey'etin başkanlığına Ali Said Paşa'yı getirerek yardımcılarını seçmesini emretti. Bunun üzerine Ali Said Paşa Ankara'ya gitmek istediysede, Fevzi Paşa tahkikat yapması için Trabzon'a hareket etmesini istedi. 12 Aralık 1921 tarihli telgraf ile de, kendisinden başka tahkik hey'etine, Dahiliye Vekâleti'nce Trabzon Valisi Ebubekir Hâzım ve Kütahya Meb'usu Rahmi Bey'lerin seçilmiş olduklarını ve İnebolu'dan hareketini Ebubekir Hazım Bey'e bildirerek haberleşmelerini istedi(415).

(413) Mahmut Goloğlu, a.g.e.s.39; Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, Ankara 1971, s.278-279.

(414) Ebubekir Hazım Tepeyran, a.g.e.,s.108; Mahmut Goloğlu, a.g.e.,s.39.

(415) A.Ü.T.İ.T.E.A.,Ali Said Akbaytuga Dosyası, Ves.No: 132/19551.

İnebolu ile Trabzon arası ulaşım sadece deniz yolu ile yapılabilirdi. Mevsimin kış ve havaların kötü olması nedeniyle Ali Said Paşa'nın hareketi gecikiyordu(416).

Ali Said Paşa 18 Aralık 1921'de Fevzi Paşa'dan aldığı emirle Elviye-i Selâse tahkikinden önce, Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyetinin hesaplarının tahkik edilmesi işi için görevlendirildi(417).

Fevzi Paşa 21 Aralık 1921 tarihinde yeni bir emir vererek, Ebubekir Hazım ve Gümüşhane Muhasebecisi Kâmil Efendi ile birlikte tahkikâtın bir an evvel yerine getirilmesini istedi.

Ali Said Paşa Trabzon'a giderek hey'etini topladı. Daha sonra Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti Merkez Hey'etinin bulunduğu Klübe giderek, Barutçuzâde Ahmet Efendi'ye görevini bildirdi. Fakat daha önceden cemiyet reisinin durumdan haberi olmuştu. Bu haberi de, Dahiliye Vekili'nin şifresini çözen memurun ihbar ettiği anlaşıldı ve memur cezalandırıldı(418).

Defterler, tahkik edilmek üzere kendisinden istenildiğinde, Barutçuzâde Ahmet Efendi itiraz etti. Fakat Ali Said Paşa Cemiyetler Kanunu'nun 7. maddesi gereğince gelir-gider defterlerinin gösterilmesine mecbur olduklarını hatırlattıktan sonra, defterler gösterildi(419).

(416) A.Ü.T.İ.T.E.A.a.g.Dosya, Ves.No: 132/19557.

(417) A.Ü.T.İ.T.E.A.,a.g.Dosya, Ves.no: 132/19552; Mahmut Goloğlu, a.g.e.s.279-280.

Ebubekir Hazım Bey'e göre: "Elviye-i Selâse için askeri bir komisyon gönderilmesinden, daha sonra vazgeçilmiş oluncak ki Said Paşa'nın yanında bir teğmenden başka kimse gelmemiştir.

Tahkikât resmen başlamıştı. Bu arada 16 Ocak 1922'de eşraftan Şatırzâde Ziya, Hacı Bilâl, Ağazâde Behçet Bilâl, Eyüpzâde Esad Ömer Eyyübf, Türkoğlu Ahmet tarafından "Trabzon'da Hey'et-i Tahkikiye Riyaset-i Canib-i Alisi"ne gönderilen dilekçede, hiçbir karar ve kanuna dayanmadan hükümet içinde hükümet yapmak istediklerini, cemiyet adına, limana giren gemilerin boşaltılan mallarından rüsûm alındığını, harcamalar için tutulan defterlerin sonradan hazırlanmış olduğunu ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya Trabzon'daki İttihatçılar aracılığıyla geçirilmeğe çalışıldığı belirtiliyordu(420).

Tahkik hey'eti de aynı fikirde idi. Karar ve hesap defterlerinden hizmet müddetleri aynı olduğu halde, karar defteri hayli eskimiş, hesap defteri ise yeniydi. Bundan anlaşılıyor ki, tahkik hey'eti vardığında hesap defterleri yeni hazırlanmıştı.

Hey'etin Trabzon'da yaptığı tahkikatın fezlekesi beşyüz sahifeyigeçiyordu(421). Bunun için önemli gördüğümüz yerleri özetlemekle yetineceğiz.

Trabzon'da Tahkik Hey'eti görevine başladıktan sonra, bazı kişilerce cemiyet aleyhinde şikâyetler başlamıştı. Bunlardan biri, Müdâfaa-ı Hukûk seçimlerinde usûlsüzlük yapıldığı hakkındaydı. Bunun üzerine hey'et, Müdâfaa-ı Hukûk Reisliği'ne 28 Ocak 1922'de bir yazı yazarak, "Trabzon Hey'et-i Merkeziyesi'nin intihabatına Trabzon Vilâyeti ile mülhakatının ve Yomra Nahiyesi Hey'et-i İdârelerinin iştirâk ettirilmediği"nin ihbar edildiğini bildirerek cevap istedi. Verilen cevapta, Nahiye, kaza, liva ve vilâyet seçimleri hakkında "mukarreratta" hükümler bulunduğunu, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin 13. maddesindeki sarahat mukabilinde vilayete ihtiyar yoktur" denildi. Kısaca yapılan intihabatın mevzuata uygun olduğu ileri sürüldü(422).

(420) A.Ü.T.İ.T.E.T.,Ves.No: 132/19638; Mahmut Goloğlu, a.g.e.,s.281.

(421) Ebubekir Hazım Tepeyran, a.g.e.,s.108-109.

(422) A.Ü.T.İ.T.E.A.,Ves.No: 132/19635.

Cemiyetin Ali Said Paşa'ya gönderdiği bir başka yazısında, Trabzon'daki Hürriyet ve İtilâfçılara karşı yaptıkları mücâdeleyi, Selâmet gazetesi'nin kendilerine karşı yürüttüğü iftiralar ve suçlamalar ile yıpratılmak istedikleri belirtiliyordu(423). Bunun yanında Güzel Trabzon gazetesi de, Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk Hey-et-i Merkeziyesi'nin Envercilik yaptığını, Küçük Talât ve Halil Paşa'ların oyuncağı olduğunu yazıyordu(424). Bu husustaki bilgileri Ali Said Paşa'nın notlarından vermeyi yararlı görüyoruz.

Tahkikâtın en önemlilerinden biri, Halil ve Talat Bey'in Trabzon'a ne maksatla gittikleri ve bunlara Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti tarafından para yardımında bulunduğu, özellikle Talât Bey'e maaş verilmesi sebebinin araştırılması idi. Hey'et-i merkeziye reisi ile iki arkadaşına bu hususta sorulan sorulardan alınan cevapta, hiçbir malûmatlarının olmadığı söylenerek şöyle devam ediliyordu: "Fenâ bir maksattan şu dakikaya kadar malûmatımız yoktur. Talât Bey Kars ve Erzurum tarikiyle memleketimize dahil olmuştur. Anın muvassalatından evvel Bakû'ya Üçüncü Enternasyonal Kongresi'ne gönderdiğimiz müteaddid zevâtın avdetlerinde, müttehiden verdikleri malûmata göre mumaiyleh Talât Bey'in o vakit Bakû'da Bolşevizme karşı çalışmış olduğu anlaşılmıştı. Aynı zamanda Talât Bey'in Trabzon'a vürüdü, o kongreden sonra Bolşevizm mevcudatı memleketimiz dahillerinde peydâ olarak tehditkâr bir şekilde mahiyet iktisat eylemekte bulunduğu anlaşılmıştı. Bu sebeple her sınıf halktan mürekkep olmak üzere daire-i belediyede umumi birkaç içtima yapılarak nihayet bir mücâdele hey'eti teşkil etmek zarureti hasıl olmuştu. Bununla beraber o sıralarda Bolşevizm cereyanlarının şimalden Almanya ve bütün Avrupa'ya nüfûz ve yayılma istidadını göstermesiyle bu hususta da memleketimizde en nazik günleri yaşıyorduk.

(423) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No: 132/19643.

(424) Ebubekir Hazım Tepeyran, a.g.e., s.111; Mahmut Goloğlu, Atatürk ve Trabzon, s.39.

Bu cihetle mezkûr mücâdele teşkilâtında Bolşevizm esasatı üzerinde ihtisası haiz kimselere şiddetle ihtiyaç vardı. Talât Bey'in bu esasat noktasından iyi bir tedkike malik bulunduğu anlaşılmalı, anı da bu mücâdele hey'eti meyanına ithal için istihdamda bir beis görülmemiş, binaenaleyh kendisine altı binkuruş verilerek üçyüzotuzaltı senesi Teşrin-i sânisinden itibaren beş ay kadar devam ettirildi.

Halil Paşa meselesine gelince, bu adam memlekete geldiği zaman cihet-i askeriye ile temasta ve daha doğrusu fırka-i askeriyenin muhafazasına elzem bulunmuştur. Hatta memleketten derhal ihracı lâzım gelir ki, Dersaadet'ten gelecek ailesine intizaren misafiratı meselesi de, cihet-i askeriyenin muhaberesi üzerine vakî olmuştur. Cemiyet bununla münâsebette bulunmamış ve alâkadar olmamıştır. Yalnız ailesi geldikten sonra herhalde memleketi terketmesi, Batum'da Kumandan Nuri Bey istimal-i cebr ve şiddetten evvel işin dahi hükmüne bir suret-i rabt-ı için cm'iyile hasbihalde bulunması üzerine Reis-i Harici Ahmet Efendi, Erkân-ı Harb Zeki Bey'le beraber mumaileyh Halil Paşa'nın nezdine azimetle Büyük Millet Meclisi Riyaseti emrine inkiyad ve lâzimesini kendisine telkinde, hatta biraz da şiddetli bir lisan istimali imiş ve bu suretle âli emre itâate icbar etmiştir. Ancak Halil Paşa bu tebliği kat'i karşısında nâçâr kalınca ailesinden, kimse-sizliğinden acz ve zaruret-i mahfiye içinde bulunmasından dolayı hükümet ve memleketin zaruret ve insaniyyetine iltica etmiş ve esasen bu adamı memleketinden çıkarmak matlub olmuş hasebiyle, def'i bilâ kayıttan bi miktar meblağ ihdâsını, kumandanlıkla da bilistişare beis görülmediği gibi, en ziyade bir Müslüman ailesinin gideceği yabancı memlekette muhtaç bir halde bulunması kuvvet-i namuskârâneye dokunarak ve herhalde bir miktar para ile neticelenebilecek bir meseleyi uzatmakta manâ görülemeyerek bu noktadan muavenet-i nakdiye terviç edilmiştir. Ve hakikat bundan ibarettir. Fakat sarf-ı gayret-i islâmiye ve insaniyeden doğan bu muavenetin, bugün başka ze-

hablarla alâka ve irtibat eylediği سوالin şekline tecelli etmesine göre, bu noktada biraz daha vukut mecburiyeti hasıl oluyor. Büyük ve kat'i bir nezahat-ı vicdaniye ile tekrar ve te'min ederiz ki, cemiyet Halil Paşa ile temasta bulunmamıştır."

Ali Said Paşa Hey'eti bundan sonra, Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti a'zalarından Daniş Bey, Hatibzâde Mustafa Efendi, Mehmet Efendi, Mehmet Salih Efendi ve bazılarına da aynı soruları sormuş, fakat bu hususta hiçbirinden kayda değer bir malûmat alamamışlardı. Yalnız Mehmet Salih Efendi birçok muhtaç ve fakire yardım edildiğini zikretmişti.

Bununla beraber ticaret odası ve belediye dairesi yöneticilerinden icra olunan hey'etle, cemiyetin hesapları kontrol edilmek istenmiş ve buna zorlukla muvaffak olunmuştu. Buna göre cemiyetin hesaplarında sekizyüzseksenbirküsur liranın da hiçbir evrak-ı müsbiteye işlenmediği anlaşılmıştı.

Hey'et, paranın bir kasada veya bankada saklı olmamasının sebebini sordüğünde, Reis Barutçuzâde Ahmet Efendi ve iki a'zanın izahatı şöyleydi: "Mütârekeden sonra memleket çok badireler geçirmiştir. İlk evvelce İngiliz gemileri, limanı bir an tehditte boş bırakmamış ve hatta bir donanmasından karaya asker çıkararak, Boztepe'deki büyük topları parçalattırarak istihalden iskat eylemiştir ki, bu hadise kolay ref' edilememiştir. Aynı zamanda İstanbul Hükümeti'nin vali, memur, asker göndererek memleketi istilâ edeceği meselesi çıkmıştır. Bunun yanında Yunan gemilerinin bombardımanı başladı. Her gemi görüldükçe, halk gündüz dükkânını, mağazasını, gece ise hanesini kapatarak, şehri terk ile dahile doğru dağlara firar mecburiyetinde kalıyordu. Daha yakın zamana kadar huzur ve sükûn yüzü görmeyen ahâlî, bir zaman da bolşevizm denilen melânetin memleketi altüst etmesinden korkmuş ve daima hazır bulunmak zorunda kalmıştır. Bunun için çok zaman olmuştur ki, klübün evrak ve kuyudatı vesair mevcut nükûdunu memleket haricine çıkarmak lüzûmu hasıl ve vaki' olmuştur. Nitekim

hükümet ve cihez-i askeriye bile, mevcudunu dahile çekmek mecburiyetinde kalmıştır. Binaenaleyh bu kadar müşkül ve ağır şerait altında ika-ı vazife eden cemiyet, mevcudiyetini klüpte veya bankada muhafazasının imkânsız olduğu gibi, rüfekâ-ı kirâmın zaten memleketin en büyük tüccarından olmaları itibariyle pek farketmemiştir".

Bundan sonra hey'et, bazı a'zalara da aynı soruları sormuş, kimisinden bir cevap alamamış, kimisinden de Hacı Ahmet Efendi'nin verdiği cevaba yakın izahetler almıştı (425).

Bununla beraber Ali Said Paşa'nın hazırladığı hususî raporunda, Trason'da İttihadçılık ve İtilâfçılık mücadelesi yapıldığını, her iki tarafın isim listelerini vererek anlatıyor ve Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin dağıtılarak yeniden seçim yapılmasını öneriyordu(426).

Tahkik hey'eti çalışmalarını sürdürdüğü sıralarda, Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk Hey'eti, takip edilen usûl ve muâmeleyi İzzet-i nefislerine yediremeyerek toptan istifa etmişlerdir. Aynı zamanda bir ta'mim yayımlayarak, "hey'et-i merkeziye" için yeni seçim yapılacağını duyurdu. Bunun üzerine Vali Vekilliğine bakan Sâmî Sabit Bey, bu durumdan yararlanarak hemen bir "müteşebbis hey'et "hazırlama girişiminde bulundu. Bütün karakollara da bildirererek, Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk Hey'et-i Merkeziyesi'nin artık hiçbir yetkisi ve vazifesi kalmadığını, bundan sonra kendilerinin tanınmasını bildirdi. Bunun üzerine müdâfaa-ı Hukûk taraftarları olayı protesto etti. Bundan sonra durum Ankara'ya aksetti. Dahiliye Vekâleti, yeni hey'et-i merkeziye seçilene kadar, Belediye Meclisinin müteşebbis hey'et vazifesini de yürütmesini bildirdi. Müdâfaa-ı Hukûk bunu da reddederek, suçluysalar yargılanmaları gerektiğini ileri sürdü.

(425) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No: 132/19642

(426) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No: 132/19637.

Daha sonra Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey(Okyar), Nisan ayında Trabzon'a giderek olayları yerinde inceledi. Tahkik hey'etine de raporun çabuklaştırılması hususunda talimat verdi. Bundan sonra, Trabzon'dan ayrılıp Samsun'a vardığı sırada, kendisine rapor sunuldu.

Beşyüz sahifeyi aşan bu raporda, Trabzon'da nasıl para toplandığı, nasıl harcama yapıldığı anlatılıyor. Aynı zamanda Cemiyet reisinin ve Kâhya Yahya'nın zimmetlerine para geçirdiklerinden de bahsediliyordu(427).

a) Tahkikat Sonrası Meclis Görüşmeleri

Samsun'dan Ankara'ya dönen Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti yöneticilerinin protesto ve şikâyetlerine karşılık, 3 Mayıs 1922 günü valiliğe gönderdiği telgrafta, kendisine hâlâ Cemiyetin Reisi diyen Hacı Ahmet Barutçu ve arkadaşlarının durumlarının tahkik raporları ile ortaya çıktığını ve zimmetlerindeki parayı geri ödemeleri gerektiğini, aksi halde mahkemeye verileceklerini bildirdi. Bunu haber alan cemiyet reisi ve a'zalar, Dahiliye Vekili'nin suçlamasına verdikleri cevapta, "Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti Râisliği'ni ve a'zallığını fuzuli değil, milletin oyu ile kazanmış" olduklarını ve istifa etmiş olmalarına rağmen, yeni bir hey'et seçilene kadar görev yapacaklarını bildirerek, zimmetlerinde para bulunduğu iddiasını da red ettiler. Mahkemeye verilme hususunda da, "Vatan hizmetinden şeref duyan kimseler olarak mahkemeye gitmeyi şeref sayacaklarını" bildirdiler(428).

Trabzon'da beliren bu türlü olaylar üzerine, meb'us Ali Şükrü Bey, eşraftan ondört kişinin imzası ile 7 Mayıs 1922'de Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne bir istizah tak-

(427)A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No: 132/19642; Sami Sâbit Karaman, a.g.e.,s.134-150.

(428)Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c.XX, s.286-287, 7/8 Haziran 1922, 2. baskı, Ankara, 1959.

riri okunduktan sonra, yapılan oylama sonucunda görüşülmesi kabul edildi(429). İstizah tavrında, Dahiliye Vekili Fethi Bey'in uzun zaman Malta'da sürgünde ve başka hariç memleketlerde görevli bulunduğu, bu yüzden memlekette millî mücadele başlarken ne gibi şartlar altında ve çeşitli mahrumiyetlere katlanılarak uğraşıldığını bilmediğini, bunun için millî dâvanın teferruatına da vakıf olmadığı ileri sürülerek, Dahiliye Vekâleti'ne bağlı birimlerin kanunsuzluklarına göz yumduğu için onbir maddeyi içine alan soruların cevaplanması isteniyordu.

Bu onbir madde, Trabzon'da fırka komutanının keyfi idâresi yüzünden kanunsuz tutuklamalar, baskınlar yapıldığını, cemiyetin defterlerinin tetkikinde haksızlıklarla karşılaştıklarını da içine alıyordu. Maddelerin gündemde görüşülmesine başlandıktan sonra Fethi Bey söz alarak işlerin kanunlara uygun olarak yapıldığını, tutuklamaların ise biryanlış anlama neticesinde meydana geldiğini, Meb'us Celâleddin Bey'in evinin aranmasında oğlunun askerlerle tartıştığını, Trbzon Müdâfaa-ı Hukûk'un ise usûlsüz vergiler aldığını ve harcanışı ile ilgili şikâyetler geldiğini, bu sebeple evrakını incelettirdiğini ileri sürerek tahkik raporunu özet olarak açıkladı.

Ali Fethi Bey'in konuşmasından sonra Ali Şükrü Bey söz aldı. Konuşmasında, kürsüye haksızlığa isyan için çıktığını ve Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin millî mücadeleye hizmetlerini açıklayarak özetle şöyle devam etti: "Trabzon'da Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin topladığı iâne parası miktarını tahkik hey'eti altmış küsur bin lira gösteriyormuş. Masraf da kırkikibin lira imiş ve üst tarafının sekizyüz lirası Cemiyet Reisi Barutçuzâde Hacı Ahmet Efendi de, onyedibin lirası da Kayıkçılar Kâhyası Yahya'da imiş ve bu para ihracattan alınmış. Bu paralar, yalnız bu cemiyet'e münhasır bir şey midir? Sorarım size, bu tarzda vergi almamış hangi müdâfaa-ı hukûk cemiyeti vardır? Bir tane almamış olanı gösterebilir misiniz? Oktruva resmi diye

(429) T.B.M.M.Gizli Celse Zabıtları,c.III, Ankara 1980,s. 363-365-368-369;Mahmut Goloğlu, Cumhuriyeti Doğru, Ankara, 1971, s.292.

Bursa'da her ay halktan yüzbin lira alınmıyor muydu? Daha önceleri de böyle değil miydi? Başka türlü yapmağa, bu millî davanın imkânı var mıydı? Efendiler!.. O günleri düşünün!.. Hiç bir kuvvet yok, hazine yok, millet kendi başına yapayalnız kalmış. Zenginlerin çoğu İstanbul'da, memleketi kurtarmak için para lâzım. Bunun için de rûsûm konmuş. Koymayıp da ne yapılacaktı? Sonra bu rûsûmun kırk gün devam ettiğini, yine Dahiliye Vekili'nin kendisi söylüyor. Fakat ne gariptir ki, aynı Dahiliye Vekili, Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin rûsûm almasını hoş görmezken, Cemiyetin bunu cibâyete başlamadan evvel Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir tarafından vaz'edilmiş olduğunu bilmiyor. Eğer bu resim meselesi suçsa, Tahkik Hey'eti Reisi Said Paşa'nın Şark Cephesi Kumandanını suçlaması gerekiyor. Eğer bu bir cürûm ve cinâyetse, memleketin her tarafındaki müdâfaa-ı hukûk cemiyetlerinin yapmış olduğu cürûm ve cinâyettir. Bu sebeple hepsine hesap sormak gerekir. Şimdi soruyorum, memleketin her tarafında müdâfaa-ı hukûk cemiyeti varken, neden yalnızca Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin hesabına bakılıyor?

Hesapların tetkikinden en önemli mesele Halil Paşa'ya altıyüz lira verilmesi olmuştur. Vaktiyle hükümet Halil Paşa'nın Trabzon'dan çıkmasını istemişti. Hükümet emridir diye Müdâfaa-ı Hukûk da bu hususta Ankara'ya müzahir olmuştur. Fakat arkadaşlar, lütfen söyleyiniz! Halil Paşa bu memleketin bir evlâdı, bir paşası değil midir? Bu adam, Trabzon Fırka Kumandanının karşısına geliyor: "Ben Rusya'ya gideceğim. Fakat cebimde on param yok. Ailem de yanımda, aç kalacağım demiş" Ne yapacaksınız? Hükümetini itimadına mazhar olmuş bir fırka kumandanı "Benim param olsaydı verirdim. Fakat ne yazık ki yok. Hacı Ahmet Efendi siz verir misiniz?" diyor. Bunun üzerine de Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Hacı Ahmet Efendi, Halil Paşa'ya altıyüz lira verirse cinâyet mi yapmış olur?".

Ali Şükrü Bey, Trabzon'da olayların büyümesine en büyük sebep, Fırka Kumandanı Sâmî Sabit Bey olduğunu ilâve ederek, bu şahsın Erzurum Kongresi esnasında Mustafa Kemâl Paşa ile Rauf Bey aleyhinde yazdığı yazının kendisinde olduğunu, hatta isterlerse gösterebileceğini ileri sürüyordu.

Daha sonra Celâleddin ve Hüseyin Avni Beyler de söz alarak, cemiyet lehindeki fikirlerini beyan ettiler(430).

Görüşmeler Haziran'da yeniden yapıldı. Çeşitli münâzaralardan sonra oylamaya geçildi. Fethi Bey, 163 oydan, 36 güvensizlik, 11 çekimser oya karşılık, 117 oy ile güven aldı(431). Dolayısıyla, Trabzon Müdâfaa-i Hukûk-i Milliye Cemiyeti, yargılanmaksızın Meclis'te mahkûm edilmiş oldu.

4- Komünist Faaliyetlerin Önlenmesi ve Mustafa Suphi Olayı

Rusya, âlet olarak kullandığı Türk komünistleri ve özel ajanları sayesinde, Türkiye'de komünist teşkilâtını genişletmek, yerleştirmek ve belirecek ilk kargaşalık veya yaratılacak fırsattan faydalanarak Millî Mücadeleyi bir Bolşevik hareketine çevirip, arzuladığı "Türkiye Komünist Halk Partisi"ni burada iş başına getirmek çabası içindeydi. Bu sebeple gerekli ön hazırlıkları yapmış hem Anadolu'da, hem Rusya'da gerekli kadroyu kurup yetiştirmişti(432).

Bunun için Millî Mücadele'nin ileri gelenleri tedbirli davranmak zorundaydılar. Hem komünistlerin düşman edilmeyip dost tutulmaları ve oyalanmaları, böylece Sovyet yar-

(430) T.B.M.M.Zabıt Ceridesi, c.XX, s.260-283; Mahmut Goloğlu, a.g.e.s.285.

(431) T.B.M.M.Zabıt Ceridesi, c.XX, s.302-336; Güzel Trabzon Gazetesi, 24 Haziran 1338(1922), 39; 26 Haziran 1338(1922), 40; 5 Temmuz 1338(1922), 45; Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.298.

(432) S.George Harris, Türkiye'de Komünizmin Kaynakları, (Çeviren: Enis Yelek), 2.baskı, İstanbul 1976, s. 61-76.

dımının sağlanması, hem de Komünizmin teşkilât ve propaganda olarak Türkiye'ye sığmaması, yayılmaması için büyük gayretler sarfetmekteydiler(433).

Mustafa Kemâl ve Kâzım Karabekir, içeride ve dışarıdaki komünist kundakçılara özel ve resmî olarak "Meclis-i Millî'nin çalışmalarına zarar getirmemelerini" tavsiye ve ihtar etmişlerdi. Buna rağmen, Mustafa Suphi, Bakû'da kurduğu Türkiye İştirâkiyun Komitesi Hey'et-i Merkeziyesi (434) Türkiye Komünist Partisi azalarından Sâlih Zeki vasıtasıyla Türkiye'deki durumu ve teşebbüs ettikleri, düşünce ve plânlarına, bilhassa şahıslarına karşı Ankara'nın tutumunu, davranışlarını öğrenmek, reaksiyonlarını ölçmek istiyordu. Mustafa Suphi Bakû'da toplamaya muvaffak olduğu kongreden sonra da Erzurum ve Ankara ile cereyan eden muhabere sonucunda, Türkiye'ye yapılacak silâh ve para yardımının ancak kendi kanalından sağlanabileceği ümit ve imkânını, Mustafa Kemâl ve Kâzım Karabekir nezdinde bir inanç haline getirdiğine bizzat kanarak Anadolu'ya geçmiştir(435).

Önce Mustafa Suphi, Ethem Sedat ve üç arkadaşı Kars'a gelmişlerdi. Bu hey'ete ait ikinci bir kabile de, Bakû'dan Kars'a gelmek üzere yola çıkmıştı(436). Mustafa Kemâl Paşa, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının amaçlarını bildiği için, Ankara'ya gelmesini istemiyordu. Bunun için 3 Ocak 1921'de Kâzım Karabekir'in Erzurum Valisi Hamid Bey'e çektiği telgrafta, bu kişilerin, geldiklerinde, uygun bir şekilde memleket haricine çıkarılmalarını, gerekirse Trabzon yoluyla gidebileceklerini tavsiye ediyordu (437).

(433) Paul Dumont, "Bolşevizm ve Doğu, Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi 1918-1921" Birikim.s.38, Mart 1980 İstanbul; Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, Ankara 1982, s.50.

(434) Paul Dumont, "Bolşevizm ve Doğu, Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi 1918-1921" Birikim.s.38, Mart 1980 İstanbul.

(435) Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, Ankara 1967, s.238-243.

(436) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No: 24/3071.

(437) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No:24/3344; İstikbâl Gazetesi, 30 Aralık 1337(1921)212; Fahrettin Erdoğan, Türk Elleri-nde Hatıralarım, s.268, İstanbul 1954; Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, İstanbul 1966, s.226.

Fakat Mustafa Suphi ve arkadaşları Erzurum'da hakarete uğrayacaklarını biliyorlardı. Bu nedenle Bitlis yoluyla gitmeye karar verdiler. Bu karar, Kâzım Karabekir tarafından uygun görülmedi. Çünkü Erzurum yoluyla giderlerse halkın tepkisini kendi gözleriyle göreceklerdi(438).

Burada Kâzım Karabekir, ahalinin Komünizm'e karşı hissiyatını bildiği için, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının özellikle bu yoldan gitmelerini istiyordu. Daha önce bahsettiğimiz nedenlerle bu hey'etin Rusya'ya geri dönüşlerini, Hükümetten dolayı değil de, halkın isteği olduğunu ispat etmek istiyordu. Çünkü, Hükümetin Rusya ile ilişkilerinin bozulması iyi olmazdı.

Bu arada Erzurum'da komünizmle mücadele için, Raif Efendi başkanlığında "Muhafaza-ı Mukaddesat ve Müdâfaa-ı Hukûk" ünvanıyla bir cemiyet teşekkül etmişti(439). Bundan birkaç gün sonra Mustafa Suphi ve arkadaşları Erzurum'a gelmiş, fakat istasyonda toplanan halktan binlerce kişi tarafından tahkir ve tard olunmuşlardı. Daha önce zabıta tarafından tedbir alındığından herhangi bir fiili tecâvüze uğramamış ve yola devam etmeğe mecbur kalmışlardı. Trabzon'a doğru yol alırken halk kalacak yer ve yiyecek vermiyordu(440). Daha sonra Mustafa Suphi ve arkadaşları Trabzon'a vardılar. Fakat burada 28/29 Ocak 1921 gecesi motora bindirilerek Karadeniz açıklarında öldürüldüler(441).

Bu öldürülme olayı ve öldürülenlerin sayısı hakkında çeşitli görüşler ortaya atılıyor. Küçük Talât'ın 16 Mayıs 1921'de Halil Paşa'ya yazdığı mektupta, Erzurum Valisi

(438) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No:24/3343; (Mustafa Suphi'nin arkadaşları: Ethem Sedat, Aşçıoğlu Bahaeddin, Kazım Hulusi, Kiralioğlu Maksud, Hamioğlu Hakkı, Ahmetoğlu Hayrettin, Mehmetali bin Hakkı, Emin Şefik, Tefvik bin Ahmet, Kazım bin Ali, Hacı Mustafaoğlu Mehmet, Hatipoğlu Mehmet, Cemil Nazmi bin İbrahim ve Mustafa Suphi'nin Rus.eşi.)

Mustafa Suphi 1914 yılında Çarlık Rusyası'na siyasi mülteci olarak iltica etmiş, Bolşevik İhtilâlinde sonra komünist bir militan olarak yetiştirilmiştir. Anadolu'da komünist bir devletin kuruluşunu amaçlayıp, Sovyetler'in desteğiyle 10 Eylül 1920'de Bakû'da "Türkiye Komünist Partisi" adında bir parti kurmuştur.

Hamid Bey için "Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk Merkez Hey'eti'ne gönderildiği bir telgrafta bunların imhasından bahsedilmiştir" denilmekteydi. Halbuki böyle bir telgraf ortada yoktu. Bunun yanında Hamid Bey'in Trabzon'da toptan adam öldürtecek derecede etkili olması da mümkün değildi(442).

Türk Komünist Fırkası Merkez komitesi'nin Hârici Büro Azası Ahmet Cevat(Emre), Batum'dan Pavloviç'e gönderdiği 2 Nisan 1921 tarihli mektupta, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının en vahşi hücumu Trabzon'da uğradıklarını, bunların Trabzon'a gelir gelmez halkın bağırıp çağırdığını ve limana sevk edilmeğe mecbur edildiklerini, burada cebren bir motora koyulup, arkasından bir başka motor hareket ederek süngülenip denize atıldıklarını, Hükümetin ise hiçbir tedbir almadığını yazmaktadır. Aynı zamanda suçlu olarak Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'ni ve Kayıkçılar Kâhyası Yahya'yı göstermektedir(443).

Hikmet Bayur da, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının İttihatçılık düşmanlığı yüzünden, Kâhya Yahya tarafından öldürüldüklerini ileri sürmekte ve daha önce Musatfa Suphi'nin Bakû'da İttihadçıların durumunu yıkmış olduğundan bahsetmektedir(444).

(439) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No: 24/3073.

(440) A.Ü.T.İ.T.E.A.,Ves.No: 24/3074,24/3076.

(441) Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, s.289-291; Ankara 1983; İstikbâl Gazetesi, 30 Aralık 1337(1921) 212.

(442) Hikmet Bayur, Mustafa Suphi ve Millî Mücadele'ye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarda Akımlar, Belleten, c. XXXV, say.140, Ankara 1971, s.650-651.

(443) Fethi Tevetoğlu, a.g.e.,s.240-242; Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, Ankara 1971, s.45.

(444) Hikmet Bayur, a.g.e.,s.c.XXXV, s.651, Nurşen Mazici, Belgelerle Atatürk Devrinde Muhalefet, Ankara 1984, s.89.

Fethi Tevetoğlu ise, "Bazı komünist yazarların iddiâ ettikleri üzere, yalnız Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti'nin kışkırtması mahiyetinde basit bir ter-tip olarak kabulü imkansız bulunan genel, millî bir gale-yan ve kükreyiş sonunda, Mustafa Suphi ve arkadaşları, antikomünist Türk halkının gazabına uğramışlardır" demek-tedir(445).

Öldürme olayı ile ilgili başka bir görüş de, eski Tür-kistan Milli Komitesi Reisi Osman Hoca'nın Tevetoğlu'na 1963 Yaz'ında anlattığı, Suphi'nin Hacı Selim Sâmi tara-fından öldürüldüğü görüşüdür(446).

Çeşitli kaynaklardan öldürülenlerin, onaltı veya onyed-i kişi olduğunu anlamaktayız. Şevket Süreyya Aydemir, ölen-lerin "onbeşler" olarak bilindiğini söylemektedir(447).

Öldürme olayı ile ilgili başka bir görüşe göre de, Mus-tafa Suphi'yi öldüren Yahya Kâhya'nın da, daha sonra, 1922 yılında öldürüldüğüdür(448). Yahya olayının sorumlusu olarak bir süre Kâzım Karabekir'den bahsedilmişse de(449), Kâh-ya'yı öldüren Mustafa Kemâl'in özel muhafızı İsmail Hakkı Tekçe olduğu anlaşılmaktadır(450).

Sonuç olarak, bu öldürme olayı ile ilgili kesin bilgi-ler verecek belgelerin bulunmaması, karanlık kalmasına se-bep olmuştur. Fakat görüşümüze göre, bu olay, Trabzon hal-kının Komünizm tehlikesine karşı giriştiği bir hareketinin sonucudur. Bundan Ankara'nın bilgisi olacağını da sanmıyo-

(445) Fethi Tevetoğlu, a.g.e.,s.243; Nurşen Mazici, a.g.e., Ankara 1984, s.90.

(446) Fethi Tevetoğlu, a.g.e.,s.256.

(447) Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e.,s.cIII,s.550.

(448) S.George Harris, Türkiye'de Komünizmin Kaynakları, (Çeviren: Enis Yelek), 2.baskı, İstanbul 1976, s.75.

(449) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.1075.

(450) İsmail Hakkı Tekçe, "Atatürk'ün 1920'den Ölümüne Ka-dar yanından ayırmadığı özelmuhafızı" 10 Kasım-17 Aralık, Günaydın Gazetesi, 1977.

ruz. Çünkü o sıralarda Rusya ile ilişkilerin bozulması hiç iyi olmazdı.

5- Kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın Öldürülüşü

Trabzon'daki olayların Meclis'te görüşmeleri yapıldıktan iki ay gibi bir zaman geçmişti ki, Kayıkçılar Kâhyası Yahya Reis(Karaosmanoğlu), 3 Temmuz 1922 günü akşamı, otomobil ile Soğuksu'ya giderken, Kışla'ya yakın bir yerde, yanındakilerle birlikte, birkaç kişi tarafından taarruza uğrayarak öldürülmüştü(451).

Öteden beri Fırka Kumandanı ile arasının açık bulunması, cinâyeti onun yaptırdığı kanaatini uyandırmıştı. Fırka Kumandanlığından yeni ayrılmış olan Sâmi Sabit Bey, şöyle anlatmaktaydı: "Cenaze nâması kılmak üzere câmiye getirildiği gün, ben câmiin bulunduğu meydanın karşı tarafındaki kahvede yer almıştım. Halkı bağırttılar: Kaatili isteriz! Kaatili Hükümetten isteriz!" Aynı zamanda Sâmi Sabit Bey'e Yâveri Cevat vasıtasıyla tehditler de yağdırılıyordu(452).

Olay sırasında civarda kaçışan askerlerin görülmüş olması, askerî bir tertip olduğu kanaatini uyandırmış, hattâ Kâzım Karabekir'den de şüphelenilmişti. Kâzım Karabekir, önceleri, Kâhya'yı, Bolşeviklerin intikam amacıyla öldürebileceği ihtimali üzerinde duruyordu. Fakat daha sonra bizzat yaptığı tahkikât neticesinde, Sâmi Bey'in ve Bolşeviklerin yaptırmadığına emin oldu(453).

Bu olay Büyük Millet Meclisi'nde büyük galeyana sebep olmuştu. Bunun üzerine üç milletvekili, idari ve adli memurlardan müteşekkil bir tahkik hey'eti Trabzon'a gönderildi. Bursa meb'usu Mustafa Fehmi Başkanlığındaki tahkik hey'eti, 12 Eylül 1922'de bir rapor hazırlar. Bu rapor'a göre, ola-

(451) İstikbâl Gazetesi, 5 Temmuz 1338(1922), sayı 652; Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Trabzon'un Yakın Tarihi, Trabzon 1986, s.64-65.

(452) İstikbâl Gazetesi, 30 Temmuz 1338(1922), sayı 673.

(453) İstikbâl Gazetesi, 30 Temmuz 1338(1922), sayı 673.

yın hücum taburundan bazı subay ve arkadaşlarının yardımıyla yapıldığı hususunda karar kılındı(454).

Kâzım Karabekir Ankara'ya gittiğinde, Meclis'teki sandukta kara bir tahtaya olayın krokisini çizmişler ve üstüne "Acaba kaatil kim?" yazmışlardı. Sebebi de, Kâzım Karabekir'in Kâhya'yı mahkemeye, Sivas'a gönderdiği ve orada beraat ettiği için, onu öldürmüş olabileceği ihtimali idi(455). Kâzım Karabekir, kendisi aleyhinde çıkan şayialar üzerine "Hayatımla ve namusumla oynadılar." demişti (456).

Fakat tahkik hey'eti, raporundan anlaşılacağı üzere, faillerin hüviyetlerini tesbit edememişlerdi(457).

Sonunda Trabzon Meb'usu Ali Şükrü Bey, kaatillerin Ankara'dan gittiğini, Kâhya'yı Osman Ağa'nın adamlarının öldürdüğünü ortaya attı. Bunun üzerine Trabzon meb'usları, Kâzım Karabekir'den özür dilediler(458).

6- Ali Şükrü Bey'in Öldürülüşü ve Yankıları

Bir deniz Subayı olan Ali Şükrü Bey, Millî Mücadele'ye destek verenlerden biriydi. Açık sözlü ve kuvvetli bir tenkitçi karakteri vardı. Meclis'te gensoru konusu yaptığı bütün meselelerde ilgili bakanları ağır şekilde hırpalamayı başarmış ve çoğunlukla olumlu sonuçlar almıştı. Bunun için Birinci Büyük Millet Meclisi'nde bakanların gensoru ve sorularından en çok çekindikleri meb'uslardan biri de Ali Şükrü olmuştu(459).

(454) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.1140-1141.

(455) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.1147-1148;Ebubekir Hâzım Tepeyran, a.g.e.,s.134; Sami Sabit Karaman, a.g.e. s.147-148.

(456) Kâzım Karabekir, a.g.e.,s.1076.

(457) 4 Ağustos 1922'de Trabzon'a giden Tahkik Hey'eti Bursa Meb'usu Mustafa Fehmi, Elaziz Meb'usu Nâci, Mersin Meb'usu Muhtar, Mülkiye Müfettişi Kemâl ve Adliye Sicil Müdürü Hami Beyler'den oluşmaktaydı; Kâzım Karabekir, Enver Paşa ve İttihad Terâkki Erkânı, s.363.

(458) Kâzım Karabekir, a.g.e., s.1148.

(459) Samed Ağaoğlu, Kuvva-ı Milliye Ruhu, İstanbul 1964, s.221.

Ali Şükrü Bey Meclis'te Mustafa Kemâl'e muhalif olan ikinci grubun liderlerindendi. Birkaç gün ortada görünmeyince, hakkında araştırmalara başlandı. Fakat bir haber alınamadı. Bu sebeple 29 Mart 1923 Perşembe günü Meclis müzâkerelerine konu oldu.

Büyük tartışmalara neden olan bu görüşmelerde Ali Şükrü'nün öldürülebileceği üzerinde duruluyor ve eğer öldürülmüş ise cesedinin bulunması isteniyordu(460). Daha sonra Meclis tatil oldu. 31 Mart 1923'de tekrar görüşmeler başlayıp, Ali Şükrü meselesine dönüldü. Fakat bu kez cesed bulunmuştu. Lazistan Meb'usu Mehmet Necâti söz isteyerek Ali Şükrü Bey'in uğradığı suikast hakkında Hükümetten bilgi istedi. Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi tarafından, kendisine bilgi verileceği hususunda söz verildi(461).

Aynı zamanda İstikbâl Gazetesi de "2. Grubun Vaziyeti" başlığı ile Bitlis Meb'usu Yusuf Ziya Bey'in bir beyanatı yayımlandı(462).

Ali Şükrü Bey'in cesedi Çankaya'da sürülmüş bir tarlanın içinde bulundu. Yapılan inceleme sonucunda Topal Osman Ağa tarafından öldürüldüğü ortaya çıktı. Bu öldürülme olayı, Ali Şükrü'yü Meclis'te ikinci grubun bir şehidi haline getirdi. Bundan sonra muhalefet daha da kızıştı. Hatta bu olayı Mustafa Kemâl Paşa'ya da isnât edenler oldu(463).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Gazi Mustafa Kemâl, olaydan sonra yayımladığı genelgede cenazenin güvenlik içinde Trabzon'a gönderilmesi konusyla bizzat kendisinin ilgilendiğini belirtmiştir. Muhalefetin olayı saptırmasını önlemiştir(464).

(460) Kadir Mısıroğlu, Ali Şükrü Bey, İstanbul 1978, s.108-220.

(461) İstikbâl Gazetesi, 1 Nisan 1339(1923) Sayı:879.

(462) İstikbâl Gazetesi, 26 Nisan 1339(1923) Sayı:901.

(463) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No: 132/19634.

(464) A.Ü.T.İ.T.E.A., Ves.No: 132/19634-A.

Ali Şükrü Bey'in vefatı üzerine Trabzon'da muhalefet yeniden belirdi. Bu muhalefeti yatıştırmak üzere Trabzon'a Adana Meb'usu Zamir Bey başkanlığında bir hey'et gönderildi. Bu hey'et, Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk idarecileri ile görüşüp konuştuktan sonra cemiyeti kapatıp, yerine bir müteşebbis hey'et seçti(465).

İncelememize göre Ali Şükrü Bey'in öldürülme nedenini çözmek mümkün olmadı. Ancak bu olayın sorumlusu kabul edilen Topal Osman Ağa, kendisini yakalamak isteyen kuvvetle çarpışırken ölmüştür(466).

7- Cemiyetin Halk Fırkası'na Dahil Edilmesi

Daha önce bahsettiğimiz gibi Sivas Kongresi'nden sonra bütün Anadolu ve Rumeli'deki müdâfaa-ı hukûk cemiyetleri birleştirilmişti. Trabzon Muhafaza-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti de, bu karara uyarak, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin bir şubesi haline geldi ve Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti olarak adını değiştirdi.

Daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çeşitli hi-zipler meydana çıktı. Bunlar birleştirilmek istendi. Fakat bir sonuç alınamadı. Yapılacak tek iş, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukûk Grubu'nu kurarak birliği sağlamaktı. Zaten Türkiye Büyük Millet Meclisi Hey'et-i Umumiyesi de, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyetinin bir grubu durumunda idi.

10 Mayıs 1921 günü, Mustafa Kemâl Paşa'nın başkanlığında toplanan yüzellibir meb'us, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti Meclis Grubu kurma kararını aldılar ve Grup başkanlığına da Mustafa Kemâl Paşa'yı getirdiler(467). Daha sonra Mustafa Kemâl, 8 Nisan 1923'de yapılacak seçimde

(465) Kadir Mısıroğlu, a.g.e., s.275-282-283.

(466) Cumhuriyet Odabaşıoğlu, Belgelerle Milli Mücadele Yılları 1919-1923, Trabzon 1990, s.397-403; Emrullah Nutku, "Topal Osman Ağa", Yakın Tarihimiz Dergisi, c.4, İstanbul 1962, s.86; Mahmut Goloğlu, Atatürk ve Trabzon, Trabzon 1981, s.43.

(467) İstikbâl Gazetesi, 8 Haziran 1337(1921), sayı 324.

meb'uslara vereceği görev ve yetkileri belirten Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin esas programını "dokuz umde" olarak yayımladı. Seçimlerden sonra, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti, Halk Fırkası'na dönüşerek, 9 Eylül 1923'de bu Fırkanın kuruluşu tamamlandı. Mustafa Kemâl Paşa da 11 Eylül 1923'de genel başkanlığına seçildi(468).

Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na katılmasının Trabzon'dan karşı çıkıldı(469). Trabzon'daki gergin havayı yumuşatmak amacıyla Trabzonlular için çok övünülecek sözlerle dolu olan "Bildiri" de Atatür, Trabzonlularla olan ilişkilerini "Eski Dostluk" olarak niteliyor ve aynen şöyle diyordu(470): "Trabzonlu Fedakâr Kardeşlerim, sizi apaçık görmekte olduğumuza hiç şüphem olmayan büyük bir gerçeğe karşı karşıya bırakıyorum. Ve tamamen güveniyorum ki; hakkın, insafın, "Eski Dostluğun" ve yurtseverliğin en yüksek niteliklerine sahip olan siz Trabzonlular erdemlikle sapıklığın açık farkını, hemen anlayacak ve günü geldiğinde temiz vicdanınızın kesin hükümlerini anlatan oylarınızı doğru oyla vereceksiniz."

Atatürk'ün bu "Özel Seçim Bildirisi"nin Trabzonlular üzerinde etkisi çok büyük oldu. Atatürk'ün dediği gibi, hakkın, insafın, vatanseverliğin ve Eski Dostluğun en yüksek niteliklerine sahip olan Trabzonlular, Milli Mücadelenin ilk günlerindeki gibi, Atatürk'ün direktifi ile aydınlanan yolda hızla ilerlemeye başladılar.

Cemiyetlerin Halk Fırkası adı ile birleşmesinden sonra 1923 yazında yapılan seçimlerde, Trabzon Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Barutçuzâde Hacı Ahmet Efendi'nin oğlu Faik Ahmet(Barutçu) Trabzon'dan meb'us seçildi ve bu fırkanın

(468) Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e.,c.II,s.318; Mahmut Goloğlu, Atatürk ve Trabzon, Trabzon 1981, s.46.

(469) Samed Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, İstanbul 1972, s.18; Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Ankara 1981, s.53.

(470) Mahmut Goloğlu, a.g.e.,s.46.

ateşli bir politikacısı oldu(471).Bilindiği üzere bu Fırka, Cumhuriyet Tarihimizde Atatürk ilke ve İnkılâplarının ül- kemizdeki yegâne uygulayıcısı olmuştur.

(471) İstikbâl Gazetesi, 12 Eylül 1339(1923), 1011; Vakit, 12 Ağustos 1923, 2033; 18 Ağustos 1923, 2039.

SONUÇ

Birinci Cihan Harbi içnide Rus işgal ve istilâsına maruz kalan Trabzon, Milli Mücadele günlerinde de siyasi ve sosyal bakımlardan büyük çalkantılara sahne olmuş memleket köşelerimizden biridir. Zira yerleşmek niyetiyle bu yurt köşesine giren Rus orduları, Bolşevik İhtilâli çıkıp da geri çekilmeye mecbur kalınca, disiplinini kaybeden işgâl kuvvetlerinin yaptığı yağma ve katliâm yanında, onların gölgesine sığınan yerli Ermeniler de, bu bölgede ellerinden gelen kötülüğü yapmaktan geri kalmamışlardır. İşte bu dönemde Trabzon ve Havalisin de "Muhacirlik" olarak nitelenen büyük bir felaket yaşanmıştır. Bu felaketin hemen ardından başlayan Milli Mücâdele Trabzon halkını derinden etkilemiştir.

Rusların çekilip gitmesinden sonra Trabzon halkı, muhacirlikten dönüp, denizden yapılan bombardımanlarla harap olmuş evini barkını tamire ve yaralarını sarmaya henüz başlamışken, bu defa da, bölgede faaliyet gösteren ve asıl amaçları buralarda bir Ermeni ya da Rum-Pontus Devleti kurmak olan Ermeni ve Rum çetelerinin terhiş hareketleriyle karşılaşmıştır. Nitekim, Batılı Devletlerden bir kısmı da gerek Ermeni, gerek Ruim emellerinin gerçekleşmesi için destek vermekteydi. Türkler aleyhine yarışan Ermeni ve Rum idealleri, sonunda, Trabzon'u Rumlara bırakmakta anlaşmış ve Trabzon, kurulacak Pontus Devletinin merkezi olarak kabul edilmişti.

İşte, mahalli gayrimüslim halkın bu hareketleri, Trabzon'da milli ruhun heryerden önce uyanmasına yolaçmış, daha önce yaşanan felâketlerden de ders alınarak Trabzon'da kurulan "Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti", Milli Mücâdele döneminde, benzerleri arasında en önce ortaya çıkanlardan biri olmuştur. 10 Şubat 1919 tarihinde

kurulan bu Cemiyetin yayın organı olan "İstikbâl" Gazetesi ise, Milli Mücadele basınımızın olduğu kadar, yakın tarihimizin ve Anadolu basınımızın da örnek gazetelerinden biridir.

Başlangıçta bir mahalli kurtuluş teşkilatı gibi görünen, ancak yaptığı kongrelere ve yürüttüğü faaliyetlere bakılınca topyekün yurdu savunma ve kurtarma amacını taşıdığı apaçık anlaşılan Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti, Birinci Trabzon Kongresinde yöredeki Pontusçu hareketlere karşı birtakım propaganda imkânlarıyla yapılabilecek çalışmaları plânlamış ve bu kongre, Milli Mücadeleye rastlayan günlerde, Erzurum'dan Balıkesir'e kadar çeşitli vilâyetlerde toplanan benzer kongrelerin ilki olmuştur.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Milli ruhun bir göstergesi olarak bu Cemiyetin Trabzon'da akdettiği ikinci kongre ise, gelişen hadiseler karşısında daha aktif hareket etmenin ve mutlaka silahlı bir direnişe girişmenin öneminin kavrandığı, bunun karar altına alındığı bir kongredir. Bu toplantıda stratejik bakımından Trabzon'un konumu dikkate alınarak, deniz düşman taarruzuna açık bulunması yüzünden burada güvenli bir direnişin kökleştirilmesinin güçlüğü anlaşılmakta, daha kapsamlı bir kongrenin Erzurum'da toplanması ve daha güçlü ve yaygın bir teşkilâtın kurulması kararına varılmıştır ki, bu karar, Milli Mücadele'nin temeli addedilen Erzurum Kongresi'nin belibaşlı âmilllerinden biri olarak son derece önem taşımaktadır.

Bu da, Cemiyetin Milli Mücadele Tarihimizdeki yerini ortaya koymaktadır.

Mahalli vatansever gençlerle daha ziyade bir kısım İttihatçılardan teşekkül eden Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti, İstanbul'da kurulup, aynı tarihlerde Trabzon'da faaliyet gösteren ve Hürriyet ve İtilâf Fırkasına meyal gözüken Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyetine muhalif durumdaydı. Dolayısıyla, bu ikinci cemiyetin muhtemel yıkıcı hareketleri de, bu sayede, daha başlamadan önlenmiştir.

Sivas kongresinden sonra, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyetinin bir şubesi haline gelen ve adını da buna uygun olarak "Trabzon Müdâfaa-i Hukûk-u Milliye Cemiyeti"ne çeviren bu Cemiyetin bazı üyeleri, Erzurum Kongresinden itibaren, zaman zaman Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalif bir vaziyet de almışlardır. Bu sebeple Cemiyet iki kez inkıta'a uğramış ve yeni müteşebbis heyetler seçilmiştir.

Dönemin hemen hemen her siyasi görüş ve temayülündeki münevverleri de bünyesinde toplayan cemiyet bu yüzden pek çok olumlu çalışmanın yanında, bazı olumsuz faaliyetlere de âlet edilmiştir. Bu olumsuz faaliyetlerin başında Trabzon'da sinsî sinsî yürütülen "Envercilik" hareketi gelir. Fakat bu hareket, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme niyetlerinin teşebbüs safhasını da oluşturmaya yetmemiştir. Zira Enver Paşa Ruslardan da bu konuda destek görememiştir.

Milli Mücadele döneminde Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rusya ile ilişkilerini yürüttüğü merkezlerden birisi de, limanı dolayısıyla Trabzon'du. Bu nedenle, Bolşevizm gibi siyasi akımların tesirini en önce hissettirdiği yer de Trabzon olmaktadır. Sovyet Rusya ile kurulan olumlu münasebetlerden yararlanarak Türkiye'ye Bolşevik yönetimini getirmeyi amaçlayanların başında yer alan Mustafa Suphi'nin arkadaşlarıyla birlikte öldürülmesi olayında da bu Cemiyet mensuplarının aktif rol aldıkları anlaşılmaktadır.

Milli Mücadeleye her yönüyle katkılarda bulunan bu Cemiyet, Ankara ile olan bazı anlaşmazlıklarına rağmen, düşman karşısında milli dayanışmayı daima desteklemiş ve mukaddes bir vazife ifa etmiştir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin Halk Fırkasına dönüştürülmesiyle tüzel kişiliği sona eren bu cemiyet, Milli Mücadele hareketi içinde Trabzon'un sesini duyuran önemli bir teşkilât olmuştur.

EKLER

1- Bazı Belgelerin Çevirisi

Ek-1 Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti(I)

Trabzon 10 Haziran Dersaadet'te Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti namıyla Adem-i Merkeziyet Fırkasının maklubı olarak bi heyet teşkil ettiğini ve isminden anlaşılacağı vechile vilayetimiz ve havalisini temsil etmek istediğini vuku bulan iş'arı mahsuslarından anladık. Dersaadet'te teşkil eden Cemiyetlerden bir faide olmayacağını bittecrübe anlayan vilâyetimiz halkı, hukuk-ı meşrua-ı milliyesini müdafaa kasdıyla 10 Şubat sene 1335 tarihinde merkez-imumisi Trabzon'da olmak üzere Trabzon Vilâyeti Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti teşkil ve bugüne kadar mesa-l-i milliye ve vataniyesini ifâ hususunda uhdesinde terettüp eden vazifeyi icra ve bu müddet zarfında akleylediği kongrelerde memleketi bihakkın temsil ettiğini ispat ve ilân eylemiştir. Dersaadet'te bulunan birkaç hemşerimizin bir araya gelerek kendilerine bu yolda bir mevcudiyet vermeleri sair fırkaları taklitten başka bir mana ifade edemez. Esasen, Vilâyat-ı Şarkıye ile müşterek maksat ve gayesi elde eylemeye matuf olan teşebbüsümüz saha-i faaliyete geldiği şu günlerde izhân ve efkârı bulandıracak neşriyatta bulunmak menfaat-i memleketle kabil-i telif değildir. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti bil cümle Trabzon'lu hemşehrilerini aza-i tabilyesinden addeylemekle bunun haricinde ve her nam ile olursa olsun kendisine vucut vermek isteyen heyetlerin Trabzon'u hiç bir suretle temsil edemeyeceklerini ilân eylemeye vazifeden addeyleriz.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Ziya

Ek-2 Maksad(I)

1. Vilâyatımızın bemekân metbuumuz olan Devlet-i Osmaniye'ye merbutiyetini muhafaza için vesaik-i ilmiye ile müdafaat-i mukteziyede bulunmak ve hukuk-ı milliyemizi halelden vikaye edecek eshab ve vesâitin icrasına teves-sül eylemek üzere(Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti) teşkil olunmuştur.

2. Cemiyet, Vilâyetimizin Devlet-i Osmaniye'ye merbutiyetini teyid ve takviye eden tarihi, ictimai, iktisadi vesâikin cem' ve telfikiyle ve istatikler tanzimiyle itilâf hükümet ve mümessillerine muhtıralar itâsına ve Wilson prensiplerine nazaran hukuk-i milliyemizi suh konferansında müdafaa etmek üzere ledel icab muhabir ve vekiller izâmına ve hukuk-ı kadime-i milliyemizin milletlerin mukadderatındaki hak ve selahiyete istinaden ihlâl edilmemesi hususunda teşebbüsât-ı müessesirede bulunmasına azm-ı ikdam eyliyecektir.

(I) İkdâm, 20 Mart 1919, 7941; Söz, 26 Mart 1919, 130.

Ek-3

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti murahhaslarının huzur-ı Padişâhîde kıraat ettikleri nutuk metni (I):

"Vilayetiniz ahâli-i müslime-i sadıkasının mekân-ı muâllâ-i hilafet ve saltanât-ı seniyelerine ezeli ve ebedi olarak perverde ettikleri hissiyat-ı ubûdiyeteraneyi asırlardan beri livâ-i Osmani altında cansiperane fedakarlıklarıyla ispat etmişlerdir.

Ekseriyet-i azimesi dinen ve ırken makam-ı mualla-i hilâfet ve saltanat-ı OSmaniye'den infikâkı ve herhangi bir suretle mukadderatımızın inhilâlli hususunda vukubulan bedhane i'saat üzerine kazalardan ve en ücra köşelerden izhar olunan hissiyat-ı sadakat-perverane ile merkez-i vilâyete izâm edilen murahhaslardan müteşekkil kongrede merbutiyet-i kadimimizi muhafaza azim ve temennisinde bulduklarını zât-ı şevketsemât-ı cenâb-ı şehinşahilerine arza bizleri memur ettiler. Ahalimizin makâm-ı umalla-i hilafet ve saltanata lâyetezelzel bir sadakat ile merbutiyet perverde edegeldiklerini südde-i seniye-i hilâfetpenâhilerini hissiyat-ı ubûdiyet karanelerini terdifen arz eder ve tûl-ı Ömür ile saltanat-ı seniyyeye şerefbahs-ı ikbâl olmaların ı cenâbı haktan niyaz eyle-
riz."

(I) Söz, 28 Nisan 1919, 153; Tasvir-i Efkâr, 28 Nisan 1919, 2709.

Ek-4 Trabzon Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliyye Cemiyetine(I)
Babıâli 25 numara 2-3 Haziran 1919

Trabzon ahalisinin müdâfaa-i hukuk-ı memleket emrinde masruf olan himemat ve temenniyatı şayan-ı takdir ve teb-
cildir. Ancak şu aralık Paris'e bir heyet izâmı gayrimüm-
kûn görünmektedir. Hükümet ahalisinin temenniyat-ı vakıa-i
halisanesinin hayyiz-i fiile isâline son derece çalışmak-
ta ve bu babda her türlü esbab ve vesait-i mümkün ile mü-
racaat etmektedir. Binaen alâzalik maksad-i muhikka ve
meşruaları dairesinde yekvücut olarak mutmain ve muntazır
bulunmalarını halka tebliğ eylemenizi temenni ederim.

Hariciye Nazırı Damat

Ferid

(I) İkdâm, 26 Haziran 1919, 8039.

Ek-5Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin
Beyannamesi(I)

Medeniyet aleminde yaşamak hakkına malik olan milletlerin şeref ve fâzileti bir başkasının hakkına tecüvüzden men'i nefis eyliyecek ve kendi hakkına başkasının müdahalesine müsaade etmeyecek adalet terazisinin meylü inhirafına bütün mevcudiyetiyle nigeşan olmaktır. Zulmu âlâ, hakkı inhâ eden milletleri, tac ve tahtarın payidâr ve berkarar olmayacağını, ateş ve kan tufanını andıran Harb-ı Umumi-i Cihan pek ulvi hakikatlerle ispat etti.

Haline kanaat, fazla tamahlardan feraget etmek milletlerin düstûr-ı necatı olacak kavaid-i milel sırasına konuldu.

Amerika Reisisumhuru Wilson'un bütün milletlere hitabettiği bu da'va medeniyet ve insaniye-i perestişkârı bulunan, harp ve darbın beşeriyeti bedbaht edecek avâkıb-ı elimesinden feryad ü iştika kılan milletlerin efkâr ve hissiyatında samimi makesler, iştirakler bulunmasıyla ki harp mezbahalarına sürüklenmiş olan milletler, düvel-i Mütelif afâk-ı sulh ve salahından gelen bu sada-i alicenabeye ezcan-ı düvel-i arz-ı teslimiyet etmek hevahisini izhar ettiler. Bu hakperest ve dilteşne-i adalet milletler sırasında mazlum Türk Milleti'ni de yâdetmek, beşeriyeti civanmerdane ve hakimane bir kalp ile sevenler için bir vecibei insaniyedir.

Türkler gah ü bigâh hükümetlerinin başına geçen bir takım siyasetçilerin zebunu olarak zaman zaman felâketlere duçar oldukları gibi, bu defa da birkaç şahsın zebûnu olarak Harb-ı Umumiye iştirak ettirilmiş olan bigûnah Türk Milleti birkaç milyon evlâdını ziya'a uğratmış, şehir ve kasabaları viraneye dönmüş, umumi ve acı bir sefalet ve perişaniye duçar olmuştur. Bu fecâyî ve mesaibin felekzede bir misâli de Trabzon Vilâyeti ve ahalisidir. Ekse-

riyet-i azimesi Türk ve müslüman olan bu Vilayet halkı, münbit ve vasi'araziden mahrum olduğu halde karada fındık ve tütün ziraati dünyada namdar olacak mertebeye, denizde gemiciliği bir hassa-i fitriye olarak derece-i iştihara vasıl olmakla ve terakk-i maarif hususunda ir mevki-i mümtaz ihraz etmekte ve şehir ve kasabalarında desteren olduğu vesait azçok bir memuriyet izhar eylemekle medeni milletler zümresine bilâistihkak dahil olmak mezâyâsını hâizdir.

Bu vilâyet ki Hopa'dan İnebolu havalisine kadar sahil boyunca bir mamuriyet-i medeniye arz eden şehir ve kasabalarının Avrupa ticaret beldeleriyle ne derece münâsebet-i medeniyede bulunduğuna birçok vesâik-i mukanna'adan başka bu kasabalarda bulunan İngiliz, Amerikan, Fransız, İtalya, Rus, Yunan, Nemçe ticaret-i bahriye kumpanyalarına mensup acentahaneler, konsolatolar ve devletlerine mensup ticaret vekilleri, Avrupa ve Amerika ticarethaneleri, bankaları vesair müessesat-ı maliye ve sana'iyesiyle doğrudan doğruya temas eden bu şehirlerdeki birçok yerli Türk ve Müslüman tacirler en hakiki bir delilü Bürkân teşkil eder.

Müteferrik mahuller ve kazalarda pek az miktarda meskun bulunan ve bazı kazalarda hiç de bulunmayan Rum ahaliye nisbetle vilâyetin her kaza ve mahalinde kesafetle mevcut bir milyon derecesinde ekseriyet-i azimeyi temsil eden Türk ve Müslümanların beş asırdanberi Hıristiyan vatandaşlarına ibraz ettiği muhâleset, şehir, kasaba ve karyelerde ve en ücra mahallerde ailelerin halelden masûniyetiyle, hürriyet-i ticariye ve ictimaiyeye malikiyetleriyle müsbet ve mütehakkıktır.

İmdi, daima temini-i adalet ve meyanemizde idame-i hüsn-i münasebet eylediğimiz Rum vatandaşlarımızın tarihen ekseriyet-i azime-i vilâyeti temsil edegelen Türk ve Müslümanlara karşı perverde edeceklerine kani bulunduğumuz itimadın hilafında efkâr-ı mütehalife saikasıyla biremel ü arzu izhar edilmesine ihtimal verilemez. Rum vatanadaşlarımızın muteberan ve erbab-ı akıl ve danişi, hiç şüphe yok ki

beş asırdanberi beraberlerinde refah ile yaşadıkları Türk ve Müslümanların rencide edecek ve tarihi boyunca asâr-ı muhâleseti inkar eyliyecek hilâf-ı hak ve adalet efkâr ve hissiyata iştirak etmek istemezler. Her millete mensup muhteris ve çılgın, hakayık-ı siyasiyeden bihaber ilkaâta kapılıyor bir takım efkar-ı sakime eshabı bulunabilir. Bu gibi nik ü bedi farık olmayan eşhasın işâa't ve tahrikatı o millet için mucib-i mesuliyet olmayıp bir sebep ve vesika teşik edemeyeceğini kemal-i hak ve itidal ile takdir eden vilayetimizin merkez ve mülhakatındaki Türk ve Müslüman muteberan ve münevveranı şu sırada vilayetimizin Devlet-i Osmaniye ve kemâkân merbutiyetini ihlal etmek teşebbüsüyle sulh konferansı etrafında mesaide bulduklarına vakıf olduğu Rum ve Ermeni milletine mensup ve elyeum hariçte bulunan birtakım sebükmagzın işâa't ve müddeiyat-ı gayri muhikkasını milletlere müsade edilen ilmi, makul ve meşru vesaik ve vesait ile redd ü tekzibe ve hariçteki dedikoducuların ef'al ve akvâliyle alakadar bulduklarına kanat eylediğimiz Rum vatandaşlarımızla kemafissabık idame-i hüsn-ı muâşeret ve muhalesete hadim ve rehber olmak ve bu teşebbüsâtı birdaire-i muntazamada cereyan ettirmekle terbiye-i milliyemizi içhada, mevki-i medeniyemizi ve vaziyet-i sulhperveranemizle a'laya çalışmak üzere (Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti) ünvanıyla bir Cemiyet teşkilini iltizam etmişlerdir.

Cemiyetimiz, makul ve meşru vesaik ve vesait ile Muhafaza-i Hukuk-i Milliyeye azmetmiş olduğundan beynel anâsır meveddet ve muhalesetini ihlaline kavlen ve fiilen zerre kadar tasdi'edenleri ihanet-i vataniye cürmünü irtikâb etmiş addeyliyeceğini beyan ve vilayetimizin medeniperver halkını şaibear kılacak herekât-ı gayri münasebeden tevakkî olunmasını kemal-i muhâleset ve meveddetle bütün vatandaşlarına tavsiye eder. Cemiyet nizamnamesinin mevad-ı esasiyesini teşkil eden bervech-i âti iki maddeyi hedef ve gaye ittihaz eylemekten başka bir emel ü arzu perverde eylemediğini ilan eder. Müsteinen bitevfika teâlâ teşki-

latını ikmal eden cemiyetimiz hukuk-ı milliyemizin muhafazası emrinde mesaisine ibtidar eylediğinden, hareketına imtisâl ve müzaheret edeceğine emin bulunduğu vilayet hal-kını vifak ve muhaselete davet eyler.

Not: Beyannamenin sonuna eklenen, cemiyet nizamnamesinin iki maddesini ek-2'de verdiğimizden burada tekrarlamadık.

(I) Söz, 26 Mart 1919, 130.

Ek-6

Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti
Riyâsetinden(I)

İzmir hadise-i feciâsında rütbe-i şehâdeti ihraz eden kardeşlerimizin felâketzede aileleriyle Trabzon ve havalisi muhâciri, eytan ve erâmili menfaatine mahsus olarak bayramın üçüncü günü Gülhane parkında payitahtı-ı saltanat-ı seniyyede mevcut tekmil muzikaların ve tekmil cemiyet-i hayriyelerin iştirakiyle şimdiye kadar Dersaadet'te emsali namesbuk bir şekilde müsamereler icra edileceğinden, bedbaht evlâd-ı vatanın tahfif-i âlâm ve ızdırabına matuf olan bu teşebbüsü-ü hayra bilumum vatandaşlarımızın iştirakini rica eyleriz.

(I) Alemdar, 26 Haziran 1919, 185-1495; İkdâm, 27 Haziran 1919, 8040.

Ek-7

Trabzon Valisi, Galip Bey'in 31Ağustos 1919 tarihiyle Dahiliye Nezaretine telgrafnamesi(I):

"Sevgili pâdişahımız velinimet-i bimüntemiz efendimiz hazretlerinin huzur-ı meâli nüşûr cenâb-ı hilâfetpenâhilerine müsül şerefine mezhariyetimde selâm-ı selâmet encâm hazreti tâcdarilerinin Trabzonlular kullarına tebliğini ferman buyurmalarına mebni bu kere Trabzon'a avdetimle beraber iş bu iltifat cihan derecat-ı velinimeti belediye reisi tarafından tertip olunup Düvel-i itilâfiye mümessillerinin dahi hazır bulunduğu bir çay ziyafetinde ulemâ ve eşraf ve rüesa-i ruhaniye ve muteberânı gayri müslimiye tebşir ettiğini ve cümle tarafından duâ-ı temâdi-i ömr ü iclâl-ı cenâb-ı padişahileri tekrar kılınıp nüftü ve Rummetropolidi ve Ermeni murahhasası ve belediye reisi ve müteheyizan canibinden hâkpây-ı avn-ı ârâ-i hazret-i mulukâneye derhal bir kıt'a teşekkür telgrafnamesi imza ve keşide kılındığı ve hamdolsun şu keyfiyet dahi cümle Trabzonluların bilâtefrik cins ve mezhep atabe-i felek mertebe-i zıllulahiye kemâl-i sadakatlerini göstermekte bulunduğunu ma'iftihar arz eylerim."

(I) Vakıt, 5 Eylül 1919, 644.

Ek-8

Trabzon'dan atabe-i felek-mertebe hazreti hilafetpenâhi uzumâyâ çekilen telgrafın sureti(I):

Asârdide bir irtibât-ı ulvi v esamimi ile düdmân-ı celilü'l unvân-ı hilafetpenâhilerine merbut olan biz Trabzon ahalisi bu defa şerfsudûr ve sünûh buyurulan beyanname-i âl-ül-al tâcdar-ı azamilerinin meâl-i hikmet-i iştimâline kemal-i itâat ve inkiyâd ile kesb-i

ittilâ eyledik. Bilumum tebaa-i sadıkâ-i malûkaneleri hakkında ibzâl buyurulan teveccühât-ı cihan derecât-ı hazreti veli niamileriyle hissedar ve fahrü mubâhât olarak vatan ve milletimizin hukuk ve menâfı'ının siyânet ve muhafazası emrindeki irâde-i isabet-i adde-i hakimanelerini inzâr-ı medeniyete hakkımızın tezahür edeceği tebrişat-ı şehriyaranesiyle bittelakki asâyiş ve inzibatı sektedar ve nüfuz-ı hükümeti haleldar edecek her gûna hareket ve teşebbüsattan masûn ve münezzehtir olan Trabzonumuzun bu gibi harekât-ı gayri layikiyeye iştirâk etmediğini ve meclis-i Mebusan'ın tehir-i ictimâina sebebiyet verecek mevâni'nin izalesi hakkındaki arzu-ı şahaneleri sulh konferansı huzurunda hukuk-ı devleti dahî müdafaya memur edilecek murahhasların hem zât-ı şahanelerinin, hem de millet-i sadıkâlarının emin ve itimâdını haiz bulunmalarına matuf olmak itibâriyle bir kat daha bais-i emîn ve şükrân bulunduğunu hâkpây-ı keremperver hilafetpenâh-ı âzâmlarına teşekkürân-ı ubûdiyet-i gayâtımızı terdifien arz eyleriz.

Olbapta ve kâtibe-i ahvâlde emr ü ferman şevketlu pâdişâhımız efendimiz hazretlerininindir.

Trabzon Belediye Reisi
Hüseyin

Trabzon Müftüsü
Mahir

(I) İkdâm, 28 Eylül 1919, 8128.

Ek-9

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti azasından Eyüpzâde Ömer Fevzi Bey tarafından sulh murahhasanızı Tevfik Paşa Hazretlerine Trabzon'un Hukuk-ı tarihiye ve milliyesine dair verilen muhtıra(I):

"Hükümet-i seniyye murahhaslarının sulh konferansına avdet olunmasını hukuk-ı milliyemizin mahfuziyeti manasında telakki etmek isteriz. İnşallah da öyledir. Heyet-i Murahhasa-i Muhtereme'nin bilhassa zât-ı fehâmetpenahilerinin Trabzon'a ait müdafaa-i Hukuk-ı milliyeyi ezher cihet nazarı dikkate alınacağından emin isek de bir muhtıra kabilinden beyanat-ı âtiyeyi nazargah-ı samilerine arza müsarâat eylerim:

155.000 Rum nüfusuna nisbetle 946.000 nüfus-ı islamiyeyi muhtevi olan Hopa hududundan Fatsa kurbinde Bolman Nahiyesi müntehasına kadar sahil boyunca imtidad eden bugünkü Trabzon Vilayeti'nin tarih-i fetihden mukaddem bile ahâlisinin ekserisi Çepni ve Lâzlardan müteşekkil bulunduğ ve bu kabâilin Türk ırkına mensup olduğu 1005 tarihinde Mehmet Aşiki namındaki bir müallifin Menâzirül Avâlim(2) adlı gayri matbu eserinde ve Mehmet bin Ramazan el-Tevkii'nin Kitab-ı Tevârih-i âl-i Osman nam-ı diğeri Mir'ât-ı Kainat(3) adlı matbu eserinde(tarih-i telifi 920) ve muahharan telif ve neşredilmiş olan Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin (Amasya Tarihi) namındaki eserinde beyan ve izah edilmektedir. Menâziru Avâlim'in 330 sene mukaddem yazılmış bulunması ve Ramazan el Tevkii'nin (Kitab-ı Tevârih-i âl-i Osman) nam-ı diğeri(Mir'ât-ı Kainat)'ın ondan daha mukaddem bir tarihte telif edilmiş olması, Amasya Tarihi'nin tetkikât-ı mahsusaya müsneid bulunması müdde'anın takikatını ispata kafi olabilecek vesâik'i tarihiyedendir.

Bu havalide bulunan gerek Çepni ve gerek Lâzların şeref-i İslâm ile pek eski bir zamanda müşerref oldukları ve Ardahan havalisine kadar İslâmiyetin kadimen in-

tişar etmiş olduğu Menazirül Avâlim müellifinin tetkikat-ı mahsusasıyla sabit olmaktadır.

Şu izahata nazaran Trabzon ve havalisinde Rumların hiçbir zaman ekseriyet ve müstakil bir mevcudiyet idida etmelerine imkan kalmaz. Rumların haraçgüzâr bir prenslik mahiyetinde yalnız hakimiyeti Trabzon kalesine münhasır bir hükümet tesisinden fazla bir mevcudiyete malik olmadıkları ve bu kelimenin de İran, Turan, Selçuklular tarafından zabt ve teshil edildiği ve nihayet Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin zir-i hakimiyete dahil olduğu bir hakikatı tarihiyedir. Bugünkü Trabzon kasabası ve vilayetinin memuriyet-i mâziye ve haliyesi sırf Türk ve Müslümân asâr-ı medeniyesindedir.

Rumlar, Trabzon havalisinde iddia-i memuriyet ve medeniyet edecek bir hakk-ı tarihiye katiyen malik olmadıktan başka tarih-i fetihten mukaddem bile ekseriyet-i nüfustan mahrum buldukları yalnız Romalıların ve muahharan Konstantiniye hükümetinin müzaheretiyile Trabzon kalesi dahilinde zayıf bir hakimiyet yaşattıkları ve Uzun Hasan'ın bir eyaleti hükmünde kaldıkları mütehakkıktır. Ramazan el Tavkii'nin beyanatı tarihiyesiyle de teyit ediliyor ki Osmanlı hakimiyetinin dahil olduğu beş asırdan mukaddem ve de Trabzon ve havalisinde Türk ve Müslümanlar ekseriyet-i nüfusa malik bulunuyorlar ve her birini müstakil kabileler ve derebeylik halinde mevcudiyetlerini muhafaza ediyorlardı. Fatih'in ordusuyla ve etraftan getirip iskan ettirdiği Türkler bu havalide kadimen mevcut bulunan ırk ve dindaşlarıyla ekseriyet-i kahireyi ihraz etmişlerdir.

Tarih-i fetihten mukaddem mevcudiyet-i milliyesi bir kale dahiline inhisar etmekle mehâlik içinde bulunan Trabzon Rumları Osmanlı hakimiyetine dahil oldukları zamandan itibaren bugünkü vilayetin her tarafında serbesti-i din ve milliyete nail olmakla beraber İslâmlardan fazla inkişafat-ı iktisadiyeye fırsat bulmuşlardır. Bu hakikat-ı tarihiye ve insaniye selâtin-i uzzam taraflarından Rumlara bahşolunan fermanlarda mübeyyen olduğu halde tahrif-i

hakâyıka kalkışanlar iyi bilmeliler ki Trabzon'un tarihini öğrenmek için, Yunan müverrihlerinin milli bir taassupla ve kendi nokta-i nazarlarına göre yazılan eserlerine arz-ı iftikar edecek derecede memleketimizin hayat-ı tarihiyesine bigâne değiliz. Biz hakikat-i tarihiyeye vakıfız. Fakat propogandacılıkta maharetimiz olmadığından veya böyle bir ihtiyaç hissetmedğimizden neşriyata ehemmiyet verilmemiş ve vilayet mekteplerimizde memleketimizin tarihi-i hususiyesinin tedrisi ihmal edilmiştir.

Paşa hazretleri! Trabzon, tarih-i kadimin en zengin soylarına kadar Türk ve Müslüman mevcudiyetiyle müşerriktir. Onun taşında toprağında Rumların bir hakk-ı tarihisini, bir hakk-ı medenisi yoktur.

Mücadele-i siyasiye sahasında karşınızda bulacağınız Venizelos, dikkat buyurunuz ki esâtir-i müstehâselerinden milliyet hakları vücuda getirmek azmindedir. Bu cerezekâr siyasetin Trabzon'da, havza-i hayalinde bir Yunan yadigar-ı tarihisini olarak sulh konferansına takdim etmek ve öylece tanıttırmak ihtimali var. Bu batıl müddeiyata mukabil azimkar bir irade-i milliye ile Trabzon'un tarih-i fetihten evvel de sonra da bir Türk ve İslâm yurdu olduğunu son derece iddia ederek muhassımınızca bir ders-i tarihi veriniz. Bu müdafaa Trabzonluların kalplerine gayrıkabil bir tercüman-ı belig'l beyan olacaktır. Trabzonluların Rumlara kahir bir imtiyaz bahş olunmasına zebun olmaktan münezzeh bulduklarını ve aksi takdirde beş asırdanberi teşevvuşat-ı irkiyyeden âzâde kalan bu sahillerde huzur ve sukun kalmıyacağını bir hakikat olarak muşirren beyan buyurmanızı temenni ederiz.

Paşa hazretleri! Trabzon'un Büyük Ermenistan için bir mahrec ittihaz edebileceğinden de bahsolunuyor. Bu Trabzon'u parçalamaya, orada Türk ve Müslümanlardan hukuk-ı milliye ve tarihiyesini çığnetmeye bir sebep teşkil edecek bir silindir mesabesindedir. Bu mahrec meselesini kabul etmek Trabzon'un Türk ve Müslüman hayatını felce uğratmakla beraberdir.

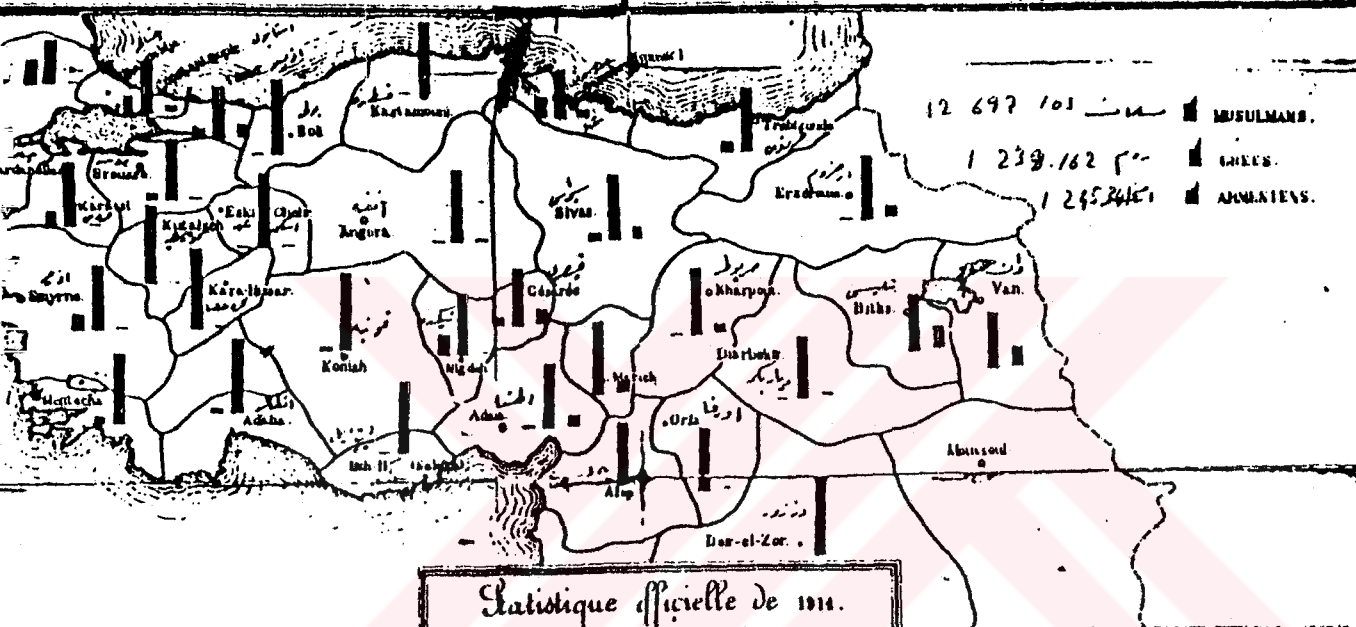
Zaten 21.727 kilometre murahhadan ibaret olan mecmu-ı arazisinde, 946.000 Müslüman, 155.000 Rum sakin bulunan ve beher murabbasına 53 nüfus isabet eden Trabzon'un her neresinden bir mahrec ayrılmış olsa aynı ruh ve an'anata malik aksam-ı sairesinin iftirakına bais olacağı cihetle ezeli ve ebedi bir irtibat ile yekdiğerine merbut olan oradaki İslâm kitle-i uhuvveti, bu adalet insaniyetşiken hüküm ve kararı hiç bir zaman kabul etmiyecektir.

Paşa hazretleri! Trabzonlular hukuk-ı tarihiye ve milliyelerinden ve mevcudiyet-i siyasiyelerinden hiç bir şey feda etmek niyetined değıllerdir. Bilâkis, o hukuk-ı tarihiye ve milliyeyi o mevcudiyet-i siyasiyeyi muhafaza etmek azmiyle mukadderat-ı memlekete negahban olmak vaziyetin iktisab etmişlerdir. Bu hakikatı Sulh Konferansının nazarı dikkatine arz etmek himmet-i hüdapesendanesinde bulunmanızı ezcan-ı dil arzu eyleriz.

Millet-i Osmaniye'nin mazhar-ı ihtiramı olan zat-ı fehamet penahilerine arz ve iblağ eylediğim izahat ve temenniyatımızın sulh Konferansında vukubulacak müdafaat-ı Miliye sırasında ihmal buyurulmamasını istirham eder ve muvafaakiyat-ı fehimanelerini cenâb-ı haktan niyaz eylerim. Olbadda.

- (1) Tasvir-i Efkâr, 9 Haziran 1919, 2750.
- (2) Galata Mevlevihanesinde, Ayasofya Esat Efendi Kütüphanelerinde nüshaları mevcuttur.
- (3) Bayezid Kütüphanesinde nüshası mevcuttur.

Proportions des populations musulmanes, grecques et arméniennes en Asie-Mineure d'après la statistique officielle de 1914.

Statistique officielle de 1914.

VILAYETS.	MUSULMANS	GREECS	ARMÉNIENS	VILAYETS.	MUSULMANS	GREECS	ARMÉNIENS	VILAYETS.	MUSULMANS	GREECS	ARMÉNIENS
CONSTANTINOPLE.	360.311	221.000	100.000	BAHDANLIESZ (Sangak)	149.905	4.000	5.000	KONIAH.	769.712	25.160	12.000
ANGORA.	311.405	2.377	0.000	DIARBEKIR.	442.101	1.000	0.000	KUTAHIA (Sangak)	305.248	4.954	0.000
ADANA (Sangak)	225.782	12.500	0.000	DJANIK (Sangak)	225.350	08.750	0.000	MAHACCHI (Sangak)	162.240	0.000	0.000
ISMID.	277.205	27.200	0.000	ERZEROUH (Sangak)	275.207	1.200	10.000	MENTECHA (Sangak)	128.510	10.000	0.000
SMYRNE.	222.220	1.000	0.000	ERZURUM.	22.000	0.000	0.000	TRAPZONDE (Sangak)	227.100	07.212	0.000
ANTIOCH (Sangak)	1.219.007	200.000	0.000	ISMIDT (Sangak)	220.000	10.000	0.000	ONFA (Sangak)	110.220	0.000	12.000
ADANA (Sangak)	268.668	0.000	112.000	ITCHEL (Sangak)	102.000	2.607	0.000	SIVAS.	650.720	70.500	107.000
ANGORA (Sangak)	311.101	0.100	5.000	KARA-HISSAR (Sangak)	277.000	0.000	0.000	TRABZONDE.	221.220	121.000	0.000
ANGORA.	274.104	71.000	0.110	KARASSI (Sangak)	289.000	07.100	0.000	TCHATALINA (Sangak)	20.000	0.000	0.000
ANGORA (Sangak)	122.220	22.000	0.110	KASTAMOUNI.	737.000	0.000	0.000	VAN.	170.200	0.000	0.000
CONSTANTINOPLE.	620.333	208.700	07.000	KHARPOUT.	240.000	0.000	0.000	ZOR (Sangak)	25.110	0.000	0.000

طریق

(بلاغات مطبوعه)

پستخانه (۱۸) وانی ایلی (۱۸)

شهرستان ...

(تاریخ ...)

...

توافق حاصلت اولموبد مبالغ عومیه و خصوصیه

سندن مستحق اولموبد مبالغ عومیه و خصوصیه

و ساریق مهابرین مرافعه دست ...

...

وقت و زمانیه و مبالغه ...

...

...

وقوع و کلیت

...

...

۲ نوسرد

(بازار - ۸ مارش شه ۱۳۲۵)

برنجی سه

صاحب امتیاز و سرمحرری : حافظ زهدی

محل ادارسی اورنگ حصارده

کوئٹہ بلدیہ جگہ اورانی صاحب امتیاز ناک
کوئٹہ بلدیہ

نسخی ۱۰ باره در

تمکین

مدیر مسئول : طابق

شرائط اشترا

طریقہ زدندگی ۱۵ طشرہ ایمون ۲۲ غیر و شیدر

اعلانات بازارانہ تا بیدر

سلکڑہ موافق آثارہ صحیفہ لریز آج بیدر

درجہ اولیئان اورانی اعادہ اولیئز

اضامسز اورانی قبول اولیئز

نسخی ۵ باره در

(هفته دردمه بازار کوئٹہ نشر اولیئز ادبی ، فنی ، سیاسی عثمانی غزہ سیدر)

مکتبہ

ہرولاندن النان مصارف حصہ نك بت
او ولایت ترکی مصارف نظارتہ قرار گیر اولدی بقی
پازمش و بوکاد ارماسالکات عاجزانہ مزی ایزہ جشمزی
یکشکی کشفہ مزودہ وعدا ایش ایدک .
سالنامہ لودہ ایلدی بقی اوزوہ طرزون ولای
اوجیکه قریب فریب و کریمی بش قدر بیوجک
وز او قدرده کوچک لقب و شهری جامتیز
ز امر خالیز بہر روز خانہ برائیدانی تہن ایکوؤ
خانہ پرورشیدہ تخصیص ایشدور ، ز شمدک
اوسدوبدہ مصارفزی تأسیس کالشفہ ماؤر فقط
ولایتز جب اجراسی واجب و ناخبری غیر جائز

بہر آی الی بیک لیراکہ برسندہ بخش ایک بیک
لیرا ایدر اولکی اون بیک لیرا الہ سکان بدی بیک
ایراہ بالغ اولور .

بو کون ولایت بو مکتبہ محتاجدر . ہم آج
آدک اکک احتیاجی کی شدتہ محتاجدر ذاتاً
آرہاب حکمت السانک اککن مکرم احتیاجی
تہذیب و تربیہ دور دورلر بو مقدمہ تاخر و سامعہ
قطباً جائز دکلدز زیرا آئیدہ الم و خیم تہذیبی
موجب اولور .

ولایت مزاری حصہ نك ایسہ الوم بکرم بیک
ایرا الحق طوبہ بیلور نوون اعتباری دوقہ سالیورسہ
اوتوز بیک ایراہ جقماسی دہ ماملوز اوتوز بیک
لیرا واردات الہ سکان بدی بیک ایرا مصارف

موجودیت شخصیہ سی جماعت موجودیت سیاسی
بولیہ محافظہ ایدہ من . موقع جغرافیہ نظر
ایدیانجہ کور بولور کہ مالکک ملک اطرافنی چورہن
دوئلرک ہبسی مزارفاً بزون یک ایلر و کت شارور
بولہ سلاح و صرفہ مجریز اقوام اوزونہ عندا خانجہ
چیل الہ واریلہ ماؤر .

زمانہ نری سیک ایجابات زمانہ بہ کورہ طاوور بقی
ہبیزہ فرض عیندر . زہ قرآن کریم صوت بلند
الہ واعدوا . . . من قوہ بیور بوز .

استخباراتہ فرمان بیور بلان فوہدہ الیوم کذا شد
فکر اعراقاً اکتساب معلومات ایشک و ناخبر .
اولاد منی احتیاجات زمانہ بہ کورہ اوقونم بوندہ
غفلت ایشم اوقونم کہ مشہودت غزہ سیدر
اشدک و سندہ مجریز ایدککم و چیلہ ایلر فرم

مرکزیت
 اقامت مدبری خواب سال آفدی
 حساب انتشار و مدیر مسئول
 تاجر زاده مسیحیال
 محل ادريس: طرودن، طارک کورده
 هرات ادريس: طرودن - طارک

DIRECTEUR-PROPRIÉTAIRE: HASSAN MUDJABI
 REDACTEUR-EN-CHEF: LUCIENNE TALL, FRANCISSE
 Le JEUDI, 3 Octobre N° 150

طارق

TARIK
 Journal Ottoman Politique
 PARAISSANT LE JEUDI
 Abonnement: 6 fr. pour étranger
 فستقسي ۱۰ | پاره دور

شريك فستقه به دغه شرف اولورن سيار فستور

نومرو ۱۵۰

تکره حامل ابندی ایند چو تک سبب مشروطیت
 پردوس آگنده تأسس ایندی اولان قومیت تک
 اشیا اولور .
 حکومت خلیفه تک بدما قلیب ایله دیکی
 بولنه مرتضی امالی ایچسون قایم اسرلاره ،
 نادلا و دیوان اوله بقدر . ولا یشره توسیح
 مآذونیت اصولی لیلیل اوله بقلمو ، فان حضرت
 شیره ایستک اخشی آمل اولان کاری بود . آخیر
 بود برادره حرمه دایه ایله دکه دولترک آیتسی
 تأمین ایله یه بقلمو .
 اصلاحات بدما اولور لی مشاهدان میرات
 کای بقلمو . اگر ایستاد و ترقی سکون قات
 قیامتک حسیست دیر ایستاد قات دیر ایستاد

سارده اولور . این پشت کلمه بود . و چل
 حکومت ؛ حال سارده و غزیه و ملکت امالی
 اسنیلا ایله کن سارده . خدای به کان دو کورول
 و شیشه دور . و تکرک و تکرک ای سیس انا
 ایله دیکی تلاقی کیا ایله ایچدیمن . آخیر اوق
 توسیح و تراددن منع ایله برورک . بود شان
 تقدر و عظمت و دولتمند .
 برست اول کامل ایسا حضرتلریک قات
 حضرت پادشاهی به تمام ایستکاری مرینه ، اولور
 سوکرده . انکاره و چیل سیلیب تک ، بیوکان
 و امیان و یسیر تک ، سعد اعظمیزه و ایمان و
 و بیوکان و یسیر تک . فکرمه قاری ایستادگار ،
 اولور تک و آس ایله بود . دیکرن تجرب اولان
 ارکان تادی ایستاد . حسیست و ایستاد ایله بود
 اولور تک و تکرک برورک ایستاد ایستاد
 اولور تک و تکرک ایستاد ایستاد ایستاد
 ایله و تکرک ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد

مسئله و ششر بر واد مین و سلامت لمبیدن
 انحراف ایستادک قایل اولاجی مسلم و تمدنی
 ایله بود .
 مس خالی بو بدعت قلیبی تک و دوست
 برکده برقی و اولورن سوکره مفسره ، سه دای
 و ترمالی برادر دورین و مسله خلیق و همایک
 ایله . بو و حیت خلیفه و شدت و طبع تک
 ایستاد ایستادک قات تکرک و ایله برورک بود .
 بر و تکرک مفاک و ایله ایستاد و شاکت ایستادی
 و طبع و مفاک تک و اولورن دوری به خلیفه
 ایله بود .
 برورن برورک قارده شکره و اولورن . برورک
 ایستاد و اولورن ایستاد و اولورن ایستاد
 ایستاد و اولورن ایستاد و اولورن ایستاد
 ایستاد و اولورن ایستاد و اولورن ایستاد
 ایستاد و اولورن ایستاد و اولورن ایستاد

۱۳۳۰	سار ۸
۱۳۲۸	کون کال
۱۳۱۲	کون کال ایزمیر

تیشته
 برورک اولورک و برورک ایستاد
 شو کورک اولورک و ایستاد قیله برورن
 و تکرک مفاک قیله مین ایستاد و مفاک
 فن تک سونلورده دواج و اولورن ایستاد
 زلی ؛ (برورک اولورک و برورک ایستاد)
 خانی بوکرده ، سوک ایله .
 دیاره شان و ترقی و سعادت و تکرک
 شکره و تکرک ایستاد ایستاد ایستاد
 ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد
 ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد
 ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد

شعبه انتشار و نشر عرزی

سخت و مشورتی بین اولاد اهل...
امور محروم...
اعلام...
تاریخ تاسیس [۱۳۳۶ - ۱۳۱۸]

استقبال

اداره و مطبع محل: پانز میخانه (استقبال) بودی
آزمایشگاه...
تلفن: ۱۰۰۰ (۱۰۰۰) پانز کوی...
تاریخ تاسیس: ۱۳۳۶ - ۱۳۱۸

۱۳ تشرین ثانی ۱۳۳۶... ۱۳ تشرین اول ۱۳۳۶

محدوده تسلط

آسرا...
محدوده تسلط...
آسرا...
محدوده تسلط...
آسرا...
محدوده تسلط...

۱۱ تاریخچه تبلیغ رسمی

اقره ۱۱...
و تقیب...
استقلال...

فرانسه باش و کیلی موسیو (بریان)

استقلال...
کمال...
فرانسه باش...
کیلی موسیو...
استقلال...
کمال...
فرانسه باش...
کیلی موسیو...

انگترده تحول افکار

نایس...
انگترده تحول افکار...
نایس...
انگترده تحول افکار...

ریشه فعالیت

الموم...
ریشه فعالیت...
الموم...
ریشه فعالیت...
الموم...
ریشه فعالیت...

صاحب امتیاز و سرمدری : قانع احمد

ملکت و ملکن ایران علی الاطلاق... اعلامات خارجیا کے لئے مسئولیت قبول ایتر

استقبال

تاریخ تاسیس : [۱۳۳۵ - ۱۹۱۸]

چھ ایوانوں کے صدر اعظم کے لئے منتظر الامام نور محمد مہدی

ادارہ و مطبع علی : ساز و پیمانہ (استقبال) پروردی
آرٹو شراطی : پینڈا دہلیہ املاہ اوڈر سرک ولائہ ہندوستان پرنس پی او آئی ۲۰۰
تفرائی آمدنی : طرزوں - استقبال - تقوون و موسیقی : ۴۸ :
سنخسی (۲۰۰) پرورد گونیش لنگر اونٹن پورہ

آنقرہ دہ دوست ملتر مئلتری ارانسنده

ایرانیم آیولوف بک طرفندلیاران سفیری شرفه ، میرالای موزن طرفند زده
فرانسز علی بارانی زامدادانقر طرفنر و بریش یکی شیاقت

آقرہ : ۱۵ (آ.آ) - دوز انزلیجان سفیری ایرانیم آیولوف بک طرفند ایران سفیری
تتازانده اسماعیل خان سفرنتری شرفہ ہمازوال ساعت ایکدم آتش کشیک بر شیاقت
گیدہ اہلشرفہ - شیاقتہ برولا ملت جلسی رئیس ہی قومادان نظری مسطقی کل پشا
سفرتلی ہ ہیئت وکہ ارفاقی روس واقفان سفیری اہم جوگان وریکل وازکان مطبوخان
پیشی ذوات سفنر بریتشردہ ہ ہونامیبتہ مسطقی کل پشا سفرنزلیہ انزلیجان سفیری ایرانیم
ایلیوف دوس سفیری اولوف، افغان سفیری احمدخان وارین سفیری متازانده چہرائی طرفند
شرقی اقوامک وحدت واقالی حقتہ سرراقلی افسلر اراد اولکش وبتون شرق مدانی اولان
ڈولہ صلاحک مطفرت قلبسی حقتہ تیادہ پرلششرفہ.

آقرہ : ۱۵ (آ.آ) - دون اقام ۱۴ ترموز فرانسز ایرانیم مناسبتہ فرانسز میرالای و سیو
(موزن) طرفند برولا ملت جلسی وپیشی مسطقی کل پشا سفرنزلیہ ہیئت وکہ وریکل
وہیوانان پیشی ذوات شرق اولوز کشیک بر شیاقت گیدہ اولشرفہ - سیاسی صاحبیات اہم
دوام اہن شیاقت اتشندہ سفیری موزن طرفند فرانسز علی بارانی زامدادان نظری مسطقی کل پشا
سفرنزلیہ موسیو موزن ارانسنده ڈولہ - فرانسز دوستک جانر بیخ لفظر عدالی اولشرفہ .
پشا سفرنزلیہ لفظر تھوریکام طلیہ ، فرانسنک ۱۷۸۹ انقلابک ویشی ارمسنده
برمانہ ایلیکی ایک ملک عین مشکلہ سروش قابہتی وبتا علی فرانسز متک دیگر ملتر
لسبہ تورطری قولابلیہ الامیہ چکی وفرانسز متک مسیبتکدن شہ ارانیم جینی بیان
پروردشرفہ .

ازمیر منطقه سی حقتہ کی قرار لی

بریا نامہ ازہ بر منطقه سی حقتہ قرار ورمشلف استرادیس ازمیرہ دوٹیجہ
بریا نامہ ایہہ بو قرار لی اعلان ایڈمچیکش

سوک برفاق کون طرفندہ بکی معلونبت
وارد اولامقہ برار ، تحمین ایڈمچیکرک وکان
لاپتہ سی ، سادی وشتوال مذاکر لری شیاقتہ
خوزنہ ہ قرار وریہ چکی ہیئت ایڈمچیکش .
سوک معلونات ، پوانتاتک سلیم ہقتہ ہقتادہ
پولوتولاری ایچون ایچلا دولتری نزدستی
سفیر لریہ تعلیمات گوندہ وریک سرگردہ آڈی .
بودقہ اتطولی ژانسی ازمیر منطقه سی حقتہ
ویریشی بو قرار وریک بحث ایڈیورڈ . انقلابیان
بو قرارہ اولہ بیخ ایچیش ایکن بودقہ بیکدن
فالیقہ باشلان ازمیر مدافنے ملیہ قومیسلبہ
اتہ ارانسنده کی مناسبتہ مدآردو .

صوتوق صوجنای

تختہ ذات نہورچہ ہدر اہل بلیدی ؟
برندن نام ایک حقتہ اول ۳۰ ترموز پزراہ

ارتسی کرنی اختصای ، سوژق سو پوکتہ
ایضاح ایڈیان بیخ جنایت تحقیقاتک اون پیش
نون سوگرا نہورچہ ہ قدر اہل بلیدی کی طبعی
موجب ہ ہفتہ .
پوسراق تطمین مقصدیہ ، برہر وریک وال
سوزم بک اندہی ذہرت ایچیش وپسدہ پولیس
مددی توفیق حادی مرکز مدعی حومیسی
علی رضا بظرفہ اہری اہری کوروشندر .
والی بک اندہی تحقیقاتک جرواتی صباح
انعام تقبیل ایچکندہ اولشرفہ بر دھا ٹیڈ
ایہ ہشتدہ . بیکر ذوات ، تحقیقاتک الان
وکان کریمی ایہ دوام ایڈیکتی ہر کون رجوق
کیس لرد استجاب ایچکندہ اولشرفہ و تحقیقا .
تک اوچ قضاہ دوغری توسیع ایڈیکندہ وری
تہ بیخی ، کیچہ اولسہ حالتی قاعقرک میانہ
چینریلاچتی ، پویکیہ تک و محصرآ حاشک
تختہ : ہاردم ایچمسندن شیت ہولشیشی بیان
ایڈیورڈ .
مدعی صوم بک اہریچہ وپشدہ کہ :-
دھتھرک لنگنائی شیت اشک . او دوجہ کی
ازدہ رو فوطوہ ایلیری ولادو دہیہ بیایر
ایلز اسفیری بیلہ پورڈ . مع ملیہ بو دھا
ایک کوندہ قاقورک قرار ایڈلرتن رجوق

بالمہجیس ایہہ استراتوس ارانسنده اختلاف

استانبول : ۱۴ (آ.آ) - اتندن ارانولان
شیرہ لفظر اتحاد ایڈیکہ جک خط حرکت ایچون
نظار ارانسنده شدنی اختلاف واریورڈ .
بالمہجیس ایہہ استراتوس حال اختلافہ دور .
مقررات متخذہ لفظر غن زہرہ تبلیغ ایڈیہ سوسہ
بونی انبابت ایچکندہ ہور . حکومت ہماقتہ ترشیش
ایڈن شیرہ کورہ ، ترماتک اکل مذا کر سندن
سکر مہقررات موضع تعلیقہ فوجی مقدار (ایک کڈر)
دیگر طرفند غنہ جیلرہ لفظی بو قرار اتحاد
ایڈیکتی سویلہ ہشتدہ . میونسٹر ، پوختوسدہ

عجبا بولاییلہ جکر می ؟

تعلیمات ایچون بیلطری گوندہ کڈدہ ، ولایکند
ہمدی ابتلا بولول او ایچوروش
آقرہ : ۱۶ - آ.آ - صورت موزن قودہ
انتخار ادھ تک ۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰

رسنی تبلیغ

موساد گوربک ضرورتی ناایہ ہنلاڈی
۱۵ - ترموز - ۳۳۸
آقرہ : ۱۵ . آ.آ . آجہ ہ انتش . وکتف

صاحب امتیاز و سر محرری : قانع احمد

مسئول دفتر و مدیر امور اداری : ...
مسئول دفتر و مدیر امور اداری : ...
مسئول دفتر و مدیر امور اداری : ...

استقبال

تاریخ تأسیس [۱۳۳۴ - ۱۹۱۸]

چهارشنبه ۶

اداره و طبع محل : سافز میخانه (استقبال) بروی

تلفن : ...
تلفن : ...

تلفن : ...
تلفن : ...

تلفن : ...
تلفن : ...

خصوصی تلغرافلری

یونانلیلرک تعرضی قویاً محتمل

انقره : ۴ - (خصوصی تلغرافلری) (خاص آنتی) نك اشتراكه اخیراً آنته جریان ایمن دو امل مجلس نظار اجتهاری حثده افاق معلوات ایله جبه مستخیراتمن اهلشلیته کوزه یونان اورودونک بوفنده تعرض ایتیمی قویاً محتملدر . غرب جبهتدن وارد اولان معلومات کوره اردووه بریوک برشوق و هیجان وارددر . عسکر کال باشفته دوشایک ضایر حله منلریتی اتاج ایدهلیک اولان تعرضی بکهمکدهدر .

مداقمة ملییه ۱۲ میلیون لیرا آواش وریلدی

انقره : ۴ - (خصوصی تلغرافلری) (خاص آنتی) مدافعة ملییه اون ایکی میلیون لیرا آواش اعطاسی قبول ایتشد .

انقره پوسته سنه انکلیزلرک تجاوزه

انقره : ۳ - (خصوصی تلغرافلری) (خاص آنتی) استانبول قریبوسته سنه انکلیزلر (پارچه) استانبولده توفیق ایدهلیک صایه ایشلر ، فیده سربست بر اقلددر .

استانبول حکومتی اوطوم ویسلیلری ساییور .

انقره : ۳ - (خصوصی تلغرافلری) (خاص آنتی) استانبول پاراسزاندن منظرلری . نظارلر اوطوم ویسلیلری ساقفددر . اسلام اعالیه ایلکلی ساقفده دوام ایلیور .

داخلیه وکالی وزارت باقیمی بودجهری

انقره : ۳ - (خصوصی تلغرافلری) (خاص آنتی) بیوک مات مجلسنده داخلیه بودجیمی مذاکرانی اکیل ایدهلیک تئین اساسی ایله رای قوتلش ۱۱۷ رای ایله قبول ایلیشدر . وزارت باقیمی بودجسته مذاکرته دوام ایلیشکدهدر .

داخلیه وکیل آوروپا کیدیور

انقره : ۳ - (خصوصی تلغرافلری) (خاص آنتی) داخلیه وکیل قضی بک مانوفا آوروپا کیدیکی خیر ایتشد .

صیان زاده حمدی

آژانسلر حقنده

طرزتون آناطولی آژانسدن استقاده

ایدهمه یور

اکثر دوغرو شطه آقره ایله عیاره ایدن طریزونک آناطولی آژانسندن استقاده ایدهلیکلی لژی طریزونده بولغانلر ایچون استبالک ضرب کوروه چکدهدر . دوغروسنی سوبتمک لازم کلمزه بولا زده شاشسوز . آژانسک طریزون مستقیدایدهمه سنی برشیدیله دادار هب کیچی برطنام ضرورتلر بوزدن نیت کیچی برطنام تاخرله عطف ایلیورده اولک ایچون سوسوبوردق . ققط آرتیق آکلر شیلدی که بایردن مرکز ویا الان طریزون مرکزی آژانسله لایق اولدیغی مرتبه اهمیت ویرمه بوردلر اولک بوزلک واجتیاسی فلسلین ایله دیگی قدر ایتچ بوزلر .

طرزتون ، آناطولی آژانس استیری ایکی کوزده رالیور و اوده اوزدخن بر قاج کون کیش اولق شرطیه . اوله کی تلفرافلر غالب اولبور . بوند باشقا ، کللر تاخر ایتضاحده (سوز) لری واسطه سیه اکثر ایله دیگی ایچون اوقوناملر ، سناسز برطامه کلپوز ، آژانسلرک قویاسی بزرگدن اولسه تورکجه حرقلرک تورکجه بک املاستک بقیج کللرک کیردیکنه شاهده اولقته چمسلس سیزلرلر . تلفرافخامه نکه ، آژانسلی ، تکشیر ایچون [سوز] لریک سواتته محتاج اولدیغنی شمیر ایتسه بوردلر .

ایچون کون اقدام اولوزی امسک کیشلی عیلتک زایشاندن بی ویش زاده بی ایتدیق قاتنده سارلر دین عزت بک اولدیغنی حاقه اوتومو بیلیله سوغونسوه کیتکده . ایکن بولاریک شونتک حاجی کشف ایتدی شکله اولیلان قسنتک بر آژانسلر سندن جنوق نیج و جیوق جانیانه رسوه آید نریانی قارشوسنده قاتلر و اوطومویسک اولکجه جینان برشیش سئل اولدیغنی بلوزر قیلنطسیه شوقوره وشوه بک دیکنلره اورتولی خندغنده بویوقورانه وشوه نوردک دورسلیه جاده . مسچیرلان دیکر ایکی شمسده مالهر طیبامیلرله اوطومویسک ایچنده تیلره آتیش ایتشلردر . ایکن مریمی شوقوره آیلدیغی زمان بی ایتدی جان اوطومو .

مویمان کندیغنی طیبامیلر آتیش قضاواتانده قاتل قورشونلر باشندن وجودسک . بر جیوق برلر دین کیرمک عیلتکده داغما ایلیک ایتکی شمار ایدنیش و داغما خدمت ایش اولان بوز فداکار ققط طالبسز چوجسقی فیدوح برله سرممعدر . اولانده بی ایتدیگ خدشجسی اولوب شوقورک ایتنده اوطوموشنده اولان مصطفی سلاحلرک بیردن اوطومویسک ایچون توجه ایلمسندن بلاستقاده کندی اوطومویسندن بولدن ناشای آتیش و آقره سندن باشقا قورشون باغوریه ره آخاشنی قورکرمه موقق اوله لیش ووقه بی دسقل قوشوب شهرورسک ایت سندن .

(صیوق صنو) سوه قصیدی و معصوم قوربانلری

کیا بی ایتدی ایله ساری عزت بک و دوغور حصال . ایقام اولوزی اوطومویسده سوتوق سوه کیشلرک اوج صلح چایکله تورلی اولورمندن نیج بوزلر مجازتله اولشانلر ترکجه یانه ایتیلر

اولکی کون ایقام اولوزی امسک کیشلی عیلتک زایشاندن بی ویش زاده بی ایتدیق قاتنده سارلر دین عزت بک اولدیغنی حاقه اوتومو بیلیله سوغونسوه کیتکده . ایکن بولاریک شونتک حاجی کشف ایتدی شکله اولیلان قسنتک بر آژانسلر سندن جنوق نیج و جیوق جانیانه رسوه آید نریانی قارشوسنده قاتلر و اوطومویسک اولکجه جینان برشیش سئل اولدیغنی بلوزر قیلنطسیه شوقوره وشوه بک دیکنلره اورتولی خندغنده بویوقورانه وشوه نوردک دورسلیه جاده . مسچیرلان دیکر ایکی شمسده مالهر طیبامیلرله اوطومویسک ایچنده تیلره آتیش ایتشلردر . ایکن مریمی شوقوره آیلدیغی زمان بی ایتدی جان اوطومو .

مویمان کندیغنی طیبامیلر آتیش قضاواتانده قاتل قورشونلر باشندن وجودسک . بر جیوق برلر دین کیرمک عیلتکده داغما ایلیک ایتکی شمار ایدنیش و داغما خدمت ایش اولان بوز فداکار ققط طالبسز چوجسقی فیدوح برله سرممعدر . اولانده بی ایتدیگ خدشجسی اولوب شوقورک ایتنده اوطوموشنده اولان مصطفی سلاحلرک بیردن اوطومویسک ایچون توجه ایلمسندن بلاستقاده کندی اوطومویسندن بولدن ناشای آتیش و آقره سندن باشقا قورشون باغوریه ره آخاشنی قورکرمه موقق اوله لیش ووقه بی دسقل قوشوب شهرورسک ایت سندن .

مویمان کندیغنی طیبامیلر آتیش قضاواتانده قاتل قورشونلر باشندن وجودسک . بر جیوق برلر دین کیرمک عیلتکده داغما ایلیک ایتکی شمار ایدنیش و داغما خدمت ایش اولان بوز فداکار ققط طالبسز چوجسقی فیدوح برله سرممعدر . اولانده بی ایتدیگ خدشجسی اولوب شوقورک ایتنده اوطوموشنده اولان مصطفی سلاحلرک بیردن اوطومویسک ایچون توجه ایلمسندن بلاستقاده کندی اوطومویسندن بولدن ناشای آتیش و آقره سندن باشقا قورشون باغوریه ره آخاشنی قورکرمه موقق اوله لیش ووقه بی دسقل قوشوب شهرورسک ایت سندن .

مویمان کندیغنی طیبامیلر آتیش قضاواتانده قاتل قورشونلر باشندن وجودسک . بر جیوق برلر دین کیرمک عیلتکده داغما ایلیک ایتکی شمار ایدنیش و داغما خدمت ایش اولان بوز فداکار ققط طالبسز چوجسقی فیدوح برله سرممعدر . اولانده بی ایتدیگ خدشجسی اولوب شوقورک ایتنده اوطوموشنده اولان مصطفی سلاحلرک بیردن اوطومویسک ایچون توجه ایلمسندن بلاستقاده کندی اوطومویسندن بولدن ناشای آتیش و آقره سندن باشقا قورشون باغوریه ره آخاشنی قورکرمه موقق اوله لیش ووقه بی دسقل قوشوب شهرورسک ایت سندن .

مویمان کندیغنی طیبامیلر آتیش قضاواتانده قاتل قورشونلر باشندن وجودسک . بر جیوق برلر دین کیرمک عیلتکده داغما ایلیک ایتکی شمار ایدنیش و داغما خدمت ایش اولان بوز فداکار ققط طالبسز چوجسقی فیدوح برله سرممعدر . اولانده بی ایتدیگ خدشجسی اولوب شوقورک ایتنده اوطوموشنده اولان مصطفی سلاحلرک بیردن اوطومویسک ایچون توجه ایلمسندن بلاستقاده کندی اوطومویسندن بولدن ناشای آتیش و آقره سندن باشقا قورشون باغوریه ره آخاشنی قورکرمه موقق اوله لیش ووقه بی دسقل قوشوب شهرورسک ایت سندن .

سایه ۸۸۰ - ۲ نisan ۱۳۳۹ - ۱۹۲۳

استقبالی و سرحدی : فان احمد

بهره نمره ۲۰۰ کپی ۱۰۰۰ کپی ۲۰۰۰ کپی ۲۰۰۰ کپی

اطلاعات متفرقاتند اداره سولیک بیرون

استقبالی

بهره نمره ۲۰۰ کپی ۱۰۰۰ کپی ۲۰۰۰ کپی ۲۰۰۰ کپی

بازارهای رسمی ۱۶ شیان المقدم ۱۲۴۱

اداره : مطبع علی : شماره پست : ۱۲۴۱

تصرف آگوستی : طرود استقبالی : طرود نمره ۲۰۰

نسخه ۱۰۰۰ : هر کپی یکیش : شماره اول : طرود

آقره از پیسان عزیز شهید مرگش مبارکی شهره ایکی ساعتی کویده بولمشدر

آقره ۱ نisan - طرود حضورتزدن - دون کچه عیت و کچه بریمی غروب عیت ادریم بقیه ایچام اشده ایچام کینه آرشندن سوکره قدر توام ایسی برکده بریمی غروب عیت حویبه ایچام اچتم بر ایلیمه صطفی کال ایچا بریمی غروب مسوب و کفر حاضر بولمشدر برکون قرار اولق مناشیه بویوق ملت عیتک تسلیم کون اولدیمی همه ایچام اچتم کلب ایندن مکن افاکه ایچکامه مناسله مای و ملی کتایفک بالکات شمسی ایچکامه بولمشدر آقره مرکز فرماندهی رؤف بک منزل امدی

حدود مصطفی کی

طول میانک ایچکامه مناشیه کتایفک بالکات شمسی ایچکامه بولمشدر آقره مرکز فرماندهی رؤف بک منزل امدی

اجتماعی کچه یارلرینه قدر دوام ایدیور مجلیک فوق العاده اجتماعی

عیت و کچه بریمی غروب عیت ادریم بقیه ایچام اشده ایچام کینه آرشندن سوکره قدر توام ایسی برکده بریمی غروب عیت حویبه ایچام اچتم بر ایلیمه صطفی کال ایچا بریمی غروب مسوب و کفر حاضر بولمشدر برکون قرار اولق مناشیه بویوق ملت عیتک تسلیم کون اولدیمی همه ایچام اچتم کلب ایندن مکن افاکه ایچکامه مناسله مای و ملی کتایفک بالکات شمسی ایچکامه بولمشدر آقره مرکز فرماندهی رؤف بک منزل امدی

مجلیک بکندن ایچانه قرار ویرلش

آقره ۱ نisan - طرود حضورتزدن - دون کچه عیت و کچه بریمی غروب عیت ادریم بقیه ایچام اشده ایچام کینه آرشندن سوکره قدر توام ایسی برکده بریمی غروب عیت حویبه ایچام اچتم بر ایلیمه صطفی کال ایچا بریمی غروب مسوب و کفر حاضر بولمشدر برکون قرار اولق مناشیه بویوق ملت عیتک تسلیم کون اولدیمی همه ایچام اچتم کلب ایندن مکن افاکه ایچکامه مناسله مای و ملی کتایفک بالکات شمسی ایچکامه بولمشدر آقره مرکز فرماندهی رؤف بک منزل امدی

ایکنجی لوزان قویمر آسنسه دعوت ایدیلیوروز

آقره ۱ نisan - طرود حضورتزدن - دون کچه عیت و کچه بریمی غروب عیت ادریم بقیه ایچام اشده ایچام کینه آرشندن سوکره قدر توام ایسی برکده بریمی غروب عیت حویبه ایچام اچتم بر ایلیمه صطفی کال ایچا بریمی غروب مسوب و کفر حاضر بولمشدر برکون قرار اولق مناشیه بویوق ملت عیتک تسلیم کون اولدیمی همه ایچام اچتم کلب ایندن مکن افاکه ایچکامه مناسله مای و ملی کتایفک بالکات شمسی ایچکامه بولمشدر آقره مرکز فرماندهی رؤف بک منزل امدی

آقره ۱ نisan - طرود حضورتزدن

آقره ۱ نisan - طرود حضورتزدن - دون کچه عیت و کچه بریمی غروب عیت ادریم بقیه ایچام اشده ایچام کینه آرشندن سوکره قدر توام ایسی برکده بریمی غروب عیت حویبه ایچام اچتم بر ایلیمه صطفی کال ایچا بریمی غروب مسوب و کفر حاضر بولمشدر برکون قرار اولق مناشیه بویوق ملت عیتک تسلیم کون اولدیمی همه ایچام اچتم کلب ایندن مکن افاکه ایچکامه مناسله مای و ملی کتایفک بالکات شمسی ایچکامه بولمشدر آقره مرکز فرماندهی رؤف بک منزل امدی

بویوک شهید علی شکرینک مبارک کانی

آقره ۱ نisan - طرود حضورتزدن - دون کچه عیت و کچه بریمی غروب عیت ادریم بقیه ایچام اشده ایچام کینه آرشندن سوکره قدر توام ایسی برکده بریمی غروب عیت حویبه ایچام اچتم بر ایلیمه صطفی کال ایچا بریمی غروب مسوب و کفر حاضر بولمشدر برکون قرار اولق مناشیه بویوق ملت عیتک تسلیم کون اولدیمی همه ایچام اچتم کلب ایندن مکن افاکه ایچکامه مناسله مای و ملی کتایفک بالکات شمسی ایچکامه بولمشدر آقره مرکز فرماندهی رؤف بک منزل امدی

ناجیه قارشوسنده

آقره ۱ نisan - طرود حضورتزدن - دون کچه عیت و کچه بریمی غروب عیت ادریم بقیه ایچام اشده ایچام کینه آرشندن سوکره قدر توام ایسی برکده بریمی غروب عیت حویبه ایچام اچتم بر ایلیمه صطفی کال ایچا بریمی غروب مسوب و کفر حاضر بولمشدر برکون قرار اولق مناشیه بویوق ملت عیتک تسلیم کون اولدیمی همه ایچام اچتم کلب ایندن مکن افاکه ایچکامه مناسله مای و ملی کتایفک بالکات شمسی ایچکامه بولمشدر آقره مرکز فرماندهی رؤف بک منزل امدی

صفت و کلام ریاست خلیل سینه

مخاطبه آغا خردنده قتل ایرلیکن قضا ای پلنه طبریزه سعدی علی شگری افندیله لایحه سره نذر استا تکرار
 واداره طبریزه نفعی ایچره تنه وقوع برلینقی و فقط اخذی سوی البرک جدیدک صورت دسمه توی
 مسدیه تنک تحت استمالده برلوانه استا تکرار کیم برلک ایته نیلوتس مکتوبه ملوک عدلیس ازیر برلینک خاندی
 فرجه دیره بدجهی با هنده کورنر فرجه و وقوع نوره ترقیه دیگر ازیر برلینک جدیدک قسطنیه
 اوزننده این توی، واداره طبریزه نفعی هرچی کورنه حقیقه حقیقه برلینک ایکنجی نیشی تار شینده مذکور
 طریقی خنده مسدیهی واسمانا برلینک اظهوریل حرکتیک ساعد برلینکسین تیاره تأسی کورنر بلندن
 نه صورتک حرکت ای پلوس لایحه کله جای بود خیره سادند و حالت خلیل سینه سوال اولوقده برلین
 برلینک آسییه و انضاطنده یسره باخام اوجیچره سناک بی رهیا به مالک لوزره یکنی تریکمانده مسدیه
 سادوش نفعی نظره حیره عاری و حیره هیس، اندلرک شخصی مسدیه تاسیه ایتمه بر حاتم خاندی
 بر ذواللار لوزره اشفا نه اینده کله بی کورمن قماره سینه دلنه اولما لوزر انا زعلد و دنگ و سناک در تریک
 جویوک سناک مجلسی حکومتنک شرفه، حیثیت تناسب حرکتک ایجابا یکننده سناک لولانه دان تاسیه برلینک
 بدیم کله تیریه ایر سیر سناکری خاصه جهایدیم افندیم

اتو ایلیا برلینک سناک مجلسی برلینک سناک
 اقرمانده خاندی
 زلفه کمال

سایه : ۸۸۷ ۱۰ جیل ۱۳۳۹ - ۱۹۲۳

ایستیکبال و نشر محرمی : قان احمد

توقه قهرطری : سالی ۵۰۰ آق آقیر ۱۰۰۰ قوج آقیر ۲۰۰۰ قهرطری
تعلیمات و تدریس اولدر . سالی ۱۰۰۰ قهرطری اولدر

ایستیکبال

توقه قهرطری

سال ۲۴ شیباز المظن ۱۳۴۲ شمسی

اولدر . وقیح عمل : سالی ۱۰۰۰ سالی ۲۰۰۰

توقه قهرطری : قهرطری ایستیکبال . قهرطری ۱۰۰۰

توقه قهرطری : ۱۰۰۰ قهرطری قهرطری ایستیکبال اولدر

بوکون طریزون . حرص و حیانتک قربانی اولان کار میعونک نعشی گوکسنه چکیور
بوکون طریزون ، بووک اولادی علی شکرینک نعشیه قهرطری یور . بوکون طریزون
او منارک نعشک حضورنده بووک مناشنی تکرار ایدنیور .

بوکون طریزون محسن بر هیجان کتلهسی حالنده قهرطری یور

بوکون دکاتر نایاب حق محرم خلق مؤسسان بوکون کتلهسی قهرطری ایستیکبال
اولدر . قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال

واپوره طولدی دردی قهرطری دوکدی

قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال

قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال

قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال

قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال

قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال

قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال

قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال . قهرطری ایستیکبال

صاحب امتیاز و سر محرری: دعوی و کلی قاتی احمد

مذکک و نشر ایچون مبد اولان انازه صیدلرر آیدر دوج اولیاز اولاق انازه اولانر
سودحرر ایچون جیت ححرر مبدیریه امورادار ایچون انازه سامولتک سراجست اولانر

استقبال

تاریخ تئیس [۱۳۳۷ - ۱۳۱۸]

اداره و طبع محل: سائر میقاتده (استقبال) بودی

آبونه شرایطی: بیخه ادمه انازه سرکولایت و نشر ایچون انازه ۵۰۰ آق آق
لوج آق ۳۰۰ مرونر

تلفن آقوسی: طریزون - استقبال - تلفون و مرسوس:

نقشه (۱۰۰) پرمدر کوی جیش لسنلر اولان مرسودر

اعلامات سیدر ایچون ادار مسولت قبول انازه

۱۳۳۷ - ۱۳۳۷ [جمه ایرتئیلدن ملحقا هر کون نشر اولانر سیاسی علمی مستقل الانکار تودوک غر تئیسندز] شوال ۱۳۳۷

استقبال

ایرامی ایلموم دین اولانلر
تورک ایلم

بوسنه نك بايرامی

مل مجاهدیسانه اطولر بورك اولیجی
زاسی انزالک ایدیلور. کین سته نك ایراملری
جه نك سز اولانر ق کین نكظ اطولری له
پدلوک قوی رجاهه بولان ایدی. نك سز نك
یور آرووانک عدالته اراق ایدی کسکدن
بئشیک بیلک بوز قوی قین و سربار اناهی
نكش اولاندن سوز ایدی. آرووانک نال
اثری حقرده مدهش بر سوه قیدی احترا
نن حکمری ورمش و موجود تیزی دنیا
یله سندن سیلوب سیورک هم ایلم کفری
سز سز لردی. اطولر غریک حرکت
کنا تئیس صالی بولان بوخانه غری و سوه قیدی
ق کوزل کشف ایدی. تورک بولانلر و اناهی
کلیر طر قندن اشخاله ذاتا غریک مقصدده
ف ایدله حاک برده راقاشیدی. قصد
آ ا انا قیدی تورک لکی و مسلمانلر سارت
له ایچنده تولمه حکوم اناک قیدی ایدی.
مل و حقیقت قارشوسنه تورک خط سحر کیدی
بئش سز قیلر ریجاهدی، موجودیت و استقبال
الهی قولدن عبارت اولدی.
ایچنه کین سته نك بایرامی بزی بوجاهد
نده، مملکتی هر طرفدن احاطه ایدن و استیلا

مدافعه حقوق غر و بی و جمعیتلری

بیرک نك جلسنده نكی ایدن مدافعه
حقوق غر و بی مدافعه حقوق جمعیتلری نك
حقتده نك سز سزله بران سلولر و برمشک
براینه بوزک ملت جلسی ریشی مصلتی
کال انا حضرتلردن طریزون مدافعه حقوق
جیت ححرر مرکز سته نك سز اناهی نك
ایشانک نك سز سزله زردو
تورک بوزک ملت جلسنده اطولر و دودم قیل
مدافعه حقوق غر و بی غر و بی
تکلیف ایدیلنر. بوز بوزک عده اساسی
تکلیف ایدن قائل اساس شودر:
۱ - مجاهدله ستر نك بیلاندن بری
اوسردم و سبواسی فونر لر نك کیت و مسولر
استابول جلسی سحرانی اید بوزک ملت جلسی
طر قندن قبول و تأید اولور اناک ملتک قیدی
بولان میناق مل اساسی دائر سندن مملکتک
تأمینی و مملک استلالی تأمین ایدنک ملح
و سائق استصال ایلنک
۲ - غر و بی بو قایه مقصدده نك استصال
ایچون مملک ایلموم مادی و منوی فونری
ایجاب ایدر هدفله توجیه و استصال ایدنک
و مملکتک وسی و خصوص ایلموم تکلیفات
و تأسیساتی بو مقصد اساسی به خدام قیلنه
یایچن سز.
۳ - غر و بی بو قایه ملیک استصاله
یایچن سز بوز دوتک تکلیفی تکلیفات
اساسی فونر دائر سندن سز سز بیلن کیت و احضار

اتر ملک تکلیفاتی

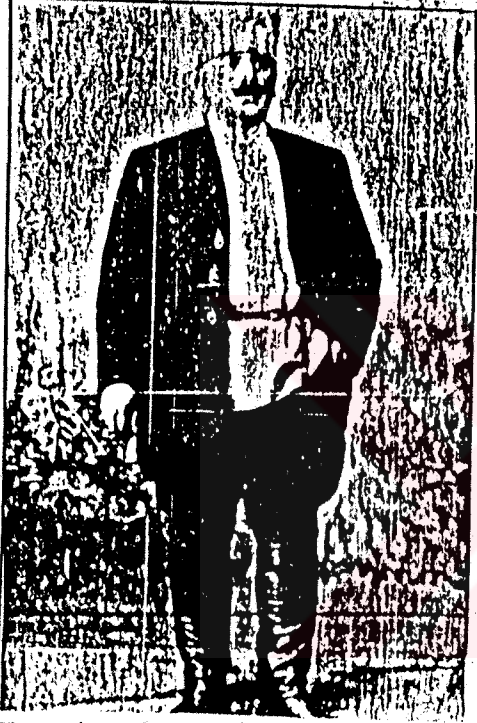
اطولر جیت مرحمت شمس سته
اشتراک اناهی اولان ایلموم حقوق مشاوراتی
سز بک اناهی اناک طر قیده برده حقیقت
ایچنکی خبر اناهی
زور نال دوران غر و بی سوز نال سز ایدیور
لر نده ناس غر و بی عاری بیلر بوز
شیرک ۱۹۲۱ تورک - فرانز اتلاق ایدیلن
سندن اتره حکومتک تکلیفاتی جنرال غر و بی
بیلر بوزک اوزده اناک طر قیده برده حرکت
ایچون امر اناهی
بولان سته نك بوزک جنایت
آناهی (بوز بوز) بوز بوز دوتک حکومت
غر و بی استابولن سوزت ایدن بوزانی
(قودی) نك مرکز قولاندن نك توفیق
ایدیلدی بوز بوز
عینی غر و بی سته نك کور بوزانی (قودی)
استابولنک روم مدافعه ملیه جیتک تکلیفی
حامل بولور و آناهی بر جوق و نیکر لیستلر
ایله ناس اناهی ایدی
بوز بوز اناهی (قایه آ) ده بر نمانده توفیق
اولان سز بوزانی اناک مدافعه ملیه جیت شوب
ایک شایط دها کتدر (سز بوز) غر و بی نك
بیانته کور استابولنک روم مدافعه ملیه
جیتک بیلانلری بیانده بولان سته نك قارش اناک
بوزک جنایت ارتکاب اناهی دناهی
توفیقات
بوز بوز اناهی: سابق دیوان حرب و بی
آناهی

روسیه و قامل

برق بوز بوز غر و بی بوز بوز
احتلال بولرله حرب اناهی بولان سوز بوز
اوردی ارکان حربی اناهی اوردال منطقه
کین (اوسق) نقل ایدیلنر
احتلال دها بوز بوز سوز بوز (اقر بوز) غ
ایچنه سز سز اناهی بوز بوز و سوز بوز
بولک و سز بوز بوز بوز بوز اناهی اناهی
نایچیلر ممدن نك کتدر. موسق و سز بوز
احتلال سوز بوز و سز بوز بوز بوز مدافعه
اطلا ایدیلنر. بوز بوز سز بوز و سز بوز
بوز بوز. سز بوز مملکته آناهی ناس
ایدیلنر. مملکتک بوز بوز سز بوز
نمانده غر و بی و قود بولن بوز بوز
له حدودده سم قیلن فونر جلب ایدیلنر.
بریا نه بوز بوز
انکتره ولی عهدی بریا نه بوز بوز
کود بوزک اناهی حریده ممدن دها سز بوز
ایچن حمانه بر نمانه سکران و فرانک اناهی
انکتره اوستنده سیمی نمانه سلامت اولن
اوزده قال دارال قوی قیدی دوتور غر و بی
قبول اناهی و اناهی
تصحیح
آناهی حرکتک بوز بوز بوز بوز
کوتی سز بوز بوز بوز بوز اناهی اناهی
و کز و بوز بوز بوز بوز بوز اناهی
ملیه مملکته سز بوز بوز بوز بوز
بولن اناهی نك کور کیتک ممدن سز بوز
سوز بوز بوز بوز بوز بوز بوز
تصحیح اولنر

Faik Ahmet Barutcu
(1894-1959)

Kayıkcılar Kâhyası Yahya
(1885-1922)

Ali Sükrü Bey
(1884-1923)

Ali Sükrü Bey'in Trabzon Boztepe'de
defin merasimi, 1923

BİBLİYOGRAFYA

1. ATASE ARŞİVİ BELGELERİ(1)

K.	D.
322	57 A-3
325	(7)-14
325	(8)-15

II. ANKARA ÜNİVERSİTESİ TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ARŞİVİ BELGELERİ

Vesika No: 24/3071
Vesika No: 24/3073
Vesika No: 24/3074
Vesika No: 24/3076
Vesika No: 24/3343
Vesika No: 24/3344
Vesika No:132/19631
Vesika No:132/19634
Vesika No:132/19634-A
Vesika No:132/19635
Vesika No:132/19637
Vesika No:132/19638
Vesika No:132/19641
Vesika No:132/19642
Vesika No:132/19643
Vesika No:132/19651
Vesika No:132/19652
Vesika No:132/19657
Vesika No:132/19669-A

(1) Belge numaraları dipnotlarında gösterilmiştir.

III. MİLLÎ MÜCADELE BASINI

Alemdâr

Feyz

Genç Anadolu

Güzel Trabzon

Hâkimiyet-i Milliye

Halk

İkbâl

İkdâm

İstikbâl

İstiklâl

İstiklâl Harbi Gazetesi(Hazırlayan: Ömer Sami Coşar)

İstiklâl Savaşı Gazetesi(Hazırlayan: Ömer Sami Coşar)

Söz

Tarık

Tasvir-i Efkâr(sonra Tevhid-i Efkâr)

Trabzon

Trabzon'da Meşveret

Temkin

Vakit

Yenigün(sonra Anadolu'da Yenigün)

IV. SÜRELİ YAYINLAR VE ZABIT CERİDELERİ

H.T.V.D., sayı: 11, 173 Sayılı Ordu Dergisi eki, Ankara 1955

H.T.V.D., sayı:26,188 sayılı Ordu Dergisi eki, Ankara 1958

H.T.V.D., sayı: 47, Ankara 1964.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321

T.B.M.M.Zâbit Ceridesi, c.I, 3.baskı,Ankara 1959.

T.B.M.M. c.Iı, 2.baskı, Ankara 1940.

T.B.M.M.C.III, 2.baskı, Ankara 1941.

T.B.M.M. c.IV, 2.baskı, Ankara 1942.

T.B.M.M. c.VIII, 2.baskı, Ankara 1945.

Trabzon Vilâyet Salnamesi, 1294

V. ESERLER

- Ağaoğlu, Samet, Kuva-yı Milliye Ruhu, İstanbul 1964.
- Akbulut, Ömer, Trabzon Meşhurları Bibliyografyası, Ankara 1970.
- Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1983.
- Ambelas, Dimitri Timoleondes, Yeni Onbinlerin İnişi, İstanbul 1943.
- Arsan, Nimet, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara 1964.
- Asarkaya, Halis, Ulusal Savaşta Tokat, Tokat 1936.
- Aşkun, Vehbi Cem, Sivas Kongresi, İstanbul 1963.
- Atatürk, Kemal, Nutuk, c.I,II,III, 13.baskı, İstanbul 1973.
- Atatürk, Kemal, Nutuk, c.I,II, 14.baskı, İstanbul 1982, c.III(Vesikalar), 15.baskı, İstanbul 1981.
- Avcıoğlu, Doğan, Milli Kurtuluş Tarihi, Birinci Kitap, İstanbul 1974.
- Aybars, Ergün, İstiklâl Mahkemeleri, Ankara 1982.
- Aybars, Ergün, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, İzmir 1984.
- Aydemir, Şevket Süreyya, Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, c.III, İstanbul 1972.
- Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam, c.II, 3.baskı, İstanbul 1966, 4.baskı, İstanbul 1971.

Belen, Fahri, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1983.

Bıyıklıoğlu, Tefik, Atatürk Anadolu'da 1919-1921, 1981.

Cebesoy, Ali Fuat, Moskova Hatıraları, Ankara 1982.

Coşar, Ömer Sami, Milli Mücadele Basını, İstanbul 1963.

-----, Milli Mücadele Basını, İstanbul 1964.

-----, Mustafa Kemal'in Muhafızı Osman Ağa "Topal Osman"
(İstanbul) 1971.

Dinamo, Hasan İzzettin, Kutsal İsyan, c.II, 4.baskı,
İstanbul 1973.

Dursunoğlu, Cevat, Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara 1946.

Ekici, Nail ve diğerleri, Cumhuriyete Kan Verenler, İstanbul
1973.

Erdeha, Kamil, Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler,
İstanbul 1975.

Erdoğan, Fahrettin, Türk Elllerinde Hatıralarım, İstanbul
1954.

Erzurum Kongresi'nin 60.Yıldönümüne Armağan, yay.haz.Erzurum
Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği, Erzurum 1979.

Goloğlu, Mahmut, Anadolu'nun Milli Devleti Pontos, Ankara
1973.

-----, Atatürk ve Trabzon, Trabzon 1981.

-----, Cumhuriyete Doğru, Ankara 1971.

-----, Erzurum Kongresi, Ankara 1968.

Goloğlu, Mahmut, Fetihten Kurtuluşa Kadar Trabzon Tarihi, Ankara 1975.

-----, Sivas Kongresi, Ankara 1969.

-----, Trabzon Tarihi, Ankara 1975.

-----, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara 1970.

Gökbilgin, M.Tayyib, Milli Mücadele Başlarken, Ankara 1959, Milli Mücadele Başlarken, ikinci kitap, Ankara 1965.

Gülekli, Nurettin-Onaran, Rıza, Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi, 50.Yıldönümü, İstanbul 1973.

Gürün, Kamuran, Ermeni Dosyası, 3.Baskı, Ankara 1985.

Hamamioğlu, İhsan, Trabzon'da İlk Kitapçı Kitabî Hamdi Efendi ve Yayınları, İstanbul 1947.

Harris, S.George, Türkiye'de Komünizmin Kaynakları, (Çeviren:Enis Yelek), 2.Baskı, İstanbul 1976.

İleri, Rasih Nuri, Atatürk ve Komünizm, İstanbul 1966.

İnuğur, M.Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul 1982.

Jaeschke, Gotthard, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, c.I, Ankara 1971.

Kalkavanoğlu, İlyas Sami, Milli Mücadele Hatıralarım, İstanbul 1957.

Kandemir, Feridun, İstiklâl Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar, İstanbul 1964.

Kansu, Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c.I, Ankara 1966, c.II, Ankara 1968.

- Karabekir, Kâzım, İstiklâl Harbimiz, 2.baskı, İstanbul 1969.
- , İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı, İstanbul 1967.
- , İstiklâl Harbinin Esasları, İstanbul 1981.
- Karakurt, Ali, Fener Patrikhanesinin İç Yüzü, İstanbul 1955.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C.VIII, 2.Baskı, Ankara 1983.
- , Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İstanbul 1971.
- Karaman, Sami Sabit, İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa, İzmir 1949.
- , Trabzon ve Kars Hatıraları, İzmit 1949.
- Koloğlu, Orhan, Takvim-i Vekâyi, Ankara 1981.
- Kitsikis, Dimitri, Yunan Propagandası, İstanbul 1964.
- Kuran, Ahmed Bedevi, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1956.
- Kutay, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara 1973.
- , Mütarekede Pontus Suikastı, İstanbul 1956.
- Mazici, Nurşen, Belgelerle Atatürk Devrinde Muhalefet, Ankara 1984.
- Mısıroğlu, Kadir, Ali Şükrü Bey, İstanbul 1978.
- , Yunan Mezâlimi, İstanbul 1968.

Müderrişoğlu, Alptekin, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Ankara 1974.

Odabaşioğlu, Cumhur, Trabzon Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları, Trabzon 1987.

-----, Trabzon Milli Mücadele Yılları 1919-1923, Trabzon 1990.

Oral, Fuat Süreyya, Türk Basın Tarihi, Cumhuriyet Dönemi, İstanbul 1965.

Orhun, Hayri ve diğerleri, Meşhur Valiler, 1969.

Özsait, Mehmet, Anadolu'da Hellenistik Dönem, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, c.II, İstanbul 1982.

Öztoprak, İzzet, Kurtuluş Savaşında Türk Basını, Ankara 1981.

Sâlişık, Selâhattin, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryaya, İstanbul 1968.

Selek, Sebahattin, Anadolu İhtilâli, 4.baskı, İstanbul 1968.

-----, Anadolu İhtilâli, c.I, İstanbul 1969.

Seyalioğlu, Seyit Bilâl, Damla, Trabzon 1953.

Sonyel, Salâhi, R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, c.I, Ankara 1973.

Şapolyo, Enver Behnan, Kemâl Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Ankara 1958.

Tansel, Selâhattin, Mondros'tan Mudanya'ya kadar, c.I-II, Ankara 1977.

Tarakçıoğlu, Mustafa Reşit, Trabzon'un Yakın Tarihi, Trabzon 1986.

Tepeyran, Ebubekir Hazım, Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, İstanbul 1982.

Tevetoğlu, Fethi, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, Ankara 1967.

Trabzon'dan Atatürk'e, Atatürk'ün Doğumunun 100. yılı Sebebiyle Trabzon İl Kutlama Komitesince Hazırlanıp Yayınlanmıştır, Trabzon 1981.

Tunay, Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Ankara 1981.

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, c.II, 2. baskı, İstanbul 1986.

-----, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul 1952.

Türkgeldi, Ali Fuat, Görüp İşittiklerim, 3.baskı, Ankara 1978.

Türk İstiklâl Harbi, c.VI, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara 1974.

T.B.M.M.Gizli Celse Zabıtları, c.III, Ankara 1980.

Uras, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1976.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c.II, 4.baskı, Ankara 1983.

Yatak, Süleyman, Ahmet Faik Günday'ın Hayat ve Hatıraları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1986.

VI. MAKALE, TEFRIKA VE RAPORLAR(1)

- Albayrak, Hüseyin; "Trabzon Basın Tarihi", Kuzey Haber Gazetesi, yıl 1, sayı 65-133, 18 Kasım 1983-25 Ocak 1984, Trabzon 1984.
- Aybars, Ergün, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti, Tarih İncelemeleri Dergisi II.İzmir 1984.
- Bayur, Hikmet; "Mustafa Suphi ve Millî Mücadele'ye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarda Akımlar", Belleten, c. XXXV, say.140, Ankara 1971.
- Dumont, Palu, "Bolşevizm ve Doğu, Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi 1918-1921", Birikim, İstanbul 1980.
- Duran, Tülây, Milli Mücadele'de İstanbul Hükümeti'nin İlk Tahkik Heyeti Kongreler ve Erzurum Mebusu Ziya Bey'in Çalışmaları, B.T.T.D., sayı: 57, İstanbul 1972.
- , Refik Koraltan, B.T.T.D., sayı: 31, İstanbul 1970.
- Kandemir, Feridun, Milli Mücadele'de Valiler, Tarih Konuşuyor, c.VIII, sayı: 53, Ankara 1969.
- Kırzioğlu, Fahrettin, Erzurum Kongresinin Sağ Kalan Beş Mümessili, Türk Kültürü, sayı: 85, Ankara 1969.
- , Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü, B.T.T.D., sayı: 35, Ankara 1970.
- Mutluçağ, Hayri, Heyeti Temsiliye Üyeleri ile Komutanlar Arasında Gizli Görüşmeler, B.T.T.D., sayı: 70, İstanbul 1973.

(1) Sayfa numaraları dipnotlarında gösterilmiştir.

Nutku,Emrullah;"Topal Osman Ağa", Yakın Tarihimiz Dergisi, c.4, İstanbul 1962.

Orhonlu, Cengiz; Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları"Tehcir"in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler,Belleten, c.XXXVII,no: 148, Ankara 1973.

Özkaya,Yücel, Milli Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.I, Sayı: 3, Ankara 1985.

Öztoprak, İzzet, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyeti, Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1988.

Sertoğlu, Mithat, Mütâreke Devrinde Saltanat Şurâsı ve Milli Şurâ Hazırlıkları, B.T.T.D., sayı: 22-23, İstanbul 1969.

Tekçe, İsmail Hakkı: "Atatürk'ün 1920'den Ölümüne Kadar Yanından Ayırmadığı Özel Muhafızı " 10 Kasım-17 Aralık, Günaydın Gazetesi 1977.

Tuncay, Hakkı; "Trabzon Basını Hakkında Notlar", Yenyol Gazetesi, sayı 3050, Trabzon 19 Ocak 1944.